

СУЧАСНІСТЬ

Борис Нечерда: Корабелі — Альбер Камю: Справедливі —
Микола Львівський: Пабльо Пікассо — о. Іван Гриньох:
Собор, який для нас не відбувся (II) — Степан Ю. Процюк:
Загрозливі демографічні процеси на Україні — Мирослав
Прокоп: У наших російських сусідів — Лондиньчик: Юго-
славсько-радянські аналогії — Василь Шахрай і Сергій
Мазлах: До хвилі — Євген Онацький: По похилій площі —
Від видавництва та редакції — Критика і бібліографія —
Огляди, нотатки

8 (80)

СЕРПЕНЬ 1967

	нм	ам. дол.
Кубійович Володимир, Маркусь Василь: Дві енциклопедії, стор. 146	3,80	1,00
* * * Легенда і дійсність, збірка статей (в укр., рос., англ. мовах), стор. 80	2,50	0,75
Маркусь Василь, Пеленський Ярослав: Питання національної політики в СРСР, стор. 110	2,50	0,75
Мосендз Леонид: Волинський рік, поема, стор. 80	0,50	0,15
Петров Віктор: Українські культурні діячі УРСР 1920-1940, стор. 80	2,50	0,75
* * * Позиції українського визвольного руху (передрук підпільних статей), стор. 140	0,50	0,20
Полтава Леонид: У шишневій країні, новелі, стор. 40	0,50	0,20
Приходько Віктор: Під сонцем Поділля, спогади, стор. 158	1,00	0,25
Рахманний Роман: Кров і чорвило, стор. 140	2,50	0,75
Ребет Лев: Формування української нації, стор. 60	0,50	0,15
* * * Самостійність, орган УГВР (передрук підпільного видання), стор. 188	0,50	0,20
Симоненко Василь: Берег чекань, стор. 224	10,00	2,50
Соловей Дмитро: Політика ЦК КПРС у плануванні роз- витку та промислових кадрів на Україні, стор. 108	2,50	0,75
* * * Спомини чотогого Островерха, стор. 168, (III)	2,00	0,50
Франко Іван: Про соціалізм і марксизм, стор. 260	10,00	2,50
Хрін Степан: Зимом в бункрі, (спогади-хроніка), стор. 142	2,00	0,50
Хрін Степан: Крізь сміх заліза, (спогади), стор. 160	2,00	0,50
Чапленко Василь: Чорноморці, т. I, стор. 192	0,50	0,20
Шерех Юрій: Не для дітей, стор. 416	14,00	3,95
Шерех Юрій: Прощання з учора, стор. 52	0,50	0,20

Замовлення слати на адреси:

„Prolog“ Inc.
875 West End Ave, Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025
USA

„Sucasnist“
8000 München 2
Karlspl. 8/III
Bundesrepublik Deutschland

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

8 (80)
СЕРПЕНЬ 1967

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

МІОНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій.

Редакція:

Володимир Стахів, Богдан Бойчук, Вольфрам Бурггардт,
Богдан Кравців, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамовлених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
8 München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: „Logos“ GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstraße 14

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

БОРИС НЕЧЕРДА: **КОРАБЕЛИ**

ОБЕРЕМОК КВІТІВ

Голова тріщить від теоремок.
Вітру з моря
хоч один ковток!
Я для тебе цілий оберемок
Понесу незайманих квіток!
Побіжу, щасливий, так, як хочу.
І дарма що з однокурсниць хто
Навздогін смішну гримаску скорчить
І руками сплесне:

«Анекдот».

У трамваї люди очі скосять,
І моргнуть значуче: «Неспроста!...»
Не жалій, що певно, у дорозі
Я квітки кондукторкам роздам.
Ми з тобою ще гарніших стебел
В дальнім полі влітку наберем.
І не злись, коли втечу від тебе
До своїх
серйозних
теорем.

(«Жовтень», ч. 10, жовтень 1962)

ПОЧАТОК

Голову під вітер —
як під дощ!
І стоїш на пристані,
коренастий.
Парубки дожовують бринзу і батон,
помідори рвуть за куреннями.
Сорок плоскодонок, Один баркас.
А від них (хитаючись!)
точно по курсу

хвилі ходять, ходять —
 мов на биках . . .
 мов чумацькі хури по сіль пекучу!
 Ой ти море, гнать вали кінчай,
 дай дістатись кожному на диво-сейнер!
 Люди втислись в човники, як зерно в качан, —
 так,
 що замість ліктя
 чути
 серце!
 . . . Не одні на промислі штани порвеш.
 І від штормів знудить (пробач на слові).
 Але будеш певен, що ти — поет,
 а не просто значишся
 в риболовах!

(«Дніпро», ч. 7, липень 1963)

ВСТУП ДО ПОЕМИ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

І знов — як учора! —
 розкошлато вуса вітрами.
 І знов, як у човен,
 стрибати в майбутнє відрадно.
 Од поля, од плуга
 зачатись крамольним думам.
 Червоно й округло
 аральським світитися дюнам.
 Поета, як прапор,
 затопчуть в багнюку.
 І — смеркне.
 Він матиме право
 лише воскресати з мертвих!
 І чути вітальний,
 весняний, весільний гелгіт.
 І знов, як віддавна,
 в сьогодні вганяти свій геній!
 Не стримує рамка:
 тріщить, потребує поновлень.
 Не справдилась крапка,

яку становили по ньому!
Не справдився сором
і глум недоріких людей!
Над пралісом сосон
і виструнчених антен,
над метрополітенами,
що сонцем снять,
над руками теплими,
отерплими,
і над
землею, що спромоглася
назустріч підвести голову, —
      гряде
                        громогласно Тарас Григорович!

(«Літературна Україна», 21 січня 1964)

КОРАБЕЛИ

Текла волога — як від льоху,
де киснуть яблука в капусті,
і скумбрії солоні стріли
перетинаються в тарелях,
а перець пореється поряд
кружал засніженої бринзи...
Текла волога
так від моря!
Зелене тіло мого моря
крутилося на вістрі сонця
і терло камені зелені
з ретельністю селянських жорен.
А теплова тривала хвиля
топила риску горизонту,
і море зміщувала в небо,
а небо зміщувала в море —
у далині декоративній,
на тому тлі грузько-вологім
прозора кораблі висіли,
немов птахи важкорухомі...
А врешті я того не бачив —
бортами застило півсвіту,

а док чадів мастил чадами,
і вібрував, і нас з одежі,
як зерна з міхів, витрясав.
Був майстер — трохи ширший печі —
він намагався припалити,
та сірничка короткий вогник
проскакував щоразу мимо.
І він сміявся: «Як з похмілля!»
і воду пив — як спраглий буйвол,
ув'язнений робочим ритмом.
Як біля стін старої Трої
стояли під бортами трое
й зелену фарбу колотили
немов густу сметану в відрах —
і ватерлінія іржава
жадала жадібно обнови.
А далі семеро на телях
(чимдуж всідаючи на п'ятах,
немов у ґрунт воліли вгрузнуть!)
тягли на палубу щербату,
немов музичні інструменти,
свої сокири і долота.
Тринадцять хлопців
в чорних трюмах
сиділи ніби звуки в сурмах,
майки на них горіли блідо,
і струси бігали по м'язах,
як по будинках землетруси...
Тринадцять хлопців
в чорних трюмах
пісень обідніх відгорлали,
лише дзвеніла під ногами
порожня пляшка з-під кефіру.
Я закидаю руки вгору,
і молот — молиться залізу!
І мова мовиться у грудях,
у горлі клекотом угрузла,
і море, птах вічнозелений,
мене пройма вологим оком —
лише закину вгору руки!

(Із збірника «День поезії», Київ, 1965)

ХЛІБ УДОСВІТА

(З поеми «Лада»)

Удосвіта, любове, удосвіта
є сто думок,
але нема досвіду.

Удосвіта — трагічний вираз неба.
Птахи в нім — не охочі до розмов.
Удосвіта, любове,
хліб їмо,

холодний хліб —
як грушка вереснева.
Так солодко,
так хмільно,
так прозоро —

неначе нам обом дали вина!
Анішелесь навкруг.

Але при всьому —
озвучена суха деревина...
і чутен звук незвіданої мови
у неживих, збудєнених речах...

і риби вистромлюють морди з моря,
дивують іхтіологів — кричать...
і лебедіють трунки поруч ніздрів,
і голубінь голублячу всотав...

Як тіло дзвону, кругле й порожнисте,
удосвіта над нами висота!

Лише отак:
папір послати лугом,
заклякнуть перед лоном чистоти
і риму — помічницю недолугу —
на всі чотири боки відпустить!

Ладо моя, Ладо! Вдосвіта натякають
будильники — про роботу,

про інше — зім'ята постіль,
встелена мулько думками,

а всі загалом про тебе
вдосвіта натякають.

В білій сорочці, Ладо,
(не для похорон чи весілля —
задля ритуалу посвячення
в поета й робітника!)

до чорного хліба сідаю
в білій сорочці, Ладо,
з оком голодним, Ладо,
до чорного хліба сідаю.
Не накидаюсь вовком:
спочатку священнодію —
ріжу круглий окраець,
забілюю соти сіллю,
хмілю . . .
а далі — звичне . . .

Удосвіта довкола голубо:
тінь голуба, і голуб, і клітини.
І світ стоїть, неначе голий бог,
прекрасний досконалістю людини.

А небо зголодніло до розмов.
А тротуари ловляться за ноги.
Удосвіта, любове, хліб їмо . . .

Бог знає, чим заплатимо за нього.

(«Ранок», ч. 7, 1965)

ЕСПАНСЬКИЙ РОМАНС

(З поеми «Лада»)

Крупнокаліберна тітка
з обличчям тореадора
у вино доливала воду,
ловила кинуті гроші,
сп'янілих тягла за двері
під волоцюжний регіт . . .

І молоком овечим
пахла її спідниця.
Канула в ніч неділя.
Порожні столи і лави.
Вийшли карабінери,
дівок за талію взявши.
Востаннє в гортаннім герці
перехльостнулись гітари.

І за сьогодні вперше
в тюремнім дворі стріляли.
В кутку, під червоним світлом,
міцно сидів мужчина
в солом'янім капелюсі,
збитім до брів тернових.
В долоні його дебелий
качався опукло й тяжко
пуп'янок апельсину.
А між сухими губами
спрагло стриміла стебелина,
і жовта квітка
од подиху коливалась . . .
Отак, певно, й ждуть кохану!
Але ніхто не приходив.

Крупнокаліберна тітка
з обличчям тореадора
руки вмостила на стегна
і зажадала пояснень:
«Добродію, а чи гоже
не пити вина в неділю,
не замовляти м'яса

Й мовчати в моїй кав'ярні,
наче на кладовиську?
Озвіться чи забирайтесь!»

Ніяково всміхнувся:
«Озватись? Будь ласка, мамо...
СЕНЬЙОРО, ВИ ЧУЛИ КАЗКУ
ПРО КРОМЕТЕЯ?
ТАК ОТ, ЙОГО ПРИКУВАЛИ ДО СКЕЛІ,
АЛЕ
НАВІТЬ ОРЕЛ НЕ ЗМІГ ЙОГО
ЗАКЛЮВАТИ...»

Ліктем твердим, як ложе
солдатського карабіна,
сперся на чистий аркуш
і подарував очі
стінам і господині.

Увага! Зачаття дива:
рядок пролетів папером
натужно, немов рубанок!
Слово не вмістилось,
закручувалось пружнисто,
ніби соснова стружка...

А на полях, в задумі,
замість жіночих голівок
він малював кайдани.

Мокріла і ворушилась,
мов крила, його сорочка,
квітка в зубах пащила
ненавистю і любов'ю.
Гордо глядів на двері,
які могли відчинитись...
Отак, певно, й ждуть поети
пришестя своїх дантесів!
Але ніхто не приходив,
ще
ніхто не приходив...

Федеріко Гарсія Льорка
себе простягнув Еспанії,

а тіточці — жовту квітку
і апельсин в додачу.
Зняв капелюха чемно,
з надією засміявся,
сказав, що іде додому...

Та більше його не бачили.
Крупнокаліберна тітка
з обличчям тореадора
знайшла під столом папірчик
з написом без початку:
... А З ТІМ'ЯМ ЦАРЯ ДАДОНА
ВПОРАВСЯ ПРОСТИЙ ПІВЕНЬ!

(«Ранок», ч. 7, 1965)

МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОГО ДИТИНСТВА

(Барвистий естамп)

Торкало сонце повіки мої тонкі...
А мати,
примруживши влучне око,
висмикувала з печі
пахку паляницю
і смачно давала щигля зі споду,
як немовляті,
щоб те закричало вперше.

А ще, непрочуманий,
вгадував я, що мати
терпко досягає батькової щоки,
а він німими губами
виліплює своє «Ганю...»
і захлинається,
тихне,
вщухає за ворітьми...

Верталась вона небавом,
Хустина була зім'ята...

Погляди зустрічалися —
 і мати від несподіванки
 хапала лице долонями
 і паленіла, як дівчинка,
 й ловила себе на цьому —
 і червоніла ще більше . . .

Посічене сиве волосся
 так пасувало до сміху,
 який у її горлі
 врочисто й дівочо
 заквітував нарешті.
 — Доброго ранку, мамо!
 — Доброго ранку, сину.

Пашіли уста, а пальці танок творили,
 коли постеляла вона скатертину,
 хрумку і білу, на жовтім столі,
 коли висипала яблука, нахололі за ніч,
 і ставила чорний глечик теплого молока,
 і батувала гарячу хлібину. «Поснідай».

Дотиком кухля до засмаглої спини,
 водою з криниці, стоколір'ям райдуг
 і шпорішем між пальцями босих ніг —
 я пригощався . . .
 Мати сідала навпроти,
 І раптом змеженівала,
 заповняла простір, сяюче неозоріла!

Бачив не всю відразу,
 бачив окремо волосся,
 очі окремо і губи,
 зморшки, і ніс, і вухо,
 і повне її руків'я,
 схрещене на столі.

Я не займав яблук, я не сьорбав з глека,
 я не ламав хліб! —
 Вже не було мене . . .

Була лише думка, що якимось так сталося,
 що — очі всього жіноцтва,

Я — гуляю! І слухаю плач полонянок
у Кафі...

Ой хто нам білі рученьки
розв'яже,
голівоньки похилені розважить?
Ой вже хліба молочено ціпами,
ой нас лише толочено ногами,
ой гаю-гаю,
біду нараю
в чужому краю,
серце розкраю,
ой...

Гей, опудало, геть! Заховайся за
стіни кахляні,
забери цю бурду і смердючі
кальяни...

Дай одному побути під моєю чалмою.
О, що діється, о-о-о...

Глузд втрачаю чи мову?
Ой гаю-гаю,
біду нараю...

Гроші... грошики... Хай погопить
світ по цей бік і світ по той бік!
Біду нараю
в чужому краю...

Гей опудало, ось... і мовчи, і куняй! —
все, що маю, даю за борзого коня...
в чужому краю
серце розкраю...

Прости, о мамо, оманна каро,
моя лукава, кохана Кафо!
серце розкраю
ой...

Переказують: колись у дике поле збожеволілий татарин вигнав полонянок.

У степу полонянки розірвали його.

(«Жовтень», ч. 8, серпень 1966)

ВІД РЕДАКЦІЇ

(бкр) У великому гурті сучасних молодих поетів України Борис Нечерда посідає одне з передових місць. За оригінальністю та наснагою поетичного вислову він іде в тому ж ряді, що й Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Іван Драч. Подібно, як цикли та збірки віршів названих поетів, також і перша збірка Б. Нечерди «Материк», видана 1963 року в Одеському книжковому видавництві, була зустрінута «з почуттям тривоги» за її «туманність» — її першим рецензентом у київській «Літературній Україні» від 15 листопада 1963 (одночасно робітником її ж друкарні) Г. Тименком; а за її «незрілість» — поетами-початківцями з Кадіївки (Луганська область), членами літературного об'єднання при редакції газети «Кадиевский рабочий», у надрукованій ними погромницькій рецензії на сторінках київського щоденника «Правда України» від 9 січня 1964.

Не зважаючи на ці атаки, Б. Нечерда продовжує йти обраним шляхом поетичних пошуків та дерзаних і своєю другою збіркою «Лада» (вид-во «Маяк», Одеса 1965) він здобув загальне визнання радянської літературної критики.

Народжений 1939 року в селі Ярешки на Житомирщині, в сім'ї залізничника, Б. Нечерда переїхав у 1958 році до Одеси вчитися в Одеському інституті інженерів морської флотії; з того часу він постійно живе в цьому портовому місті України. Того ж року він виступив з першою добіркою віршів у журналі «Зміна». Працював стрілочником на залізниці, робітником на будівництвах, згодом у редакції обласної газети «Комсомольське плем'я».

Живучи в Одесі, він продовжує у своїй поетичній творчості мариністичні традиції Юрія Яновського і розстріляного в грудні 1934 Олексія Влизька: пише про море, моряків і про життя та людей морської пристані.

АЛЬБЕР КАМЮ: СПРАВЕДЛИВИ

П'еса на п'ять дій

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Камера в Пугачовському бастіоні Бутирської тюрми. Ранок.

Коли завіса піднімається, Каляев сидить у камері й дивиться на двері. Входять вартовий і в'язень з відром.

ВАРТОВИЙ Прибирай та не барися. (Стає під вікном).

Фока починає прибирати, не звертаючи уваги на Каляева.

КАЛЯЄВ Як називаєшся, брате?

ФОКА Фока.

К. Засудили?

Ф. А то ж.

К. За що?

Ф. Убив.

К. З голоду?

В. Не так голосно.

К. Чому?

В. Не так голосно. Я дозволяю вам говорити наперекір інструкції. Розмовляйте тихіше, вдавайте старих.

К. Хотів їсти?

Ф. Ні, хотів пити.

К. Ну й що?

Ф. Підвернулася сокира, я й почав трощити. Казали, прикінчив трьох. (Каляев розглядає його) Ну, паничу, чого не звеш мене братом? Охолов?

К. Ні, я й сам убив.

Ф. Скількох?

К. Розповім, брате, коли хочеш. А ти скажи, тобі не шкода, що так сталося?

Albert Camus. „Les Justes” (1950). Copyright by Éditions Gallimard, Paris 1967.
Усі права застережені.

- Ф. Ще б пак, не шкода! Двадцять років добрий шмат часу. Кожен шкодуватиме.
- К. Я увійшов сюди двадцятьтрьохрічним, а вийду посивілим.
- Ф. О, тобі може поталанити. Суддя, знаєш, і так і сяк. Залежить, чи одружений і з ким. Крім того, ти — панич. Для вас інша мірка, ніж для бідаків. Викрутишся.
- К. Не думаю. Та й не хочу викручуватися. Не витримав би сорому цілих двадцять років.
- Ф. Сорому? Який тут сором? Панські вигадки. Скількох ти вбив?
- К. Одного.
- Ф. І тільки? То пусте.
- К. Я убив великого князя Сергія.
- Ф. Великого князя? Ото так хватонув! От тобі й панич! Виходить, діло серйозне?
- К. Серйозне, але так треба було.
- Ф. А за що? Ти жив при дворі? За жінок завелись, га? Похоже, бо ти . . .
- К. Я соціяліст.
- В. Не так голосно.
- К. (*Голосніше*) Я соціяліст-революціонер.
- Ф. От історійка. То, кажеш, треба було. Сидів би тихенько та купався, як сир у маслі. Земля створена для панів.
- К. Ні, вона створена для тебе. Зараз на землі забагато злиднів, забагато злочинів. А зникнуть злидні, зникнуть і злочини. Якби земля була вільна, ти не сидів би тут.
- Ф. Воно і так, і ні. Вільний чи невольний, а упиватись ніколи не слід.
- К. Щира правда. Тільки, бачиш, люди п'ють, бо їх принижують. Та прийде час і зникне поштовх до пияцтва, людям нічого буде соромитись, ні панам, ні бідакам. Усі ми будемо братами, і правда зігріватиме наші серця. Ти розумієш, про що я говорю?
- Ф. Еге, про царство небесне.
- В. Не так голосно.
- К. Все про нього згадуєш, брате. Бог тут безсилий. Правда — це наша справа. (*Мовчання*) Ти не розумієш? Може, чув коли байку про святого Дмитра?
- Ф. Ні.
- К. Поспішав якось він у степ на розмову з Богом, а по дорозі стрівся йому чоловік, що застряг у болоті. Спинився святий Дмитро, давай пособляти, щоб воза витягти. Болото в'язке, баюра глибока, провозилися довгенько. А як витягли нарешті

воза на суше, то бігцем побіг святий Дмитро розмовляти з Богом. Тільки Бога вже і слід прохолов.

Ф. А потім?

К. Потім? Є люди, що завжди опізнюються на зустріч, бо навколо багато загрузлих возів і багато братів, яким треба помочі. *(Фока задкує)* Що тобі?

В. Не так голосно. А ти, старий, швидше повертайся.

Ф. Мені щось не тее. Де таке видано, сідати в тюрягу за байки про святих і про вози. До того ж...

Вартовий сміється.

К. *(Зиркнувши на нього)* І чого б ото?

Ф. Що роблять з тими, хто убиває великих князів?

К. Вішають.

Ф. О! *(Рушив до дверей. Вартовий регоче).*

К. Чекай. Що я тобі зробив?

Ф. Мені то — ти нічого не зробив. Хоч ти й панич, а не хочу тебе дурити. За теревенями й час упливає швидше, та, якщо тебе вішатимуть, це не гаразд.

К. Чому?

В. *(Крізь сміх)* Давай, старий, вали...

Ф. Тобі не годиться називати мене братом. Я вішаю рокованих.

К. Видно, присилували?

Ф. Точнісінько. Казали, за кожного повішеного скидатимуть рік строку. Вигідно.

К. Щоб спокутувати один гріх, чиниш інші?

Ф. Який же то гріх, то з наказу. Та й їм воно байдужісінько. Як на мене, то вони нехристи.

К. І скількох уже?

Ф. Двох.

Каляев зіщулився. Ті двоє прямують до дверей. Вартовий підштовхує Фоку.

К. То ти, виходить, кат?

Ф. *(З порогу)* Агий, паничу, а ти хто?

Виходять. Чути кроки, накази. Входять вартовий і Скуратов, дуже елегантний.

СКУРАТОВ Лиши нас. Добридень. Ви мене не знаєте? Зате я вас знаю. *(Сміється)* Знаменитість, е? *(Розглядає Каляева)* Дозвольте познайомитися. *(Каляев не відповідає)* Мовчите? Я вас рзумію, камера-одиначка, е? Трудненько перебути вісім днів насамоті. Сьогодні ми зняли заборону, у вас будуть відвідувачі, я прийшов саме з цього приводу. До речі, як вам подобається Фока? Неперевершений, правда? Я його прислав, бо подумав, що він вас зацікавить. Ви задоволені? Приємно глянути на людське обличчя після восьми днів? Адже так?

- К. Як на яке обличчя.
- С. Голос приемний, рівний. Ви знаєте, чого хочете. (Павза). Якщо не помиляюся, мое обличчя вам не до вподоби?
- К. Так.
- С. Шкодá, шкодá, але це чистісіньке непорозуміння. Поперше, погане освітлення. Ну хто виглядає сампатично в підвалі? Подруге, ви мене ще не знаєте. Інколи обличчя викликає відразу, а заглянеш у серце...
- К. Сідайте. Хто ви?
- С. Скуратов, шеф департаменту поліції.
- К. Лакиза.
- С. Вам до послуг. Хоч на вашому місці я не був би таким гордовитим. Чого доброго самі до цього дійдете. Починають з боротьби за справедливість, а кінчають організацією поліції. Однаково, правда мене ніколи не лякала. Буду відвертий: ви мене зацікавили, і я пропоную вам спосіб заслужити ласку.
- К. Яку ласку?
- С. Як то, яку ласку? Я пропоную спасти вам життя.
- К. Хто у вас його вимагає?
- С. Життя, мій дорогий, не вимагають. Життя одержують. Хіба ви ніколи нікому не робили ласки? (Павза) Пригадайте добре.
- К. Я раз назавжди відмовляюся від вашої ласки.
- С. Принаймні вислухайте. Я вам не ворог, хоч, може, таким і здаюся. Я визнаю слухність ваших переконань. За винятком убивства...
- К. Я вам забороняю вживати це слово.
- С. (Спостерігає його) Такі слабкі нерви, е? Справді, я хотів би допомогти.
- К. Допомогти? Я готовий платити сповна, і не збираюся терпіти вашого панібратання. Ідіть собі.
- С. Оскарження проти вас...
- К. Невірно.
- С. Прощу?
- К. Невірно. Я — військовополонений, а не оскаржений.
- С. Як собі бажаєте. Проте шкоди ви накоїли досить. Навіть поминувши великого князя й політику, лишається смерть людини. І яка смерть!
- К. Я кидав бомбу на вашу тиранію, не на людину.
- С. Згода, але влучила вона в людину. Не вельми приємне видовище. Бачите, дорогий, коли склали докупи тіло, виявилось, що бракує голови. Голова зникла! Щож до решти, то розпізнаєш хіба одну руку та частину ноги.
- К. Я виконував вирок.

- С. Можливо, можливо. Ніхто вам не закидає самого вироку. Та й справді, що таке вирок? Про це слово можна сперечатися без кінця і краю. Натомість вам закидають . . . ні, вам не до вподоби такий вираз . . . ну, скажімо, аматорську роботу, деяке порушення порядку з незаперечними результатами. Їх може бачити кожен. Запитайте велику княгиню. Пролилася кров, розумієте, багато крові.
- К. Замовкніть.
- С. Гарзд. Я намагаюся тільки підкреслити: якщо ви вперто говоритимете про вирок, про те, що партія і тільки партія його винесла та виконала, що великого князя забила ідея, а не бомба, — тоді звичайно ніяка ласка вам не потрібна. А тепер припустімо на хвилину, що ми зібрали докази, і виявилося, що відірвати голову великому князеві — це ваша власна затія. У цьому випадку все зміниться, правда? Тепер вам стане потрібна ласка. Я хочу вам допомогти, просто з симпатії, повірте мені. *(Усміхається)* Якщо хочете знати, мене не цікавлять ідеї, мене цікавлять особи.
- К. *(Обурено)* Моя особа вище вас і ваших шефів. Ви можете мене вбити, але не маєте права мене судити. Знаю, куди ви гнете! Намацуете слабе місце, чекаєте, щоб мені стало соромно, щоб я розплакався і покаявся. Нічого не вийде. Вам нема діла до мене особисто, ваша справа — наша ненависть, моя і моїх товаришів. Вона до ваших послуг.
- С. Ненависть? Ще одна ідея. Зате убивство вже не ідея, так само, як і його наслідки. Маю на думці каяття та кару. І тут уже нам відведене центральне місце. До речі, саме це спонукало мене піти в поліцію — бажання бути в центрі. Але вам немілі звиряння. *(Павза. Він повагом підступає до Каляєва)*. Хочу сказати одне — ви не повинні прикидатися, що забули за голову великого князя, і, коли б ви схотіли за неї розрахуватися, ідеї вам нічого не допоможуть. Припустімо, замість гордості за свій вчинок ви відчуєте сором. Як тільки вам стане соромно, ви будете раді жити, щоб спокутувати заподіяне. Найважливіше — вибрати життя.
- К. І якщо я виберу?
- С. Помилування для вас і ваших товаришів.
- К. Їх арештовано?
- С. Ні, якраз ні. Та якби ви схотіли жити, ми їх арештуємо.
- К. Чи я добре зрозумів?
- С. Звичайно, тільки не розсердіться знову. Поміркуйте спочатку. З погляду ідейного, ви не можете їх зрадити; з погляду практичного, ви зробите їм послугу: вбережете від нових неприємностей, а водночас від шибениці. І що найголовніше,

заспокоїте своє серце. З кожної точки зору це чудова пропозиція.

Каляев мовчить.

- С. То як?
- К. Мої товариші незабаром дадуть вам відповідь.
- С. Ще один злочин! Це, видно, покликання. Ну, моя місія скінчена. Сумно на серці, але ви цупко тримаєтеся своєї ідеї, я безсилий вас роз'єднати.
- К. Ви безсилі роз'єднати мене з товаришами.
- С. До побачення. *(Простує до дверей, але повертається)*. У такому разі чому ви пошкодували велику княгиню і небожів?
- К. Хто вам про це сказав?
- С. Ваш інформатор інформував і нас. Принаймні про дещо... То чому ви їх пошкодували?
- К. Не ваше діло.
- С. *(Сміючися)* Ви так гадаєте? Можу вам пояснити чому. Бо ви раптом зробили відкриття, що за ідею можна убити великого князя, але трудно убити дітей. Тоді виникає питання: якщо заради ідеї не можна убивати дітей, то чи зійскає пошану від ідеї і той, хто убив великого князя?

Каляев зробив рух.

О, не відповідайте мені! не відповідайте зовсім! Дасте відповідь великій княгині.

- К. Великій княгині?
- С. Так, вона бажає вас бачити. Основна мета моєї візиту дізнатися, чи така розмова можлива. Безперечно можлива. Чого доброго після неї ви зміните своє наставлення. Велика княгиня — християнка. Душі, так би мовити, її спеціальність. *(Сміється)*.
- К. Я не хочу її бачити.
- С. Мені прикро, але вона — вас хоче. Після того всього ви таки винні їй трохи уваги. Кажуть по смерті чоловіка вона стала не сповна розуму. Ми не хотіли їй перечити. *(З порогу)* Якщо ваше наставлення зміниться, то не забудьте про мою пропозицію. Я ще повернуся. *(Павза. Він прислухається)*. Ось і вона. Після поліції релігія! Вам рішуче догоджають. Але воно все тримається купи. Уявіть собі Бога без тюрем. Яка самотність!

Виходить. Чути голоси й команди. Увійшла велика княгиня, спинилася неподалік дверей, нерухома, мовчазна. Двері відчинені.

КАЛЯЄВ Чого ви бажаєте?

ВЕЛИКА КНЯГИНЯ (Відкидає вуаль) Глянь. (Каляев мовчить).
Багато що вмирає з однією людиною.

К. Знаю.

В. К. (Цілком природно, але тихим, стомленим голосом) Убивці цього не знають. Якби знали, не убивали б.

Мовчання.

К. Я подивився на вас, тепер лишіть мене самого.

В. К. Ні, тепер ще я подивлюся на тебе. (Каляев відсувається. Княгиня сідає, мов знесилена). Я більше не можу лишатися на самоті. Коли, бувало, я журилася раніше, він бачив мою журбу, і журба тоді легшала. А тепер... Ні, я не можу лишатися насамоті і мовчати... До кого заговориш? Інші не розуміють. Тільки прикидаються сумними. Посумують годину, другу, та й підуть їсти — і спати. Переважно спати... Я думаю, між нами більше спільного. Я певна, що тобі теж не спиться. З ким же й говорити про злочин, як не з убивцею?

К. Який злочин? Я пригадую тільки акт справедливості.

В. К. Той самий голос! У тебе точнісінько такий голос, як у нього. Усім чоловікам властивий однаковий тон для розмов про справедливість. Він говорив: «Це справедливо!» І ніхто не смів пікнути. Ві помилявся, можливо, і ти помиляєшся...

К. Він був носієм найвищої несправедливості, від якої російський народ стогне віками, а користувався за це самими привілеями. Я ж, коли й помилюся, то заслужив за це в'язницю й смерть.

В. К. Так, ти мучишся, але його, його ти убив.

К. Це була несподівана смерть, така смерть легка.

В. К. Легка? (Тихше) Щоправда, тебе відразу забрали. Кажуть, ти навіть промовляв до гурту поліцаїв. Я розумію, це тобі допомогло. А я приїхала кілька хвилин пізніше. Я бачила. Я складала на ноші усе, що могла знайти. А крові, крові! (Павза) На мені була біла сукня...

К. Перестаньте.

В. К. Чому? Я розповідаю правду. Знаєш, що він робив за дві години до смерті? Спав у фотелі, поклавши ноги на стільчик... як завжди. Він спав, а ти вичікував його в жорстокім присмерку. (Плаче) Допоможи мені тепер. (Каляев насторожено відсунувся). Ти молодий, ти не можеш бути лихим.

К. Я не мав часу бути молодим.

В. К. Чого ти так насторожився? Жалів ти колинебудь самого себе?

К. Ні.

В. К. Даремно, це така полегша. Ось я так завжди жалію тільки

себе. *(Павза)* Я лиха. Мене треба було убити разом з ним, не шкодувати.

К. Я пошкодував не вас, а дітей, що були разом з вами.

В. К. Знаю. Я їх недолюблювала. *(Павза)* А хіба небожі великого князя не завинили, як і дядько?

К. Ні.

В. К. Що ти про них знаєш? У моєї небоги черстве серце. Вона відмовляється сама давати милостиню бідним, бо їй страшно до них торкнутися. Хіба вона справедлива? Несправедлива. Він, принаймні любив селян, перехилив з ними чарку. А ти саме його й убив. Виходить, і ти несправедливий. Земля опустіла.

К. Ні до чого така розмова. Ви намагаєтесь ослабити мою силу і довести мене до розпуки, та вам це не вдається. Ідіть собі.

В. К. Може б, ти помолився зі мною, покався... Ми не були б такі одинокі.

К. Ідіть собі, дайте мені приготуватися до смерти. Бо якщо я не вмру, стану душогубом.

В. К. *(Підводиться)* До смерти? Ти жадаєш смерти? О, ні. *(Підступає до Каляєва, дуже схвильовано)* Ти повинен жити, жити і звикнути з думкою, що ти душогуб. Хіба ти не вбив? Бог тобі суддя.

К. Котрий Бог, мій чи ваші?

В. К. Святої Церкви.

К. Їй нема чого тут робити.

В. К. Вона служить Учителеві, який також побував у в'язниці.

К. Часи змінилися. Свята Церква поділила спадщину Вчителя.

В. К. Як це — поділила?

К. Для себе лишила милість, а для нас — турботи про милосердя.

В. К. Для кого — для нас?

К. *(Кричить)* Для тих, кого ви вішаєте!

Мовчання.

В. К. *(Легібно)* Я вам не ворог.

К. *(У розпачі)* Ворог, як і кожен з вашої раси і вашого клану. Є речі огидніші з злочин: примушувати до злочину людину, яка зовсім для того не створена. Гляньте на мене. Запевняю вас, я не створений, щоб убивати.

В. К. Не говоріть до мене, як до ворога. Дивіться. *(Підходить і зачиняє двері)*. Я цілком здаюся на вас. *(Плаче)* Кров роз'єднала нас, але ми можемо об'єднатися в Бозі саме завдяки лихові. Хоч помоліться зі мною.

К. Я відмовляюсь. *(Підходить до неї)* Ви зворушили мое серце і викликали співчуття. Тепер ви спробуйте зрозуміти мене, а

я нічого не таїтиму. Я вже більше не сподіваюся зустрічі з Богом, але я вмиратиму з певністю, що стрінуся з тими, кого люблю, з товаришами, які думкою будуть біля мене у хвилину смерті. Молитвою я зрадив би їм.

В. К. Що ви хочете сказати?

К. (*Докраю збуджений*) Нічого, на мене чекає щастя. Я довго борюся й боротимуся далі. Та коли прочитають вирок і підготують езекуцію, отам, під шибеницею я відвернуся від вас, відвернуся від огидного світу і віддамся любові, що мене переповнює. Ви розумієте?

В. К. Немає любови понад любов до Бога.

К. Є. Любов до Божого створіння.

В. К. Божі створіння мерзенні. Лишається або нищити їх, або все їм прощати.

К. Ще можна умерти з ними.

В. К. Вмирають самотньо. Він умер самотньо.

К. (*Розпачливо*) Умерти разом! Сьогодні ті, що люблять один одного, повинні вмирати разом, щоб не розлучатися. Тут їх розділяє несправедливість, розділяє сором, біль, зло, яке вони завдають іншим, розділяє злочин. Жити стало мукою, бо життя роз'єднує...

В. К. Бог поєднує.

К. Не на землі, а мої зустрічі земні.

В. К. Такі зустрічі у собак, що, уткнувши ніс у землю, вічно виношують щось і ніколи не знаходять.

К. Про це я незабаром довідаюся. (*Павза*) Хіба не можна уявити, що двоє істот відмовляються від радості і люблять один одного в гóрі, не сподіваючися на іншу зустріч, крім зустрічі в біді? (*Дивиться на неї*) Хіба не можна уявити, що одна мотузка з'єднає ці дві істоти?

В. К. Це — якесь жахливе кохання!

К. Ви й ваші ніколи не дозволяли нам іншого.

В. К. Я також любила того, кого ви убили.

К. Розумію і тому дарую вам зло, що його завдали мені ви і ваші. (*Павза*) Ідїть собі.

Довге мовчання.

В. К. (*Випростується*) Я відходжу. Тепер мені ясно, що привело мене сюди: я мушу вас повернути в лоно Господне. Ви хочете самі себе засудити і самі спасти, а це може вчинити один Бог, якщо ви будете живі. Я клопотатиму про помилування.

К. Благаю вас, не робіть цього. Дайте мені можливість умерти, інакше я зненавиджу вас смертельно.

В. К. (*З порогу*) Я проситиму вашого помилування і в людей, і в Бога.

К. Ні, ні, я вам забороняю! *(Біжить до дверей і неждано натикається там на Скуратова. Відступає назад, заплющивши очі. Тиша. Розплющує очі, і знову бачить Скуратова).* Мені вас треба.

СКУРАТОВ Дуже приємно таке почути. А для чого?

К. Щоб відчувати презирство.

С. Жаль-жаль, а я прийшов по відповідь.

К. Ви її зараз дістанете.

С. *(Іншим тоном)* Ні, ще не зараз. Слухайте уважно: я сприяв вашому побаченню з великою княгинею, щоб мати змогу завтра подати новину в пресі. Звідомлення буде цілком правдиве за винятком одного — там говоритиметься про ваше каяття. Ваші товариші подумують, що ви їх зрадили.

К. *(Цілком спокійно)* Вони не повірять.

С. Я затримаю публікацію тільки в тому випадку, коли ви дасте зізнання. Маєте для надуми ніч. *(Прямує до дверей).*

К. *(З притиском)* Вони не повірять.

С. *(Обертається)* Чому? Хіба вони самі ніколи не грішили?

К. Ви не знаєте їхньої любови.

С. Ні. Зате я знаю, що неможливо цілу ніч вірити в братерство і ні на одну хвилину не втратити над собою влади. Я почекаю на таку хвилину. *(Примикає в себе за спиною двері).* Не поспішайте, я терпеливий.

Застигли, схрестивши погляди.

ЗАВІСА

ДІЯ П'ЯТА

Інша квартира терористів у тому ж стилі, що перша. Тиждень пізніше. Ніч.

Тихо. Дора ходить з кутка в куток.

АННЕНКОВ Відпочинь, Доро.

ДОРА Мені холодно.

А. Іди ляж отут, укрийся.

Д. *(Продовжує ходити)* Яка безконечна ніч. Мені так холодно, Борю.

Хтось стукає. Раз, потім двічі. Анненков іде відчинити. Входять Степан і Воїнов. Воїнов підходить до Дори й обнімає її. Вона притискає його до себе.

Д. Олексю!

СТЕПАН На думку Орлова, це може статися в цю ніч. Запрошено всіх вільних від варту підофіцерів, отже він буде там.

А. Де він з тобою зустрівся?

С. Чекав на мене й Воїнова в ресторані на Софіївській.

Д. *(Сідає знесилена)* Борю, це буде в цю ніч.

А. Ще нічого невідомо. Остаточне рішення залежить від царя.

С. Рішення залежить від царя тільки в тому разі, якщо Янек просив помилування.

Д. Він не просив.

С. Тоді для чого він бачився з великою княгинею? Вона всюди розповідає, що він покався. Не розбереш, де правда.

Д. Ми знаємо, що він говорив перед трибуналом, знаємо, що написав до нас. Він жалкував, що має тільки одне життя, яким може кинути виклик автократії. Людина з таким настановленням не проситиме помилування, не здумає кається. Ні, він бажав і бажає смерті. А від зробленого не відступиться.

С. Не слід було розмовляти з великою княгинею.

Д. Про це тільки йому судити.

С. За нашим правилом він не повинен був того робити.

Д. Наше правило вимагає убити і нічого більше. Тепер він вільний, нарешті вільний.

С. Ще ні.

Д. Вільний! І має право робити, що хоче перед смертю. Бо він умре напевне, тіштесь!

А. Доро!

Д. Атож. Якби його помилували — який тріумф! Незаперечний доказ, що велика княгиня говорила правду, що він розкався, що він зрадив. А якщо він умре, то, навпаки, ви в нього увіруєте й зможете його любити. *(Дивиться на них)* Ваша любов коштує дорого.

ВОЇНОВ *(Підходить до неї)* Помиляєшся, Доро, ми ніколи не сумнівалися в ньому.

Д. *(Ходить туди й сюди)* Так... Можливо... Вибачайте. Кінець-кінцем, яке це має значення? Ми дізнаємося, в цю ніч... Ех, бідахо Олексю, що ти тут робитимеш?

В. Стану на його місце. Я був без краю гордий, читаючи його виступи на процесі, я плакав від зворушення. Мене кинуло в дрижку, коли я прочитав: «Смерть буде моїм рішучим протестом проти світу сліз і крові...»

Д. Світ сліз і крові... Вірно, він це говорив.

В. Говорив... Ах, Доро, яка відвага! І яка сила в останніх словах: «Якщо я дійшов до вершини людського протесту проти

насильства, хай смерть увінчає мое діло незганьблено-чи-стою ідеєю». Це прочитавши, я вирішив повернутися.

- Д. *(Обхотила голову руками)* Справді, він прагнув чистоти, але ж яке жахливе вінчання!
- В. Не плач, Доро. Він просив, щоб ніхто не оплакував його смерті. Як добре я його тепер розумію. Я не міг не повірити йому. Спочатку мене мучило те, що я злякався. Згодом я кинув бомбу в Тифлісі і став таким, як Янек. Коли я довідався, що його зсудили на смерть, мною оволоділо одне бажання: стати на його місце, оскільки я не міг стояти поруч з ним.
- Д. Хто здатний сьогодні стати на його місце? Він, Олексю, самотній.
- В. Ми повинні підтримати його нашою гордістю, як він нас підтримує своїм прикладом. Не плач.
- Д. Глянь, мої очі сухі. А щодо гордості — овва! Я її втратила назавжди.
- С. Не осуди, Доро, але я хотів би, щоб Янек жив. Нам такі люди потрібні.
- Д. Він не хоче жити, отож і ми повинні бажати його смерті.
- А. Ти божевільна.
- Д. Мусимо бажати смерті. Я знаю його серце, воно тільки тоді заспокоїться. О так, нехай він помре! *(Тихо)* Але нехай помре швидко.
- С. Я пішов, Борю. Ходи, Олексю, Орлов чекає.
- А. Ідїть та не барїться.

*Степан і Воїнов прямують до дверей.
Степан поглядає на Дору.*

- С. *(До Анненкова)* Доглядай за нею, а ми довідаємося.
- Дора біля вікна. Анненков дивиться на неї.*
- Д. Смерть! Шибениця! Знову смерть! Борю, Борю!
- А. Так, сестронько, і немає іншої ради.
- Д. Не говори так. Бо якщо смерть — єдиний вихід, то ми не на добрій дорозі. Добра дорога веде до життя, до сонця. Не можна вічно мерзнути . . .
- А. Дорога смерті теж веде до життя. До життя інших. Житиме Росія, житимуть наші онуки. Пригадуєш Янекові слова: «Росія стане прекрасною».
- Д. Хтось інший, наші онуки . . . Звичайно. Але Янек у в'язниці, і мотузка холодна. Він умре. Можливо, він уже помер заради життя інших. Борю, Борю! А що коли інші не житимуть, і його смерть ні до чого?
- А. Перестань.

Мовчання.

- Д. Так холодно, хоч надворі весна. На тюремному подвір'ї, я знаю ростуть дерева. Він повинен їх бачить.
- А. Чекай, поки довідаємося, перестань тремтіти.
- Д. Мені так холодно, наче я уже мертва. *(Павза)* Від отакого ми швидко старіємося. Ніколи більше не бути нам дітьми, Борю. Після першого ж убивства юність тікає. Кинеш бомбу, і в ту ж мить твоє життя кінчиться, замкнеться життєве коло, можна і вмирати.
- А. Ми гинемо в борні, як личить людині.
- Д. Ви йшли вперед занадто швидко, ви більше не люди.
- А. Лихо та злидні також ідуть вперед занадто швидко. Уже на світі немає місця для терпеливості, для дозрівання. На Росію тиснуть.
- Д. Знаю. Ми взяли на свої плечі недолю світу. Він також узяв її. Яка відвага! Але інколи мені приходиться до голови, що за таку зарозумілість покарають.
- А. За неї ми платимо власним життям. Ніхто не в спроможі піти далі. Ми маємо право на зарозумілість.
- Д. Чи справді не можна піти далі? Деколи, слухаючи Степана, мені стає лячно. Що коли з'являться такі, які змусять нас убивати, а самі не платитимуть за те життям?
- А. Це було б гидко, Доро.
- Д. Хто знає? Може саме в тому справедливість. Тоді ніхто не посмів би глянути їй в обличчя.
- А. Доро! *(Вона замовкає)*. Я не впізнаю тебе. На тебе напали сумніви?
- Д. Мені холодно і я думаю про нього: він не сміє тремтіти, бо подумують, що боїться.
- А. Ти більше не з нами, Доро?
- Д. *(Кидається до нього)* О Борю! Я з вами, я йтиму до кінця! Я ненавиджу деспотію, я згодна, що інакше діяти неможна. Тільки... З радісним серцем я прийшла сюди, а з засмученим серцем лишаюся тут. В тому й різниця. Ми — ув'язнені.
- А. Уся Росія ув'язнена, та ми повалимо тюремні мури.
- Д. Ось дай мені кинути бомбу, і побачиш. Рівним кроком зайду в палаюче горно. Легше, куди-куди легше померти від суперечностей, ніж з ними жити. Борю, ти колинебудь кохав посправжньому?
- А. Кохав, але так давно, що вже й не пригадую.
- Д. Як давно?
- А. Чотири роки тому.
- Д. А як довго ти керуєш організацією?
- А. Чотири роки. *(Павза)* Тепер я закоханий в організацію.

- Д. *(Відходить до вікна)* Кохати, і бути коханою!.. Ні, треба маршувати. Хотілося б зупинитися. Марш! Марш! Хотілося б побратися за руки і дати собі волю. Та бруд несправедливості прилипає до нас, мов клей. Марш! Ми заклияті вдавати більших, ніж ми насправді є. А хотілося б любити людей, любити їхні обличчя. Любов, а не справедливість! Ні, мусиш іти. Марш, Доро! Марш, Янеку! *(Плаче)* Для нього мета наближається.
- А. *(Обнімає її)* Його помилують.
- Д. *(Дивиться йому в вічі)* Ти добре знаєш, що ні. І ти добре знаєш, що того не повинно статися. *(Анненков відводить погляд)*. Можливо він уже вийшов на подвір'я. Тільки-но він з'явився, все навколо замовкло. Хоч би йому не було холодно. Борю, як вішають.
- А. На мотузці. Сядь, Доро.
- Д. *(Безтямно)* Кат повисне на плечах, затріщить шия, жахливо!
- А. З одного боку, жахливо, а, з другого, — щастя.
- Д. Щастя?
- А. Відчути перед смертю руку людини. *(Дора кинулася в крісло. Мовчання)*. Доро, треба негайно виїхати, мусимо трохи відпочити.
- Д. *(Спантеличено)* Виїхати? З ким?
- А. Зі мною.
- Д. *(Приглядається до нього)* Виїхати! *(Обертається до вікна)* Світає, Янек напевне вже мертвий.
- А. Я твій брат.
- Д. Так, ти мій брат, і всі ви — мої брати, любі брати. *(Чути, залопотів дощ. Займається день. Дора тихо продовжує)*. Який відворотній смак має часом братерство!

Стукають. Входять Воїнов і Степан. Всі застигли непорушні. Дора похитнулася і з видимим зусиллям оволоділа собою.

СТЕПАН *(Пошепки)* Янек не зрадив.

- А. Орлов бачив?
- С. Так.
- Д. *(Підходить впевненим кроком)* Сідай і розкажуй.
- С. Про що?
- Д. Про все. Я маю право знати. Я вимагаю, щоб ти розповів з усіма подробицями.
- С. Я не багато знаю, а тепер пора розходитися.
- Д. Ні, ти говоритимеш. Коли попередили?
- С. О десятій вечора.
- Д. А повісили?
- С. О другій вдосвіта.

- Д. Отже він чекав чотири години.
- С. Не промовивши ні слова. Потім усе пішло швидко і давно скінчилося.
- Д. Чотири години мовчання? Стривай, як він був одягнений? Мав на собі шубу?
- С. Ні, був в усьому чорному, без пальта. Мав чорний капелюх.
- Д. А як було надворі?
- С. Безпросвітна темрява, брудний сніг, що під дощем перетворився у липку грязюку.
- Д. Він тремтів?
- С. Ні.
- Д. Орлов стрівся з ним поглядом?
- С. Ні.
- Д. Куди він дивився?
- С. На всіх, каже Орлов, нікого не бачучи.
- Д. Далі, далі!
- С. Облиш, Доро.
- Д. Ні, я бажаю знати! Принаймні його смерть належить мені.
- С. Йому прочитали вирок
- Д. Що він робив у той час?
- С. Нічого. Лише раз човгнув ногою, щоб звільнитися від шматка бруду, що прилип до взуття.
- Д. *(Обхопила голову руками)* Шматок бруду!
- А. *(Різко)* Звідкіля тобі це відомо? *(Степан мовчить)*. Ти про все це розпитував Орлова? Чому?
- С. *(Відвертається)* Бо між мною і Янеком було дещо.
- А. Що саме?
- С. Я йому задрив.
- Д. Далі, Степане, далі!
- С. Піп Флоренський підійшов з розп'яттям. Янек не поцілував його, тільки сказав: «Я ж вам говорив, що вже покінчив з життям і належу смерті».
- Д. Який у нього був голос?
- С. Цілком звичайний, але позбавлений притаманної гарячкості й нетерплячості.
- Д. Він виглядав щасливим?
- А. Ти здурила?
- Д. Так, так, я переконана, що він виглядав щасливим. Було б надто несправедливо відмовлятися від щастя за життя, щоб краще підготуватися до жертви, а тоді не знайти його в смертну хвилину. Він був щасливий і спокійно пішов до шибеніці, правда?
- С. Пішов. Над річкою хтось співав під акордеон. Значев'я загавкали собаки.

- Д. Тоді він зійшов на шибеницю . . .
- С. Зійшов, і його поглинула темрява. Лець-лець забілів саван, яким кат закрив його цілком.
- Д. Далі, далі . . .
- С. Щось тихо зашамротіло.
- Д. Зашамротіло? Янеку! А потім? (*Степан мовчить. Дора несамовито*). Що потім, питаю?! (*Степан мовчить*). Говори, Олексю, ти, що потім?

ВОЇНОВ Страшений гуркіт.

- Д. А-а! (*Кидається на стіну. Степан відвертається. В Анненкова обличчя закам'яніло, він плаче. Дора обертається й дивиться на них, спершися об стіну. Зміненим напруженим голосом*). Не плачте. Ні-ні, не плачте. Ви добре знаєте, це — день виправдання. Щойно трапилася річ, яка свідчить на нашу користь, на користь бунтарів: Янек перестав бути душогубом. Страшений гуркіт! Вистачило страшного гуркоту, щоб повернути йому радість дитинства. Пригадуєте, як він сміявся? Інколи цілком без причини. Він був такий молодий! Він і тепер повинен сміятися, повинно сміятися його обличчя, присипане землею. (*Підходить до Анненкова*) Борю, ти мені брат? Ти обіцяв допомогти мені, правда?

- А. Так.
- Д. Зроби для мене ось що: дай мені бомбу. (*Анненков дивиться на неї*). Наступного разу я хочу кинути її і я хочу бути першою з тих, котрі кидають.
- А. Тобі відомо, що ми воліємо не мати жінок у першій лаві.
- Д. (*Вигукує*) Хіба я тепер жінка?

Всі на неї дивляться. Мовчання.

- В. Погодсья, Борю.
- С. Погодсья.
- А. Це твоя черга, Степане.
- С. (*Дивиться на Дору*) Погодсья. Вона тепер подібна до мене.
- Д. Ти даси мені бомбу? Я її кину. А пізніше, в холодну ніч . . .
- А. Згода, Дору.
- Д. (*Плаче*) Янеку! Холодна ніч і та сама мотузка! Тепер усе буде далеко легше.

ЗАВІСА

МИКОЛА ЛЬВІВСЬКИЙ: ПАВЛЬО ПІКАССО

Статті про Пабльо Пікассо, що тут публікуються, надіслані з однієї з соціалістичних країн «народної демократії». Висловлені в статтях думки свідчать про глибоке зацікавлення питаннями модерністського мистецтва і про серйозне намагання знайти контакт не тільки з творчістю Пабльо Пікассо, але також із засудженими в Радянському Союзі мистецькими течіями, такими, як кубізм, значення якого псевдонімний автор оцінює дуже високо. Обидві статті-есеї друкуються як цікавий документ сучасної мистецької думки на Україні.

Редакція

I

МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ ЙОГО ВИСТАВКИ

У 85-річчя з дня народження Пабльо Пікассо двадцятье століття вшановує один із своїх символів. Століття, горде на свою окремішність в історії та одночасно горде на своє вміння пізнавати таланти і цінити справжні мистецькі вартості, віддає поклін мистцеві, про якого говорять одне, а пишуть друге. Пікассо вже сьогодні є насамперед синонімом мистецтва — контроверсійного мистецтва, як також і великим парадоксом нашого століття.

Досі ніколи не говорили стільки про незрозумілість мистецтва, про те, що воно відірване від людини. Сьогодні йде багато розмов про це, і саме маляр відіграє ролю козла відпущення, на якого складають гріхи творчості нашого часу. Однак догана (на диво!) перетворилася в нагороду, бож жадний мистець в історії не здобув собі такого загальновідомого імені. Він примусив також весь світ говорити про нього, і його прізвище майже перестало бути прізвищем і стало — не відомо, чим. Річчю, гаслом, символом?

Чи великість Пікассо базується на переконанні, що це найкращий маляр нашої доби? Тільки скромні у своїх поглядах широкі маси приймають таку думку, мовляв, це думка «тих, що на цьому визнаються». Однак «ті, що на цьому визнаються», так не думають. Є просто щось дивовижне в тому, що навіть професійні звелічники цього мистця не в силі висловити думки: «Це добрий маляр!» Він напевно не є добрим малярем, він є геніальним мистцем. Малювання є тільки допо-

міжним процесом, питанням виконання в реалізації його візії. Воно не є суверенним джерелом інспірації, що народжує поетику з самого тільки процесу писання картини.

У Пікассо дуже мало свідомості взаємовідношення кольорів у картині, їх значення, як зв'язку між елементами, і клімату, що його вони створюють. Згодом, при зустрічі з малярством Сезана, а потім Матісса, заникла в нього і ця доза вразливості.

Але Пікассо є генієм, великим майстром у ділянці побудови картини; уклад його композиції має чистоту інстинкту. Його мистецтво якнайвиразніше виводиться з великої композиційної традиції давніх майстрів. Новими і навіть власними засобами він продовжує цю традицію, про що свідчать його панорамічні картини «Війна і мир», як також варіації на музейні теми, що ними Пікассо в останні роки підсилює свою уяву.

Велика ретроспективна виставка творів Пікассо в Гранд Пале і Пті Пале в Парижі дає знаменитий перегляд його творчості: всі його пластичні пошуки, всі трансформації на цій виставці методично впорядковані і дбайливо експоновані. Таку прозорість і ясність в експозиції вміють дати завжди французи, які, не зважаючи на те, що питоמוю їм прикметою є оті вразливі «еспрі» та «шарм», показують пофранцузеного еспанця з усією його експресійною метафорою, що в ній, згідно з його духом, виявляється еспанська «несамовитість». На тему цього жорстокого, нелюдського мистецтва сказано вже багато, чимало закидів висловлено на адресу Пікассо, називаючи його руїником і бунтарем. Пікассо — не бунтар, він — революціонер і то не тільки з погляду мистецької техніки, але і в розумінні викликування нових потрясень. Його твори такі, як «Герніка», «Війна на Корей» чи «Війна і мир», діють як політичні плякати, потрясають совістю світу.

У чому ж полягає великість його генія, в який спосіб фасцинує він свого відборця, що дивиться на візію предметів, їх уклад і на їхнє таке інакше від наївного бачення оформлення, а не на саме малярство. Діє з цього погляду незвичайна енергія Пікассо, яка висувається поперед вишуканість та пов'язання пластичних елементів, устійнюється на основі динамічної експресії, а не прецизійної математики структур. У цьому полягає його автентизм, не зважаючи на всі його безцеремонні запозичення, що їх він геніяльно й у свій агресивний спосіб пристосовує до своїх потреб, демонструючи світові свій «свінг» і викликаючи динамічні ефекти найвищого стилю.

Нічого дивного, що перед виставкою в Гранд Пале стоять довгі черги відвідувачів. Треба вже нарешті сконфронтувати міт з дійсністю, побачити самому картини тієї освяченої величі, що нею є сьогодні Пікассо. Звідти ж ота атмосфера пошани та обожнювання навіть і серед тих, для кого його творчість ще завжди залишається лабіринтом незрозумілих значень. І тому вся преса повна Пікассо.

Почав малювати ще дитиною, і вистачило коротких відвідин у Парижі 1900 року, щоб 19-літній хлопець збагнув таємниці французького малярства тієї доби і схопив у кількох картинах драпіжну жорстокість світу Тулуз-Лотрека. Він робить з цього висновки і малює в блакитній тональності, занурюючи в ній людську долю. Незабаром він прийде до делікатної рожевої барви і введе світ людей цирку з його меланхолійним смутком, що прозирає з-поза сповидної усмішки. Усмішки тих, що ради хліба прикидаються блазнями.

У 1906 році форма Пікассо починає приборати ваги і конструкції, в людському тілі він шукає ритму брил. Це було вислідом запальних дискусій Пікассо на Монмартрі. Пікассо має передусім інстинкт, який наказував йому зустрічатися тільки з найкращими і при цьому приятелювати не завжди з тими, що малюють, а завжди з тими, що пишуть. У малярстві слова не вирішують, але про малярство рішають звичайно слова. Хто ж були його приятелі? Це — Гійом Аполінер, Макс Якоб, Трістан Цара, Поль Елюар, Андре Бретон, з-поміж музиків — Стравінський. Усі великі, творці нової доби.

Ретроспективна виставка Сезана 1907 року (в Осінньому салоні), зацікавлення негритянською різьбою — це все стало важливою лекцією для Пікассо в добу поставання кубізму.

Чим є цей кубізм, що визначає картина „Les D emoiselles d'Avignon“, і куди прямують далші твори Пікассо? Питання, які тривожать усіх і дратують тих, хто цих починів не розуміє, не в силі їх збагнути. Самої ж вразливості в сприйнятті твору мистецтва не вистачає, потрібні розуміння або знання. Без цього розуміння вся кубістична пригода — це тільки шок, тільки безумство; профани ніяк не збагнуть вже незаперечної догми, що кубізм — це один з головних напрямків 20 сторіччя, який перетворив культуру і створив новий стиль.

II

ПІКАССО І ЙОГО СКУЛЬПТУРА

Подібно, як і багато сучасних та давніх малярів, Пікассо передає нам свій світ поетичної експресії також у скульптурі і кераміці. Різьбою Пікассо займається тільки скраю, на другому пляні своєї велетенської, вічно молоді малярської творчості. Все ж таки кожного разу, як тільки впаде йому у руки різьбарський творчий матеріал, він створює скульптурні креації, як расовий скульптор, який повністю панує над знаряддям та матеріалом і пристосовує їх до своїх захоплюючих формотворчих візій. Його різьби є не тільки дальшою ланкою невичерпної творчої енергії та мистецьких перетворень, але також доповненням і пластичним досказанням, з допомогою якого ми-

стець з'ясовує свій світ метафор, що ними він оперує, щоб висловитися можливо якнайвиразніше і щоб стати якнайповніше зрозумілим глядачеві. Зрештою, це було його програмою навіть у час його найбільших бунтарських мистецьких пошуків та погоні за крутим висловом, від якого кров холоде в жилах, що й спричинювало нагромадження монументальних форм з чистими кристалічними гранями. Тому природа стала для нього словарем: з неї він черпає складові частини, будуючи світ на міру своєї візії, тієї візії, що її сприйняття уможливають наші асоціації.

Добувати із скороминущого вічне, те, що не минає, замкнути в упертому матеріалі те, що викликало б з допомогою асоціацій сильніші рефлексії, те, що спричинювало б потрясення в глядача і спонукувало б його переживати розцвіт поетичної експресії — на це все не вистачає мови реальних знаків, які відзеркалюють дійсність.

Мистецтво, як це визначив Андре Мальро у «Психології мистецтва» («Голоси тиші», 1951), є не відзеркаленням, а висловом — експресією — світу. Зматеріалізувати цю експресію, яка виникає із суб'єктивістичної пошти мистця, можна в найкрайшому випадку при допомозі „un réalisme opératoire“. Сучасний французький естет Раймон Баер, розглядаючи в дослідженні „De la methode en esthetique“ (опублікованому 1947 року в *Révue Philosophique*) питання мистецького діяння, виводить його саме з „réalisme opératoire“. Під цим «оперативним реалізмом» автор розуміє арсенал пластичних форм, якими оперує мистець у своєму творчому збудженні і які з допомогою асоціації мають викликати в глядача нескінченні відчуття з широким діяпазоном напружень. Таку силу діяння має творчість Пікассо — в однаковій мірі його малярство і його скульптура. Вони діють то симфонією барв і форм, як чарівна іділія («Нічна риболовля на Антібах» чи «Пасторале» з 1946 року), то як політичні плякати (згадані вже «Герніка» та інші, «Людина з ягнятком»). Мистець створює автономний світ, відрубний від об'єктивного світу, і цей процес здійснюється при допомозі редукації реального світу.

Твори Пікассо примушують глядача сприймати їх рівночасно враженнями, уявою та інтелектом, що й спричинює зв'язок між цими враженнями, уявленнями та думками. У висліді поява одного пластичного елементу викликає у свідомості зображення другого елементу, чим і посилюється діяння, яке відтворює візію.

Цей процес є основним законом асоціювання, а його основою є часове та простірне чергування явищ, як також їх подібність і контраст. Творча візія, що послуговується пластичними елементами, зв'язує мистця в деякій мірі з його історичною добою, бо у своїх творах він висловлює точно визначені, загальнопанівні в даний час ідеї. Однак візія мистця є в принципі його оригінальною власністю і, не зважаючи на спільні моменти з культурними процесами, вона залишається ціл-

ком індивідуальним витвором. Форми, що в них мистець висловлюється, зазначають однаково не тільки вигляд твору, але і його мистецьку відрубність.

Заторкнені тут питання не нові! Вистачить переглянути різьбу первісних культур, народну різьбу, чи різьбу романську або раннеготичну, щоб переконатися, що мистець — якщо не свідомо, то підсвідомо, інтуїтивно — завжди відчував, що різьба — це сильна форма, яка діє своїм органічним оформленням. Вона викликає у глядача тим сильніші асоціації, чим більше ляпідарним, скороченим був умовний процес, що його мистець замкнув у брилі. Призначення різьби вирішує, чи мистець послуговується умовними скороченнями тільки для їх пластичної чи уявної вартости.

Скульптурам Пікассо присвічує той самий сенс відкриття засобів експресії для посилення їх успішного суспільного діяння і в малярстві, і в графіці, і в різьбі, як, наприклад, «Людина з ягнятком». Таким сенсом у мистецтві бувають то магія, то культ, то солов'їний спів, що вириваються з неуярмленого духа, і виконують свою роллю із суспільного інстинкту, в залежності від ідеологічної свідомости творця, з повним відданням і повною посвятою, що у справжнього мистця випливає з внутрішньої кінечности.

У видавництві ПРОЛОГ вийшла з друку
книжка есеїв та мистецької творчости п. н.

ГНІЗДОВСЬКИЙ

Книжка має 180 стор., у тому числі 60 стор. репродукцій образотворчих праць мистця.

Ціна: в м'якій оправі — 3,5 амер. дол., у твердій — 5,— амер. дол. або рівновартість цієї суми в даній країні.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog“, Assn. Inc.
875 West End Ave., Apt. 14B.
New York, N. Y. — 10025, U.S.A.

або до видавництва «Сучасність».

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

о. ІВАН ГРИНЬОХ: СОБОР, ЯКИЙ ДЛЯ НАС НЕ ВІДБУВСЯ (II)

Першу статтю з циклу «Собор, який для нас не відбувся», ми закінчили таким ствердженням:

«А вже особлива, просто Промислом Божим дана нашій Церкві, нагода заіснувала у хвилину, коли на другій Соборовій сесії появився серед соборових отців Первоієрарх нашої Церкви — митрополит-архієпископ Кир Йосиф. Появився не з тими чи тими титулами, що їх заслужено чи незаслужено дарують люди людям, а з печаттю на душі та на тілі в'язня Христа ради і ісповідника віри — своєї власної і своєї Церкви».

Зараз же на початку другої Соборової сесії, 11 жовтня 1963, соборові отці, а слідом за ними весь християнський світ, були свідками публічного виступу українського Первоієрарха. Собор ще й далі був зайнятий центральною проблемою — визначенням істоти Церкви. Отці Собору шукали шляхів, як серед різних богословських поглядів та шкіль дати таку візію Церкви, що можливо повно і всебічно відзеркалювала б у гармонійній синтезі характер та природу Христової Церкви згідно з волею її Божеського Засновника.

Український Первоієрарх, Кир Йосиф, поставив у зв'язку з цим наскрізь конкретне прохання до соборових отців, а саме — піднести українську Помісну Церкву до рангу патріярших церков. Можливо, що незорієнтовані та привиклі до штапового мислення про природу та зовнішню побудову Христової Церкви не схопили суті самого виступу і поставленого прохання-пропозиції. В наших очах слово українського Первоієрарха має далекосяжне значення.

Насамперед це слово — пропозиція на Соборі формально та урочисто надати патріярші права українській Церкві — впливало з глибокого розуміння природи Церкви так, як воно різьбилосся від початків її історичного буття, і так, як його розумів і посьогодні розуміє весь християнський Схід. У своїй зовнішній побудові Церква — це спільнота багатьох родин, взаємно пов'язаних вузлами св. Тайн та взаємлюбови, спаяних таїнственно Духом Святим. Усі родини — це неначе сестри у вселенській сім'ї великого Христового стада. Вони визнають єдність у союзі миру, вони визнають найвищу владу у великій сім'ї, яку здійснюють Апостольський збір, очолений св. Петром, та його переємник — Вселенський єпископський збір із своїм головою Римським Архієреєм. Але одночасно всі родини вселенської Христової сім'ї живуть своїм власним самотутнім життям. Вони черпають життя з вселенськості, але й вони дають також життя тій же все-

ленськості. Уживаючи модерну термінологію, скажемо, що вони є не тільки постійними відборцями якоїсь всемогутньої та всезнаючої централі, але також і доставцями життя для всіх інших родин та всієї вселенської сім'ї. Бо Церква — це не механізм, а живий організм.

Формальне та урочисте зарахування української Церкви, конкретно Київсько-Галицької митрополії, до ряду патріярших церков було б доказом отого справжнього розуміння вселенськості Христової Церкви. Саме за те йшли пересправи на Ватиканському Соборі. Бо в наслідок історичних роздорів та роз'єднань притемнилося розуміння вселенськості; задивлення ж у деякі, в минулих століттях панівні, світські структуральні зразки привело до закріплення переяскованого централістського мислення, якщо мова про характер та побудову Церкви, — мислення, небезпечного тим, що живий організм Божої установи, Церкви, перетворюється в штучний механізм (нехай він і справно функціонує) на подобу наскрізь земських світських установ.

Вимога зарахувати українську Церкву до ряду патріярших церков лежить також на лінії сучасних екуменічних прагнень усього християнського світу, бо уніформістські щодо змісту та централістські щодо структури тенденції в панівних колах латинської Церкви були і є каменем спотикання на шляху до повернення церковної єдності.

Ось, що пишеться до цієї проблеми в цитованій уже документарній праці «Греко-Мелхїтська Церква на Соборі»:

«Церква має в собі щось із монархії, а саме через свого єдиного Главу, яким є Христос, і через свого першого пастиря між людськими пастирями, яким є Римський єпископ. Вона має щось з олігархічного, коли розглядати малу кількість тих, хто в ній виконує владу. Вона має також щось з демократичного через царське священство своїх вірних і через апостольське посланництво, доручене всім своїм членам. Але, висловившись точно, вона не є нічим з цього всього окремо і вона є цим усім, разом узятим. Христос бажав мінімуму зовнішньої установи, навколо якої Церква мала розвинути свою діяльність — залежно від осіб, часу та місця. Ця різноманітність, принагідна по своїй природі, може знову неозначено розвиватися, залишаючись поза незаторкнутим ядром установи, яку бажав Її Божеський Засновник. Правдою є, що християнський Схід у загальному прийняв більше демократичні та децентралістичні форми організації, коли Захід крок за кроком скеровував себе до форм, які радше нагадують абсолютну монархію, і в напрямі майже тотальної централізації всієї влади та юрисдикції в руках одного Римського єпископа. Ці всі форми організації є легітимні, однак при умові, що вони шанують Боже встановлення Церкви. Наприклад, перенаголошення демократичних та відосередніх форм аж до крайності може довести до заперечення всієї центральної влади і до встановлення абсолютно самостійних помісних

церков — із шкодою для єдності, що її бажав Христос. З другого боку, перенаголошення монархічного та централістського елементів аж до крайніх меж неухильно доведе Церкву до перетворення її в наскрізь людську і зовнішню установу, підпорядковану одному керівникові, від якого всі інші йому підпорядковані керівники отримують свою владу та доручення шляхом тривалого або принагідного відрядження. Якраз оте зсковзнення Католицької Церкви до форм індивідуального автократичного правління повинно бути виправлене Вселенським Собором. Це виправлення є конечно, якщо бажано, щоб наш християнський Схід, з своїми особливими формами організації та внутрішнього правління, не був у католицизмі чимось чужим, якимсь винятком, насилу толерованим, або якоюсь ласкавою концесією, хоч еклезіологічні поняття цього Сходу наскрізь апостольські. Це виправлення є також конечно, якщо бажаним є продовження діалогу з православ'єм і протестантизмом. Особливо православ'є відмовляється від того, щоб у перерості (гіпертрофії) римського першества бачити нормальну еволюцію первісного ядра, покладеного Спасителем у Божесть встановлення Церкви; воно, православ'є, оскаржує папство в привласненні собі влади або в наслідок честилюбства, або людських інтересів...» («Греко-Мелхітська Церква на Соборі», стор. 96—97).

Поставлена українським Первоієрархом пропозиція формально та урочисто визнати за Київсько-Галицькою митрополією титул та права патріяршої Помісної Церкви лежить, як бачимо на лінії справжнього вселенського розуміння природи Церкви; ця пропозиція дуже чітко впливає з східнохристиянського церковного мислення і, нарешті, вона характеризується єкуменічним звучанням у перспективі майбутнього з'єдинення всіх християн.

Однак, крім богословсько-еклезіологічного та єкуменічного аспектів, справа визнання за українською Церквою патріяршого титулу та прав має також своє історичне обґрунтування. Зацікавлених цим питанням відсилаємо до багатой літератури з цієї теми, з якої видно, що Київська митрополія вже від початку свого існування користалася правами та привілеями справжньої, в своєму внутрішньому правлінні цілком незалежної, Помісної Церкви. Вистачить нагадати перші віки християнства на Русі-Україні, де виразно видно, що первоієрархи нашої Церкви намагаються стояти осторонь церковного спору, що виник між Римом і Візантією, потрактувавши його як своєрідне льокальне явище між двома помісними церквами, як також і в дальшому ці первоієрархи зберігають та захищають для своєї митрополії повноту вільного діяння і зв'язків з різними помісними церквами Вселенської Христової Церкви. Історія т. зв. унійних соборів, зокрема Флорентійського Собору, дає виразне свідоцтво, що українська Церква у виді Київсько-Галицької митрополії користувалася всіма правами автокфальної Церкви (отже наділеної повними правами Помісної

Церкви) у Вселенській Христовій Церкві. Саме з цього історичного факту зрозумілим — і не тільки зрозумілим, але згідно з канонічним правом л е г і т и м н и м — є Берестейський Собор з 1596 року. Ієрархи Київсько-Галицької митрополії, будучи представниками Помісної Церкви, могли вільно рішати про привернення єдності, не тільки опираючися на євангельську волю Христа та богословські засади, але також на правово-канонічні принципи, обов'язуючі у Вселенській Христовій Церкві. Уся бурхлива епоха перед і після Берестейського Собору, хоч супроводжена болючими та трагічними випадками, все ж таки дає світлі докази суверенного мислення і суверенної дії. Навіть соборовий унійний акт, заключений між Апостольським престолом і ієрархією Київської митрополії є в канонічному розумінні не якимсь підкоренням, але домовленням про привернення церковного миру в союзі любови, тобто привернення єдності між римським Апостольським престолом і Помісною Церквою України та Білорусії. Якщо взяти до уваги територіяльне розчленування нашої батьківщини в 16—17 стол., якщо врахувати всі втручання сторонніх сил — церковних та політичних, якщо зважити, що в ті століття наш народ був у цілому безпідметним, тоді вся епоха Берестейського Собору постане перед нашими очима як спроба принаймні на церковній ділянці заманіфесгувати свою волю самим рішати про справи свого власного життя.

Дальші сміливі концепції — чи з боку православних, чи католиків однієї Київської митрополії, без уваги на те, чи походили вони від митрополита Могили, чи митрополита Рутського — виходили якраз з факту помісности української Церкви та її повної підметности в стосунку до інших помісних церков. На цьому ґрунті народилась у 17 стол. думка, щоб у порозумінні з Апостольським престолом закріпити фактичне та історичне становище помісности української Церкви формальним визнанням за Київсько-Галицькою митрополією, як колискою християнства та Церквою-Матір'ю на просторі європейського Сходу, канонічного статусу патріяршої церкви. Сама ідея патріярхату Київсько-Галицької митрополії була диктована також міркуваннями і турботами за дальшу долю української Помісної Церкви. Наша Помісна Церква стояла під сильним тиском Московської патріярхії, яка, опершись на політичну силу Московського царства, виявила виразні тенденції нівелювати окреме самобутнє життя Київської митрополії разом з намаганнями політично підкорити українські землі. З другого боку, наша Помісна Церква опинилася тоді також під тиском польського католицизму, який у своїх уніформістських латинізаторських та централістських намаганнях бачив своє посланництво на європейському Сході. До речі, треба нагадати, що такі намагання, що впливали з безконцепційности про святу, соборну й апостольську Церкву або з невірної концепції про неї, були в той час панівними в латинському християнському світі і знаходили

підтримку в центральному управлінні Апостольської столиці в су-
переч відповідним численним заявам римських вселенських архи-
ереїв.

Крім еклезіологічного та історичного аспектів, питання піднесення української Помісної Церкви до гідности патріяршої Церкви має ще особливий моральний аспект. Це — аспект незвичайно важливий як-раз при розгляді церковно-релігійних питань. Прикро, коли нехтують моральним аспектом або порушують його в лядицькому світі в різних ділянках життя — громадського, національного, політичного. Болюче і цілком не зрозуміло, коли моральним принципом легковажать у житті Христової Церкви.

Поставленням справи патріярхату української Помісної Церкви на другій Соборовій сесії соборові отці, а після закінчення сесії всі ті, хто не може пройти мимо цієї справи, опинилися перед великою історичною пробою. Бо, поперше, Помісна Церква, яка просить про визнання їй патріяршого статусу, є в усіх своїх членах — насамперед у своїй ієрархії, духовенстві та мирянах — Церквою-ісповідницею і мученицею. Ця Церква не привласнює собі цих прав ні підступом, ні підкупством, ні політичним насиллям — бо й таке мало місце в церковній історії; при цьому зацікавленим читачам рекомендуємо простудіювати дані про виникнення Московської патріярхії. Подруге, наша Помісна Церква присуджена на ісповідництво та мучеництво значною мірою також і тому, що в свій час не вирішено її патріяршого статусу і не поставлено греблі проти всіх сторонніх зазіхань на неї, як на якусь своєрідну церковну «терра нуліус».

Український Первоієрарх, Кир Йосиф, який пам'ятного історичного дня — 11 жовтня 1963 — промовляв не тільки від себе, але від усіх живих і в першу чергу від замучених ієрархів української Помісної Церкви, від її всіх вірних, не бажав нічого для себе. Він бажав визнання, ісповідництвом з а с л у ж е н о г о, статусу своєї Церкви, навіть не як нагороди, а як допомоги та рятунку перед насильним присудженням її на смерть. Допомоги та рятунку, щоб випробована важкими ударами Церква могла перетривати лихоліття і зберегти свою правдиву вселенську Христову віру.

Покищо справа патріярхату овіяна мовчанкою.

Нам менше болить те, що про неї мовчить центральне римське куріяльне управління. Ми навіть не дивуємося, що компетентні особи в Східній конгрегації в роді різних більших чи менших монсінйорів не скривають ворожости до української Помісної Церкви і до її прагнень оформити себе повністю як самобутня Київсько-Галицька патріярхія. Нас наравду не зворушують листи апостольських делегатів, розіслані за наказом курії до різних українських ієрархів у різних країнах світу. Це все, історично беручи, не нове; це все щодо нашої Церкви вже було; це все зафіксоване та збережене в різних доку-

ментах. Це все, хоч як воно болоче, свідчить тільки про те, як важко вирватися людям — навіть високим церковним достойникам, поставленим на відповідальні пости — з оков невільничого мислення минулих століть; як важко дати, у вирішуванні справ, моральним засадам перевагу над світськими, політичними (при цьому ілюзійними) раціями; як важко «служити Богові замість мамоні».

Нам важче зрозуміти деяких наших ієрархів, які уважають себе і які є найвищими служителями таки нашої, української Помісної Церкви; нам важко зрозуміти їх, коли вони пливуть у фарватері несумісних директив доведеної до перфекціонізму куріяльної системи. Ми хотіли б бачити в них речників та оборонців прав нашої рідної Помісної Церкви. Бо боротьба за права цієї Церкви, в тому числі також і боротьба за її патріарший статус, не є виявом якогось церковного егоїзму чи загумінкових амбіцій, не є навіть справою самого патріаршого титулу; це — змагання за вірне розуміння вселенськості Христової Церкви, отже — за зрозуміння її істоти та природи. Це — змагання за промоцнення шляху до того, всіма з тугою очікуваного, з'єдинення всіх християн в одній Христовій вівчарні. Словом, змагання за справжній, а не за якийсь почесний, патріарший статус української Помісної Церкви є не тільки українською церковною проблемою; це — проблема вселенського християнства. Для нас, українських християн обох віровизнань — православного та католицького, це — також справа повного віднайдення своєї християнської душі в душі великих східніх святих Отців та Учителів Христової Церкви. Справа віднайдення своєї власної душі й одночасно справа дальшого здорового християнського життя у великій сім'ї Вселенської Христової Церкви.

Питання українського патріархату, як його публічно поставив на Соборі Первоієрарх української Церкви, кинуло нове світло на зовнішню будову Церкви згідно із східнім християнським розумінням. Бо патріархат — це оборона перед небезпекою крайнього централізму; це — також привернення належного місця Єпископському зборові в управлінні Вселенською Церквою; це — також визначення належного місця, посланництва та відповідальности «царському священству», яким є миряни в таїнственому Христовому тілі; це — також обряд, традиції, богословія; одним словом, це — квітуче живе багатство замість мертвого дирижізму.

Відрадним явищем після пам'ятної дати 11 жовтня 1963 було те, що миряни української Церкви — ті в чужих країнах, бо про тих на рідних землях не доводиться говорити — сприйняли питання патріархату як своє власне. Сталося щось подібне, як давно на Ефезькому Соборі, коли християнський люд підхопив соборове проголошення «Богородиця — Теотокос». Підхопив не тому, що був ознайомлений з усіма нюансами богословського вчення, а тому, що вичув усіма фіб-

рами душі важливість й істину самого питання. У богословії говорить-ся про т. зв. змісл віри у вірних. Цей змісл віри часто буває вказівкою, і до нього варто прислуховуватися, бо він відіграє велику ролю в розвитку, поглибленні та правдивому розумінні об'явлених християнських істин. Приглушувати цей змісл віри чи засуджувати його на мовчання однозначне з умишлюванням незбагненого духового життя в Христовому організмі. Отже, коли тисячі, а то й мільйони, українських вірних уважають справу самобутности своєї Помісної Церкви та її право на патріярший статус чимось природним, християнським і вселенським-католицьким, тоді вони мають право очікувати від тих, хто вважає себе пастирем в їхній Церкві чи відповідальним за окремі ділянки життя в церковному римському управлінні, — очікувати повного респектування свого власного «сензус фідей» (зміслу віри). Забороняючи вияв отого зміслу віри, знецінюючи його та нехтуючи ним, можна також знецінити або навіть і вбити частину життя самої Вселенської Церкви.

Нас дивує, що сьогодні керівники римських дикастерій, а за ними виконавці їхніх директив у нашій Помісній Церкві, не добачають того, що питання прав Помісної Церкви, в тому числі й питання патріярших прав української Помісної Церкви, є змаганням за справжній католицизм, змаганням за права та свободу Божого люду і Божих дітей у Вселенській Христовій Церкві; що це — боротьба за збереження нашого «православного благочестя», як висловлювався Слуга Божий Андрей; що це — боротьба за повноту, а не за якусь мертву літеру в законі. Справа не тільки в історичних міркуваннях чи в канонічних мінливих формулюваннях, а в призабутій еклезіологічній ідеї.

У ватиканських архівах посьогодні зберігається (під роком 1887) небувалий на той час щодо змісту лист російського мислителя та ентузіаста християнської єдности, Владіміра Соловійова. Лист написаний до хорватського єпископа Штросмаера. Соловійов дає оцінку стану роз'єданого християнського світу і деякі сугестії, як такому станові зарадити. Перше його ствердження, яке характеризує віру Східної Церкви, може звучати навіть парадоксально. Він твердить: «Віра Східної Церкви в цілому є православна і католицька...» Ставлячи таке ствердження, Соловійов очевидно мав на гадці віру Божого люду, отже отой внутрішній змісл — відчування та вияв віри у віруючих людей; він застерігається, що тут не йдеться про вчення окремих православних богословів, яке може бути помилковим та некатолицьким. Далі, Соловійов вказує на те, що багато непорозумінь постає через помішання понять про владу папи, як наслідника апостола Петра. Крім дорученої апостолові Петрові влади пасти «овець та агнів» в усій Христовій Церкві, він, папа, має також виразно адміністративну владу як патріярх латинської Західної Церкви. Докладне розрізнення цих окремих щодо своєї природи форм та змісту влади є передумовою

для того, щоб забезпечити автономність церков християнського Сходу і полегшити замирення між Сходом і Заходом. Отже для церковного з'єдинення не вистачає тільки гарантування та респектування східнього обряду. Потрібне визнання в усіх церквах Сходу церковного управління своїми власними законами, без втручання в це управління адміністраційних чинників латинського патріярха Заходу.

На жаль з думок В. Соловйова залишився тільки... документ в архіві.

Є ще другий документ. Коли після «третього поділу Польщі» помер останній митрополит Київський і всієї Руси, Ростоцький, і коли царська Росія почала проковтувати частини цієї митрополії, папа Пій VII відновив у 1807 році колишню Галицьку митрополію, як давнє прибіжище для київських митрополитів у час наступів на українську Церкву. Своєю буллею папа визнав за галицькими митрополитами всі ті права, які колись папа Климентій VII визнав за київськими митрополитами. Між цими правами були не тільки гарантії для збереження чистоти обряду та власного, за своїми законами встановленого, церковного управління, але також і такі права, як от право вибирати, іменувати, висвячувати і призначати на окремі єпископські престולי владик-єпископів. Але й ці права були призабуті впродовж короткої (бо тільки столітньої) історії відновленої Галицької митрополії; призабуті не намісниками апостола Петра на римському владичому престолі, а їхнім церковним управлінням при допомозі та підтримці таки нашого єпископату.

Замість справжніх, живих прав залишилася папська булла в історичних архівах.

Кажуть, що історія є вчителькою життя. Якщо це правда, ми нагадуємо цю історію. Бо й сьогодні наша Церква опинилася в подібному становищі. Хочемо вірити, що, коли історія і не навчить, і не виправить, вона принаймні відкриє очі вірним чадам нашої Церкви на справжнє становище української Церкви-дочки на чужині.

Після пам'ятної дати 11 жовтня 1963 здавалося, що формальне та урочисте визнання патріяршого статусу для української Помісної Церкви — це тільки питання часу. За таким розвитком промовляли богословсько-єклезіологічні, історичні і моральні рації. Що більше, здавалося, що й Апостольська столиця доцінює ці всі даності, бо два місяці пізніше, 23 грудня 1963, Св. Конгрегація для Східньої Церкви видала заяву наступного змісту:

«До сумніву, чи Львівського українського Митрополита належить уважати Верховним Архієпископом згідно з нормою Апостольського листа від 2 червня 1957 (канони 324—339), яке починається словами „Для святости духовенства”, Священна Конгрегація для Східньої Церкви переконана, що треба відповісти „а ф і р м а т и в н о”). Вселенський Архієрей Павло, Божим Промислом Папа VI, ласкаво зволив підтвер-

дити саме цю відповідь і звелів, щоб ця заява набрала сили публічного права». (Заяву опубліковано в офіціозі Апостольської столиці «Акта Апостоліце Седіс», том 56, рік 1964, стор. 214).

Цією заявою тільки підтверджено фактично і формально існуючий з давен-давна правно-канонічний статус Київсько-Галицької Митрополії, як окремої, від будь-яких патріархатів незалежної, Помісної Церкви, первоієрархи якої користуються правами та привілеями патріархів.

Було б логічним, і цього очікували від своїх ієрархів на чужині українські миряни, якби всі ієрархи Церкви-дочки, спираючися на це додаткове в'яснення, сприйняли це в'яснення в повноті його історичного та правно-канонічного змісту; якби вони об'єдналися в своєму єпископському синоді під керівництвом Верховного Митрополита-Архієпископа і закріпили єдність нашої Помісної Церкви. На практиці це означало б залишення типово західньої латинської ієрархічної структури Церкви, в якій кожний ієрарх безпосередньо зв'язаний з куріальним правлінням Апостольської столиці, і повернення до своїх рідних східніх форм, де речником і репрезентантом Помісної Церкви перед Апостольською столицею є первоієрарх Помісної Церкви, патріарх або верховний архієпископ-митрополит. На жаль, це не сталося, зате почалися різні — видимі і невидимі — ходи, щоб не допустити до ієрархічної побудови української Помісної Церкви в дусі східніх християнських та українських традицій і в дусі східнього церковного права. Цілий ряд владик рішили, що для них вигідніше і, може, більше «по-католицьки» бути підпорядкованими одній з римських куріальних дикастерій, у даному випадку Конгрегації для Східньої Церкви, ніж своєму власному верховному архієпископові-митрополитові. Найбільш відоме пояснення, яке «переконливо» обороняють всюди — перед своїми і чужими — близькі тим ієрархам кола ОО Василіян, які самі є вийняті з-під влади ієрархії своєї рідної Церкви, а підпорядковані куріальному правлінню, отож це пояснення є таке: влада верховного архієпископа-митрополита стосується тільки матірних земель Київсько-Галицької митрополії; поза українськими землями, тобто в країнах поселення вірних української Церкви, ця влада не дійсна. Аргументація йде ще далі: ми, мовляв, за український патріархат, але на Україні; поза Україною навіть новийменований патріарх не мав би жадних прав до Церкви-дочки.

Отже ми опинилися в парадоксальному становищі: український католицький верховний архієпископ-митрополит чи навіть патріарх не міг би виконувати своєї церковної пастирської влади в Церкві-матері, бо цьому єдинодушно протривляється російський Кремль і Московська патріархія. Над вірними, дітьми цієї Церкви, які в силу різних умов опинилися поза межами Київсько-Галицької митрополії, але які душою зв'язані з Церквою-матір'ю, над цими вірними не може викону-

вати свого найвищого пастирського посланництва верховний архієпископ-митрополит, бо цього не бажають собі свої навіть рідні владики і свій, знову ж таки рідний монаший чин. Застерігаємося, що нам йдеться тут не про особи, отже не про те, як називається чи називатиметься український верховний архієпископ-митрополит. Нам йдеться про саму концепцію ієрархічної побудови нашої Помісної Церкви. Бо цю концепцію словами і ділами заперечують такі власні діти і то ті, яких Господь поставив пасти Церкву Божу. І тим знищують єдність нашої Помісної Церкви. Відлучивши Церкву-дочку від Церкви-матері, приготовляється ґрунт для поступового зникну і відумерття української католицької Церкви в країнах поселення наших вірних.

З прикрістю доводиться посилатися на приклад російської Церкви з Московським патріархом на чолі. Ця Церква має свої Церкви-дочки в усіх країнах світу. Її ієрархи, залежні від Московського патріарха, резидують і пасуть своє стадо на всіх континентах, у країнах, політичні системи яких наскрізь суперечні з політичною системою новітньої Росії. Ієрархи Російської Православної Церкви резидують сьогодні й у Відні, і в Берліні, і в Бельгії, і в Сполучених Штатах Америки і разом із своїм церковним зверхником у Москві творять один єпископський Синод і одну російську Церкву. Тому не можна дивуватися словам одного українського православного священика, засланого на тяжкі роботи, коли він у журбі за долю української Церкви з болем признавався своєму українському католицькому співбратові: «Ця наша старша сестра (розумій — російська Церква) зажене нас, українську Церкву, до гробу».

Гірше те, що гробокопателями української Церкви бували колись і бувають тепер її власні діти.

Українські миряни непокояться тим, що їхнє прив'язання до своєї рідної Церкви, їхня любов до свого рідного обряду, до своїх церковних традицій і їхня вірність католицькій Церкві, а нарешті їхнє задушевне бажання визнати за їхньою рідною Церквою статус патріаршої Церкви, натрапляють і в своїх архиєпископів, і в центральному куріальному правлінні на неприхильне, чи навіть вороже, ставлення. Для українських мирян справа патріархату, подібно як і справа Богослуження, обряду, ікони, календаря, церковних постів — це щось, що можна б, по думці т. зв. містеріології, назвати «семеіон»-знаком. Живим знаком їхньої праатьківської віри, їхнього тисячолітнього християнства, їхнього власного християнського життя. Коли хтонебудь відбирає цей знак чи навіть викпиває його, то це однозначне з відбиранням права на власне, багатовидне християнське життя у вселенській християнській сім'ї. Все те, оті знаки східного християнства у Вселенській Христовій Церкві, не відлучне від символу самої віри.

За повноту символу християнської віри переносять українські католицькі вірні на широких просторах російсько-більшовицької імперії і (а це ще болючіше) тут в т. зв. вільних країнах гонення та кпини-наруги. Можна наказами і розпорядками принагідної влади знищити ці «семея»-знаки української християнської віри; можна знищити ікону, викинути з церков іконастаси; замість староукраїнської можна впровадити, наприклад, китайську мову; можна, не мислячи, наказом-розпорядком (байдуже чи такий наказ легітимний) вирішити календарну проблему; можна викинути з Божого храму плащаницю; можна розпорядком вирішити питання постів у східній українській Церкві (не входимо, чи законні розпорядки, якими підважуються рішення провінційних соборів, а, може, й викреслюються відомі слова євангелії про «молитву і піст»).

Але разом з цими «можна», що їх практикують деякі пастирі, можна на правду підірвати саму віру, саму її істоту. Ті, хто це практикують — без уваги на те, чи вони сидять на владичих престолах, чи в центральному куріальному правлінні, — повинні таки призадуматися над знаменними словами, які на початку нашого століття писав великий святець і католицький екзарх Росії, російський патріот і подвижник та ісповідник віри Леонид Фьодоров:

«У самосвідомості східньої людини — християнина, мохаммеданина чи поганина — не до подумання розділення між обрядом і вірою. Якщо східній християнин ісповідує свою віру, яка виявляється у зовнішньо-обрядовім Богослуженні, тоді він завжди віритиме у свій обряд, як частину своєї віри...»

І далі він пише: «Щоб жити духом Христовим, духом вселенської Церкви нам не треба брати практики інших провінційних латинських церков... Нам вистачить тільки прислуховуватися до голосу вселенських архиєреїв і вселенських Соборів, як виразників духа вселенської Церкви. Ми не якісь блудні сини, але возлюблені діти Обручниць Христової. Ми повинні жити так, як живе кожна відділена Помісна Церква... Я потребую нашого обряду в ім'я вселенської католицької ідеї Церкви...»

Так писав 60 років тому у своїх міркуваннях про становище східнього християнства у вселенській Христовій Церкві, задивлений в образ можливого з'єдинення всіх святих Церков, росіянин — католик східнього обряду, вихованець єзуїтів, пізніше ісповідник віри. Писання його напевно зберігаються у ватиканських архівах, але зміст його писань залишився, мабуть, «неважливим», а, може, «неприємним» чи навіть «небезпечним», також для теперішніх «кормчих» і «підкормчих» у центральному куріальному правлінні.

Ні 60 років найновішої історії Христової Церкви, ні останній Вселенський Ватиканський Собор, ні ісповідництво східніх християн (католицьких і православних), ні новими ідеями окрилений екуменічний

рух, словом, ніщо не змінило мислення та діяння центрального куріального правління в Римі і такого ж мислення та діяння російських режимово-православних можновладців у стосунку до української Помісної Церкви. Деякі документи в архівах римського куріального правління з-перед 60 років читаються якби вони були хронікою щоденних подій наших днів.

Під датою 4. 11. 1907 записана розмова Леоніда Фйодорова з Сергеем Дімітрієвичем Сазоновом, царським послом при Ватикані, пізніше міністром закордонних справ царської Росії. Сазонов запропонував Леониду Фйодорову, тоді ще студентом теології, ні більше ні менше, а стати католицьким священиком латинського обряду в Росії. Сазонов заявив Фйодорову, що царський уряд хоче протидіяти двом небезпекам: Перша — це небезпека унії, тобто католицизму східнього обряду, якому патронує митрополит Андрей Шептицький, а друга — небезпека польонізації. З цих причин російський уряд готовий підтримати творення російської католицької Церкви латинського обряду, в якій знайшлося б щонайбільше кілька тисяч росіян, що не було б небезпечним для царського режимового православ'я. Забезпечивши цих росіян-католиків латинського обряду священиками-росіянами, можна б запобігти їхньому опоячуванню. Щобільше, це було б навіть побажаним, щоб довести, що католицизм — це латинство, а православ'я — справжній християнський Схід. Ідея справжньої Вселенської Христової Церкви була б у цей спосіб на віки погребана, а католицька Церква перестала б бути притягаючою силою для всіх християн різних обрядів, які істинно єдине ядро святої, соборної, апостольської Церкви згідно з волею Христа.

Леонід Фйодоров протиставив такій офіційній російській концепції ідею з'єдинення шляхом допущення східнього обряду для росіян-католиків. Відповідь Сазонова цитуємо дослівно:

«Это никому не нужно, этого никто не спрашивает, все равно это ведет к латинству . . . Что вы думаете, разве мы враги самим себе? Разве мы не понимаем, что такая уния будет органом пропаганды украинфильства?» (Підкреслення наше — І. Г.).

Велика вселенська, справжня католицька, екуменічна ідея митрополита Андрея Шептицького, ідея єдності Христової Церкви при збереженні повних прав згідно із східніми християнськими традиціями, викликала якийсь панічний страх у тодішніх можновладців Росії. Їм, цим можновладцям, ввижалась якась, нічим необґрунтована «небезпека українофильства». У вселенській ідеї з'єдинення вони очевидно бачили забороло проти своїх імперіальних посягань по землі і Помісній Церкві перш усього України і Білорусії.

Цікаво, що після розмови з Сазоновом, офіційним речником царської Росії при Ватикані, у Фйодорова виникли враження та побоювання, що високі церковні кола в римському куріальному управлінні

ні, погано усвідомлені про справжнє становище церковних справ у Росії, можуть попасти в приготовану засідку, спокушуючися надіями привернути до католицької Церкви, або інакше, латинізувати російську Церкву. У думках цих кіл з'єдинення було однозначне з латинством. Леонид Фйодоров швидко мав нагоду переконатися, що римська (як пише Фйодоров) прелатура, справді ставиться прихильно до проекту Сазонова. Серед цієї «прелатури» (розумій — курії) можна було знайти великих приятелів Росії, між якими Фйодоров згадує кардинала Рамполлю і монсінйора Умберто Беніні, який був професором в Університеті пропаганди, а одночасно помічником секретаря в Конгрегації для надзвичайних справ. Додамо, що тоді ще не існувала Конгрегація для справ Східньої Церкви. Леонид Фйодоров, незвичайно стриманий у своїх оцінках осіб, характеризує цього впливового монсінйора двома словами: талановитий інтригант. З цим монсінйором Фйодоров познайомився і під час однієї зустрічі почав розмову про Велеградські з'їзди, які на початку нашого століття були єдиним форумом діалогу між католиками та православними і які можна вважати передвісником теперішнього широко розгорненого екуменічного руху. Фйодоров, який уже сам брав участь у Велеградському з'їзді, намовляв монсінйора Беніні, щоб і він поцікавився ним та взяв у ньому участь. Реакція Беніні: «Не маю жадного стосунку до східнього обряду та християнського Сходу, справами обряду східніх християн не цікавлюся...» Для монсінйора, який посідав ключеве становище в куріальному правлінні Вселенської Церкви, — це дуже характерична відповідь.

Бо справа східніх християн — це справа вселенськості, це — справа церковної єдності, яка, очевидно, кожному повинна лежати на серці.

Але вже в одній з чергових зустрічей монсінйор Беніні сам заговорив про Велеград і слухав з увагою розповіді Фйодорова про Велеградський з'їзд, розпитуючи навіть про найменші деталі. Вислухавши розповідь Фйодорова, Беніні несподівано поставив йому питання: «А скажи-ка мне, любезніший Федоров, правда ли это, что митрополит Шептицкий хотел би главенствовать со своими украинцами?» «В каком смысле, монсінйор?» — запитав у свою чергу Фйодоров. «Да не знаю; скажем, чтобы устроить патриархат или чтонебудь в этом роде!»

Як бачимо питання патріархату для Київсько-Галицької митрополії було вже 60 років тому якимось страховищем для монсінйорів — достойників римської прелатури в курії.

Після цілого ряду розмов Фйодоров переконався, що в керівних колах римського куріяльного правління дивляться на католицизм у Росії очима Сазонова і «русских аристократов». Фйодорову стало ясно, що монсінйор Беніні «пел з чужого голоса...»

Минуло 60 років.

І сьогодні чути, як неодні наступники кардинала Рамполлі та монсеньйора Беніні «співають чужими голосами». Бо в 60-ліття цих в архівах записаних зустрічей Сазонова, Беніні та Фйодорова відбуваються подібні зустрічі, де оборонці великої вселенської католицької ідеї самотності християнських помісних церков, просять про одне: мати свій рідний східнохристиянський Великдень. Просять, щоб католицький єпископ східного обряду дозволив в Велику П'ятницю виставити до почитання Плащаницю, щоб посвятити пасху, як це впродовж тисячі років робили їхні предки. І допроситися не можуть. У куріальному управлінні змінилися тільки імена монсеньйорів. Не змінилося їхнє думання, не змінилося «співання чужими голосами». Додамо, не християнськими, не православними і не католицькими голосами. «Лякаються» ідеї патріярхату. Чому? Бог Святий відає.

Бо ідея патріярхату для Помісної Церкви Київсько-Галицької митрополії з її Церквами-дочками, це — не якась політична ідея, це — не ідея російська, українська чи білоруська. Це справді вселенська католицька і православна — по думці вселенських Соборів — ідея Христової Церкви.

Покищо свої та чужі поклоняються чужим «сазоновським ідеям».

Закінчуємо цю частину словами того ж нами вже цитованого ісповідника Христової віри та вселенського християнства, екзарха Леонида Фйодорова, бо його міркування, деколи пророчі, потрясають нас — дітей вселенської Христової Церкви — до глибини нашої душі:

«Що буде, — пише о. Леонид Фйодоров, — як унія в Галичині щезне під напором Росії? ... Де ж слава Божа? ... Де кров св. Йосафата? ... Де кров холмських та інших мучеників? ... Де незліченні ехаристійні жертви? ... Це все пропаде, щезне як дим ...»

І далі продовжує цей справжній борець за єдність Святої Церкви:

«Щоб бути уніятим, треба часто грати глупу, жалюгідну, смішну роль, постійно „ізвораचितися“ між своїми і чужими, і постійно бачити як в нівець обертаються всі наші надії ...» (3 листа від 12. 2. 1913).

У дальших розділах цього циклу:

У 20-річчя так званого «воз'єднання»;

Гайдудорок і декомпозиція;

Висновки — Як бути далі?

СТЕПАН Ю. ПРОЦЮК: **ЗАГРОЗЛИВІ ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНІ**

З 1957 року Державне статистичне видавництво України в Києві (перезване в 1964 році на вид-во «Статистика») знову випускає щорічно збірники про Україну. Кажу «знову», бо такі збірники публікувалися на Україні вже раніше — 1921—30 роки. Тільки посилення та наступ більшовицького терору супроти українства, початий у 1930—31 роках, припинив їх видання. Зокрема корисними були з цього погляду 1924—26 роки, коли Центральне статистичне управління в Харкові опублікувало дуже багато детально опрацьованих статистичних зведень про різні ділянки демографічного та економічного обліку на Україні. Список цих видань тільки за 1923—26 роки охоплює в збірнику «Україна — 1926» аж сім густо надрукованих сторінок великої вісімки. Після розгрому 1930—34 рр. у 1936 році почалося відновлення досить слабкої діяльності статистичних установ України — головна установа мала тоді назву «Управління народно-господарського обліку УСРР». Деякі з цих видань, наприклад, «Соціалістична Україна» чи «УСРР в цифрах» до сьогодні зберегли свою вартість; але діяльність 1936—37 рр. була вже тільки анемічним відтінком діяльності 1924—29 рр. У нових збірниках бракує багато суттєвих даних, зокрема в демографічній статистиці та в статистиці за національністю. 1938—56 роки — це роки чорної доби української статистики: принагідні та крайне не повні статистичні зведення того часу мають радше ефемеридний характер, вони нічого не говорять про Україну як націю.

Відновлення появи статистичних щорічних збірників у 1957 році треба вітати, хоч це все проводиться з помітними перебоями. У першу чергу треба зазначити, що замість друкувати детальні зведення про окремі ділянки народного господарства України (як це було в 1924—29 рр.),*) тепер друкують у Києві тільки один збірник на рік і ще декілька його скорочених версій кишенькового формату. Незадовільним є передусім тиражі цих збірників: коли щорічник з 1957 року появився ще тиражем 30 тис. примірників, то в 1960 році (тобто за 1959 рік) тираж становив тільки 5 тис., а в 1963 році тираж упав до 2 тис. примірників; у 1966 році тираж «піднісся» до 3,5 тис. примірників. Ця цифра явно недостатня, зокрема, коли взяти до уваги кіль-

---

*) Тут треба згадати такі збірники, як от «Селянські бюджети України — 1923—24» (344 стор.), «Праця на промислових заводах України» за 1924 рік (360 стор.), «Фінанси України за 1923—24 р.» (316 стор.), «Рух цін на Україні в 1925 р.» (116 стор.), «Торгівля в містах України за переписом 1923 р.» (372 стор.) та багато інших.

кість державних та науково-дослідних установ, які потребують такий збірник у своїй щоденній практиці, а далі — кількість населення України та її господарський потенціал.

Статистичні збірники 1959—66 рр. є досить об'ємистими публікаціями (у пересічі коло 700 стор.) і дають багатий матеріал про Україну. Єдине питання, не порушене в цих збірниках, — це національне питання: у них немає жадних даних про національний склад населення Української РСР. Дивує також факт, що цих збірників за кордон не пускають; придбати їх поза СРСР надзвичайно важко, а то й не можливо. Наприклад, декілька екземплярів збірника «Народне господарство УРСР у 1964 р.» появилось в одній книжковій крамниці у США лише в травні 1967, тобто з двоохрічним запізненням.

Виконуючи наказ згори не подавати жадних даних про різні аспекти національного питання, згадані збірники послідовно не подають даних насамперед про «міжреспубліканську міграцію» українців і про іміграцію росіян на Україну; немає також будь-яких даних про національний профіль шкіл в УРСР. Відсутні є дані про національний склад відповідальних працівників державного апарату в УРСР, про персонал науково-дослідних установ передового значення, про керівний адміністративно технічний апарат найважливіших промислових підприємств. Тільки такі дані могли б з'ясувати, наскільки важить в УРСР український елемент; дані про партію чи загальні дані про національний склад населення окремих областей України, що їх недавно опубліковано, мають радше другорядне значення.

Проте, як не намагаються затаїти картину національної структури окремих ділянок життя та праці на Україні, статистичні збірники сьогодні все ж таки не можуть поминути оголошення загальних демографічних зведень, які розкривають усю трагедію українського народу, трагедію, що сталася в наслідок другої світової війни та зв'язаної з нею політики народобивства. Маємо на увазі катастрофічний спад кількості народжень (народжуваності) і природного приросту населення України.

Напередодні першої світової війни, в 1913 році, на Україні кількість народжених на 1 000 осіб становила 44,1, а природний приріст (у наслідок високої смертності, типової для тих часів) — 18,9. Загальнорадянські злидні, голодові катастрофи та організований голод, заслання привели до того, що в 1940 році кількість народжених упала до 27,3 (на 1 000 осіб), а природний приріст — до 13,0. У десятиріччі 1951—60 народжуваність утримується на рівні більш-менш 21,5, а природний приріст — на 13,5. Таким чином демографічний стан на Україні уподібнився до стану, що існує в індустріалізованих, демографічно послаблених та втомлених країнах Заходу. Нагадуємо, що народжуваність у 1960 році становила в Італії — 18,3, Німеччині — 17,8, Франції — 17,9; такі країни, як США (24,3), Австралія (22,4) та Югославія (23,5) набагато випередили Україну.

Справжня трагедія почалася саме тоді, коли в подружні зв'язки почало входити покоління, народжене в період другої світової війни. Народжуваність на Україні в 1964 році різко падає до 16,5, а в 1965 році — до 15,3; природний приріст падає тим самим у 1964 році — до 9,5, а в 1965 році — до 7,7 (див. «Народне господарство УРСР в 1965 р.», Київ, 1966, стор. 32). Це означає, що народжуваність на Україні стала в той час нижчою, ніж у майже всіх індустріялізованих країнах світу. У 1964 році народжуваність у таких країнах, як Швейцарія (18,8), Франція (18,1), Австрія (18,5), Швеція (16,0) та Норвегія (17,9), була вища, ніж на Україні.

Надзвичайно симптоматичним і турбуючим є факт зросту смертності в УРСР: у 1965 році смертність на 1 000 осіб становила 7,6; цей показник є вищий, ніж десять років тому. Іншими словами, в десятиріччі 1956—65 стан не поправився, і стосовні цифри цілковито заперечують перехвалки радянської преси.

Отож бачимо, що послаблення демографічного потенціалу українського народу за останнє десятиріччя йде в двох напрямках: з одного боку, різко падає народжуваність — з 20,5 у 1956 році до 15,3 в 1965 році; з другого боку, смертність не зменшується і перебуває на тому ж рівні. Де тоді досягнення радянської медицини та системи охорони здоров'я?

*

Детальніша аналіза розкриває заламання природного приросту населення України. Передусім різко заламалася народжуваність на селі, яке завжди становило резервуар нового здорового покоління. У 1965 році народжуваність українського села впала до 15,6, при чому цей показник мало чим відрізняється від такого показника для міст (15,0). Тим часом у 1925 році існувала дуже виразна різниця між народжуваністю українського села (понад 45,0) і народжуваністю не надто українського міста (31,5). Порівняння стану 1925 року з станом за 1965 рік виявляє, що знищення зазнав передусім потенціал українського населення УРСР — населення сіл та містечок. До речі, всі новіші радянські статистичні збірники публікують щонайбільше дані з 1940 року, дані ж з раніших років майже промовчуються. Наведення таких даних з раніших років і порівняння їх з теперішніми ще виразніше показали б занепад етнічного потенціалу України.

Так, народжуваність в Українській РСР становила в 1925 році 42,1, при чому в багатьох чисто українських округах цей показник перевищував 45,0 — наприклад у Коростенській, Павлоградській, Маріупільській, Мелітопільській та Херсонській округах (див. «Україна — статистичний щорічник 1926 р.», таблиці 5-8 на стор. 15-19). Ці цифри говорять про те, що народжуваність на Україні не надто змінилася в період 1913—26 рр. Якби не знищувальна політика більшовицької Ро-

сії супроти України, ця народжуваність залишилася б, мабуть, на тому ж високому рівні. В наслідок більшовицького терору народжуваність на Україні падає в 1926—40 рр. з 42,1 до 27,3, а в 1941—65 рр. — аж до нікчемної цифри 15,3.

*

Цікаво, що в 1924—25 рр. можна було ще подавати точну статистику подруж за національністю. Так, у 1924 році 245 434 молоді українці одружилися з 239 515 українками та 5 919 чужинками (в тому числі з 3 605 росіянками). Чисто українські подружжя становили коло 98%.

Такої статистики за 1960—65 рр. немає, але посередньо знаємо з багатьох джерел, що кількість мішаних подруж на Україні перевищує тепер набагато відсоток з 1924 року. Вибіркове (п'ятивідсоткове) опрацювання даних за 1958—61 рр. каже, що тільки на селі чисто українські (однонаціональні) сім'ї становили 96%, зате в містах (серед українського населення) — тільки 66,7% (див. В. І. Наулко, «Етнічний склад населення УРСР», Київ, 1965, стор. 111). Стан серед більше ніж 5 мільйонів українців, що проживають в СРСР поза межами Української РСР, є куди гірший. Наприклад, у Ташкенті коло 86% тамошніх українців вступає в мішані подружжя (Наулко, стор. 114).

Разом із систематичним нищенням природного потенціалу населення українського села в СРСР від багатьох років проводиться апотеоза т. зв. «прогресивних подруж» (тобто мішаних). Особливо міцною є пропаганда таких подруж у журналі Академії наук СРСР «Советская этнография», але також такі українськомовні брошури, як от «Громадський побут українського села» (автор — О. Ф. Кувеньова) або «Сімейний побут та звичаї українського народу» (О. М. Кравець) приховано просовують ідею «прогресивности» мішаних подруж. Обидві брошури появились в 1966 році.

*

Стан народжень, смертності та природного приросту по областях України показує, що найкритичнішим є цей стан у тих областях, які слушно вважалися «бастіоном українськості України». Коли пересічний приріст населення по всій Україні становив у 1965 році — 7,7, в Полтавській області він становив тільки 4,0, у Сумській — 4,8, Черкаській — 4,6, Чернігівській — 4,9, Вінницькій — 5,4. Тим часом у таких русифікованих областях, як Донецька, Луганська, Дніпропетровська чи Кримська, показник природного приросту становив 8,3 — 9,8 на 1 000 осіб населення, тобто двічі вищий, ніж в українських центральних областях. Ці цифри промовисто говорять про те, що російсько-більшовицький режим має таки значні успіхи в чорному ділі ла-

мання біологічного хребта української нації. Нагадуємо, що в 1940 році природний приріст населення Сумської області становив 12,1, Черкаської — 14,4, Вінницької — 13,7; за останні п'ятнадцять років (1941—65) цей приріст упав майже до однієї тратини своєї величини.

Єдиним життєдайним резервуаром української нації є тепер, мабуть, західні області, де до 1939 року не було ні кошмару організованої голодової катастрофи, ні терору з вивозами населення. Природний приріст у цих областях становить 10,0: Львівська область — 10,5, Івано-Франківська — 10,5, Рівенська — 12,4, Волинська — 10,7, Закарпатська — 12,8; єдино Тернопільська область має показник (7,7), нижчий пересічного для цих областей.

Не зважаючи на це і в наслідок винищення населення основних центральних областей України (Полтавська, Київська, Черкаська, Житомирська, Вінницька та інші області), кількість населення всього «Південно-західного великого економічного району» була в 1965 році нижча, ніж у довоєнний період (див. І. А. Кугукало та А. П. Шостак, «Рух і розміщення населення» у збірнику «Розміщення природних сил Української РСР», випуск 3, Київ 1966, стор. 105). При цьому вже в 1959—65 рр. у Вінницькій, Хмельницькій та Черкаській областях можна констатувати повний застій у стані населення, а в Житомирській — навіть спад.

Якщо мова про західні області, то й вони не надовго можуть бути резервуаром нашого етнічного потенціалу, бо в 1945—50 рр. проведено в них загострену політику вивозів, а в 1959—65 рр. — масову акцію переселення. Можна б зрозуміти та якось виправдати переселення всередині республіки, наприклад, у південні степові райони УРСР, де йдуть намагання розвинути зрощувальне сільське господарство, або в промислові райони південно-східної України. На жаль з «Південно-західного великого економічного району» масово вивозять та переселяють людей поза межі Української РСР — відсоток вивозів з цього району поза межі УРСР становить 78% усіх переселень з України, коли із значно сильніше зрусифікованих «Донецько-Дніпровського» та «Південного великих економічних районів» цей відсоток у «міжреспубліканській міграції» досягає 22. Цей факт доводить, що з України вивозять поза її межі передусім українське населення. До речі ці вивози (чи офіційно — «міграцію») важко окреслювати «міжреспубліканськими», бо основну масу «переселенців» поглинають далекі райони Росії — в Російську РФСР та в північні області (майже цілковито зрусифіковані) Казахської РСР вивозять 85,8%; у Прибалтику та на Кавказ — разом 8%; решту забирають середньоазійські республіки.

Відмічуємо ще один дошкульно болячий аспект вивозу населення з центральних та західних областей України. Серед вивезених чи «мігрантів» переважає молодь, у тому числі передусім молодь чоло-

вічої статі — чоловіки становлять 68-70%. Кугукало та Шостак у своїй монографії говорять: «... саме цим (виїздом молоді — С. Ю. П.) переважно чоловіків, можна пояснити скорочення народжуваності на селі, оскільки найінтенсивніший дитинонароджувальний вік 17-30 років вибуває» (стор. 110). Нас мусять глибоко тривожити цей вивіз української молоді поза межі України, спад народжуваності в чисто українських областях і дивна «незайманість» щодо переселювання з частково поросійщених південно-східніх районів України.

*

Особливо великі труднощі у відтворенні демографічного стану в УРСР виникли якраз за останні роки, зокрема в центральних та західніх областях України. Ці максимально несприятливі обставини для відтворення цього стану створила сама радянська влада. На додаток, з 30-их років і донедавна на Україні не проводилися жадні демографічні обстеження. Якщо їх відновлено в двох-трьох останніх роках, то підставою для плянування рухів населення вони можуть стати лише в далекій перспективі; сьогодишнього ж стану, ні стану в найближчі п'ять-десять років вони не в силі змінити. Відсутність, ненауковість та необ'єктивність радянських демографічних дослідів, нагнання їх до директив партії («партійної науки»), хаос та непродуманість у переселенчій акції, тобто вивіз населення на схід — на новобудови сумнівної з економічного погляду вартості, це все виявилось шкідливим не тільки для України і майбутнього розвитку її промисловості та народного господарства в цілому, але також і для всього Радянського Союзу, який навмисне або мимохіть визбувається всіх кращих резервуарів трудових ресурсів для майбутнього.

Скорочення народжуваності боляче вдарило по Україні, але це скорочення вдарило також і по центральних областях Росії. Такі державно-господарські завдання найпершого значення, як заселення новоосвоєних районів в азійській частині СРСР (насамперед у Сибірі), піднесення рівня сільського господарства, спроби протиставитися загрозливому та швидкісному збільшенню приросту населення в азійських народів у перспективі наступного чвертьстоліття, — це все поневолі стає звичайною фікцією.

СРСР значно відстає від модерної практики упромисловлення середніх та малих міст, які тепер у процесі занепаду, коли в нездорових «супермистах» — типу Москви, Свердловська, Горького чи Донецького та Дніпропетровського та інших — постають умови «типових асфальтових джунглів» з крайне шкідливою біологічною та психологічною атмосферою (забруднення води та повітря, галас, сморід, злочинність тощо), які ще більше знищуватимуть біологічний потенціал населення, уже тепер сильно пошкоджений радянськими експериментами та війною.

У повені цифр радянських статистичних збірників легко загублюються дані про трагічне зменшення народжуваності і про зменшення кількості дітей взагалі, що проходить уже кілька років. Кількість дітей у постійних дитячих яслах на Україні несподівано впала з 217 100 у 1964 році до 212 800 у 1965 році. А кількість учнів у сільських загальноосвітніх школах упала з 3 602 700 у шкільному році 1963/64 до 3 594 700 у 1965/66 році. Промовистим є також факт, що кількість лікарняних ліжок для вагітних жінок та породіль зменшилася з 50 400 в 1963 році до 47 800 у 1965 році (див. «Народне господарство УРСР у 1965 р.», вид-во «Статистика», Київ 1966, стор. 596-597, 653).

Офіційні радянські видання промовчують факт заламання етнічного потенціалу української нації, намагаються затушковувати або применшувати його значення, дають фальшиві або окомозамилувальні «пояснення». Наприклад, один з дослідників стану населення на Україні, В. І. Наулко, в цитованій уже книжці згадує про занепад народжуваності на Україні тільки одним-двома реченнями (стор. 84-85, 123) і пояснює цей занепад зростанням відсотка міського населення в населенні Української РСР. Його гіпотези про те, як батьки записують своїх дітей то українцями, то росіянами; які парадокси (це — обережний вислів Наулکا) зустрічаються в окресленні національності мішаних сімей; як «етнічні процеси» (денаціоналізація — С. Ю. П.) впливають на демографічний стан (народжуваність) — ці всі гіпотези є досить незручними, а то й наївними. Проте треба бути йому вдячним за те, що він досить докладно проаналізував перепис населення з 1959 року так, що на підставі його аналізу можна викрити нові методи в політиці обрусіння України. До речі, він сам цих викрити не робить, навпаки, він патетично боронить «прогресивність» мішаних подруж (особливо з росіянами) і подавання російської мови як свою рідну. Розглядаючи явища «етнічних процесів» (денаціоналізація), «прогресивності двох рідних мов» (русифікація) та викривлень перепису населення 1959 року (стор. 86-90, 98-101), Наулко цілковито підтверджує висновки аналізу автора цієї статті, опублікованої в 1961 році в журналі «Сучасність» (ч. 6, червень 1961, стор. 68-73).

Повторюю: спад народжуваності на Україні Наулко пояснює зростом відсотка міського населення. А тим часом ми показали, що ця народжуваність різко заламалася в основному на українському селі і в суто українських областях. Аналіза даних за 1963—65 роки вказує на те, що в процесах руху та розміщення населення в УРСР (як також і в усьому СРСР) потрібні негайні зміни, якщо хочеться зберегти «соціалістичні нації» в СРСР та забезпечити їх існування у змаганні з іншими, біологічно міцнішими народами.

МИРОСЛАВ ПРОКОП: **У НАШИХ РОСІЙСЬКИХ СУСІДІВ**

НЕВЖЕ «КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ» В РОСІЇ?

Як відомо, під назвою «культурна революція» проводяться від довшого часу голосні чистки в Китаї. Їх метою є ніби морально відродити китайський комунізм, усунути з партійного та державного життя «зопортунізовані» елементи, які, мовляв, хочуть на манівці звести революцію або втратили віру в її ідеали, зокрема в політику Мао-Дзе-Дуна.

Сьогодні, по 50 роках існування комунізму в СРСР, такі внутрішні потрясення там ніби не на часі. Властиво спорити за комуністичну доктрину там немає кому. Давно перевелися теоретики типу Троцького, Бухаріна, Зінов'єва чи хоч би Сталіна, які згідно з традиціями дореволюційної Росії могли вести безконечні спори про шляхи революції і мали готові рецепти для «спасення усього людства». Сьогодні на місце теоретиків, доктринерів, самозванних пророків, прийшов всевладний партійний бюрократ. Їхнє мислення йому чуже. Брежневих або Косигінів, з їх біографіями та кар'єрами, просто не можливо уявити в ролі людей, що спорять про напрямні політичного руху. Їхня «пролетарська» фразеологія це — ніщо більше, ніж шматок данина минулому. В устах людей їхнього типу вона звучить неприродно. Зовнішньо-політичні пляни і дії, що їх вони та підпорядковані їм апаратники укладають і проводять у життя, цілковито не відбігають від традиційних схем і інтриг будь-якої імперіялістичної держави, зокрема царської Росії. Ідейно споріднені з ними комуністичні керівники поза межами СРСР це — для них у першу чергу експоненти інтересів Радянського Союзу, продовжене рам'я російської закордонної політики. А ті, хто з такою ролею не погоджуються, попадають в еретики; їх у Москві ескомунікують.

Бюрократичне «відпролетаризування» сучасних керівників КПРС це більше слідне у внутрішній політиці. Якби відредагувати їхні промови, присвячені питанням внутрішнього становища в СРСР (точніше, якби з них усунути предовгі і нудні повторення та фрази) вони радше нагадували б звіти керівників великих промислових корпорацій, ніж політичні трактати вождів суспільно-політичного руху. Про останній з'їзд Спілки письменників СРСР «Нью-Йорк Таймс» від 28 травня писав, що він нагадував радше «звіт бригадира про роботу, ви-

конану його тракторами», ніж дискусійний форум про напрямки літератури. Коли в Радянському Союзі можна навіть з'їзд письменників хемічно випрати від усякої дискусійної тематики, то що тоді говорити про можливості будь-якої політичної дискусії? Тому нічого дивного, що друковані мільйоновими тиражами політичні промови вождів КПРС не викликають у читача майже жадного зацікавлення. Навіть томи промов Хрущова, — який у порівнянні з його наслідниками був як не як непересічною, у дечому шарлатанською, а в дечому блискучою індивідуальністю, — сьогодні зникли з книгарських полиць не тільки в СРСР (що зрозуміле), але також на Заході, і цікавлять хіба найбільш зеприсяжених кремльологів.

Можна погоджуватися або ні з писаннями вождів більшовизму до революційного чи ранньо пореволюційного періоду, але не можна заперечити, що це була принаймні публіцистика високої кляси і кольоритного темпераменту, часто підмурована серйозною ерудицією. В порівнянні з ними сучасні «теоретичні» статті центрального органу ЦК КПРС «Коммунист» звучать часто цілком безпомітно. Від них відгонить жакливою нудьгою. Те, що їх друкують великими тиражами то поширюють по всіх закутинах радянської імперії, — хто їх читає, це інша справа, — їхні автори завдячують не читацькому інтересові і попиту ринку, але простому фактові існування тоталітарної системи, в якій заборонене вільне слово, а те, що присилають з центру, треба приймати як примусовий асортимент. Коли цього режиму колись не стане, величезною більшістю цієї друкованої макулятури палитимуть у печах і обгоргатимуть харчові продукти. Тоді на поверхню життя вирине загнане тепер у підпілля друковане і писане слово, існування якого в СРСР сьогодні ні для кого не є таємницею.

Але, як тепер показується, в Радянському Союзі існують сьогодні також інші явища, що їх по аналогії з Китаєм, можна б назвати спробами «культурної революції». Про це повідомила польська «Культура» з Парижу, за березень 1967, під сенсаційною назвою, що її я ужив також як підзаголовок цієї статті.

Справа йде про дуже промовистий документ з Москви, який кидає багато світла на мислення деяких російських кіл. Це — еляборат Валерія Шкурлатова, працівника відділу пропаганди Московського міського комітету комсомолу, датований 3 листопада 1965 і надрукований на урядовому папері згаданого міському тиражем 500 примірників. «Культура» твердить, що Шкурлатов відзеркалює мислення найбільш реакційних, фашистських кіл сучасної Росії, які гуртуються коло члена політбюро ЦК КПРС, Шелепіна. Далі редакція «Культури» інформує, що після поширення документу Шкурлатова перенесли з його дотогочасної посади на іншу, ніби за кару, але з підвищеною платнею. Враження таке, що Шкурлатов проговорився, що його думки передчасні і що вождям КПРС не на руку до них признаватися.

Провідні думки цього еляборату такі:

Наспіла крайня пора з'ясувати суть завдань одиниці в її стосунках до спільноти. Молоді треба прищеплювати дух героїзму, готовости на жертви; треба навчити її ставити на перше місце любов до батьківщини, розбудити в ній поклик крові; гартувати її до безперервної боротьби за майбутнє і велич нації; навчити плекати культ предків, виростити в ній почуття «космічної місії нації». Треба виховувати молодь у твердій дисципліні, вживати тілесних кар, заохочувати творити суспільні касти, наприклад, типу офіцерського корпусу. Користати у вихованні молоді з великих традицій Запорізької Січі; ставити їй як зразок до наслідування козацьке лицарство, виховувати в традиції Тараса Бульби, який не зжахнувся убити власного сина і створив «міт російського духа свободи». До чужинців ставитися з підозрінням, не плазувати перед ними, так само критично ставитися до власних інтелектуалістів, бо «немає нікчемнішої професії, ніж професія „мислителя“, „інтелігента“, „мудрагеля“, і немає шляхетнішої місії понад місію вояка». Тих, хто має інтимні стосунки з чужинцями, треба бити, плямувати і стерилізувати. Шкурлатов кінчить такими двома думками: «Про долю людини рішають сила людини та її раса» і «Щоб не здегенеруватися, щоб не бути збіговищем невільників та роботів, нація мусить відродити в собі і зберегти на віки культ войовника, бо це єдиний шлях, що веде до безсмертности».

Прочитавши такий документ, у кожного постає цілий ряд рефлексій. Немає сумніву, що, не зважаючи на всі доктринальні спори між китайськими комуністами, в їхній «культурній революції» є дуже багато чого з інтегрального китайського націоналізму та шовінізму. Їх породила ненависть до чужинців, що тривалий час розглядали Китай як терен своєї експансії. І досі Китай — насправді слабо розвинута країна. Китайських вибухів ненависництва до чужого світу не можна виправдувати, але їх можна розуміти.

Але як розуміти Шкурлатова? Хіба ж занепадає російська нація в результаті втручання чужинців? Гинуть її історичні традиції? Загрожує їй внутрішній розклад? Зневірюється російська молодь в історичну Росію? Піддається вона нездоровим чужинецьким впливам? А, з другого боку, коли справді так, чи треба дивуватися, що в умовах такої національної кризи появляються Кассандри, які б'ють у дзвін тривоги і закликають незрячих земляків опам'ятатися? Бо заклики до того, щоб любити свою батьківщину, заклики плекати традицію і дисципліну — явища наскрізь здорові та природні, і в них не можна б бачити нічого дивного. Звичайно, якби не декілька «але», які всім закликам Шкурлатова надають наскрізь фальшивого звучання.

Поперше, навряд чи колинебудь за весь час існування Радянського Союзу було так, щоб режим проscribeував підставові російські націо-

нальні цінності. Звичайно, в періоді сталінського божевілья переслідували і нищили також і російських діячів культури. І сьогодні творці культурних надбань російської нації не користуються свободою творчості. Проте масового наступу на російську духовність, якихось плянових рестрикцій для досліджування та плекання російських історичних традицій, для відзначування пам'яті російських героїв в СРСР таки немає. Що більше, російська мова, література, культура, традиція, вся російська історія — це все примусові дисципліни для всіх неросійських народів імперії; вони мають вивчати, шанувати, любити їх, їм поклонятися. Правда, були деякий час у занедбанні також російські історичні пам'ятки, хоч далеко не всі. Але вистачить тепер слідкувати в російській пресі СРСР за тим, як услід за недавню постановою ЦК КПРС про охорону історичних пам'яток росіяни рішуче взялися відгребувати все цінніше в їхній історії (притягаючи туди часто й не своє) і яку допомогу в тому дає їм керівництво партії, щоб переконатися, що Шкурлатов піднімає фальшивий алярм.

Але й це не було б найгірше. Лихо в тому, що, говорячи про любов до своєї батьківщини, про патріотизм, Шкурлатов рівночасно підносить на щит свою «расу» і закликає здійснити «космічну місію нації». Постає питання: що така «місія» має спільного з добром народу? Бо в минулому в ім'я менших «місій» російські царі гнали російського і неросійського мужика завойовувати Кавказ, степи Казахстану, Сибір; за такі «місії» народи російської царської імперії платили жахливі жертви крові. Тепер виходить так, що Шкурлатовим і того замало. Вони витягають свої загребущі руки на весь космос.

Або що доброго може ворожити народам, в тому числі також і російському, вимога Шкурлатова тілесно карати і навіть стерилізувати тих, хто має стосунки з чужинцями? В порівнянні із Шкурлатовом навіть Сталін був «гуманіст». Він же тільки забороняв своїм громадянам одружуватися з чужинцями, а Шкурлатов просто хоче їх стерилізувати. Виходить, що гітлерівські звичаї ще не забулися.

Неприємним духом сталінсько-гітлерівської епохи відгонить також від шкурлатовських лайок на адресу «інтелектуалістів» та «інтелігентів». Антиінтелектуалізм — традиційна зброя примітива, що прагне до влади. Він ненавидить усе, що виростає понад його голову. Від такого душевного комплексу тільки крок до концтабору і нагайки.

Дехто може сказати: для чого взагалі турбуватися такими маньяками, вони ж не репрезентують громади. На жаль, уже той один факт, що Шкурлатових не замикають у божевільні, але переносять на посади з підвищеною платнею, каже не відмахуватися від таких появ у сучасній Росії. Зокрема, коли, як каже «Культура», Шкурлатови мають благословення декого з вождів КПРС.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ФЕРМЕНТ У РОСІЇ — І УКРАЇНА

Немає сумніву, що те, що в галузі спротиву комуністичному режимові проходить у Росії, головне в російських інтелектуальних колах, має також значення для України. Тільки наївні люди можуть думати, що Україна може звільнитися від російського контролю і стати самостійною державою незалежно від того, що діятиметься в Росії і серед неросійських народів імперії.

Колись, у період між двома світовими війнами, теорії такої ізольованої революції плекалися на Західній Україні в колах ОУН, зрештою також серед інших партій. Панівний погляд був такий, що, мовляв, у результаті безперервної боротьби зростатиме революційне кипіння народу і одного дня воно розіллється в широку революційну стихію, яка усуне польських окупантів. Проти таких надій промовляло те, що технічні засоби революційної боротьби українців у Польщі були порівняно малі. Однак це не було найгірше. Історія вчить, що не раз і малі народи впертою боротьбою перемагали сильніших завойовників. Гірше нагомість було, що автори таких простодушних теорій цілком не турбувалися тим, щоб на таке еventуальне державне усамостійнення західних областей скажуть інші сусіди, зокрема Росія. Історія російських інтриг навколо Карпатської України в 1938—39 роках показує, що в Москві боялися української державної самостійності навіть на такому малому клаптику української землі. Що ж тоді треба говорити про Галичину та Волинь, які з першого дня самостійности стали б центрами антиросійської іриденти і величезним поштовхом у змаганнях підсоветських українців! Ясно, що на випадок протипольського повстання на Західній Україні Москва відразу «протягла б руку братньої допомоги» або на спілку з Польщею пішла б душити українську революцію.

Сьогодні становище інше, бо майже всі українські землі опинилися під контролем Москви. Але безнадійність теорій про можливість України чи будь-якого іншого неросійського народу імперії визволитися окремо від інших сьогодні ще більше наявна. Росія не приглядалася спокійно, навіть коли в 1956 році пробувала звільнитися від її опіки периферійна Угорщина. Угорський досвід учить, що державну незалежність ці народи можуть здобути тільки у спільному фронті, в умовах внутрішніх потрясень в усій імперії, зокрема в її серці, тобто в Росії. Тому й те, що там проходить, для нас особливо важливе.

Очевидним є, що народження молодих українських літературних сил 1960-их років пов'язане з розвитком на загально-радянській, зокрема на російській, сцені. Без відомої «відлиги», голосної антисталінської промови Хрущова на XX з'їзді КПРС, без офіційно санкціонованого партією наплямвання найразючіших злочинів Сталіна хочби

щодо самих комуністів, неможлива була б поява в Росії таких творів як «Один день у житті Івана Денисовича» Александра Солженіцина, або «Тьоркін в іншому світі» Александра Твардовського, не кажучи вже про писання Тарзіса, Даніеля та Синявського; на Україні не могли б виявити себе таланти Василя Симоненка чи Івана Драча, а якби себе виявили, ширша громада про них нічого не знала б. Тому нам не байдужі доля і шляхи розвитку сучасного інтелектуального ферменту в Росії. Ясно, що колодки покладені на уста радянських письменників на IV всесоюзному з'їзді в травні цього року, на найближчі місяці не ворожать нічого доброго також і для України.

При цьому нас цікавлять два аспекти мислення діячів російської культури. З одного боку, йдеться про натугу їхньої боротьби за свободу інтелектуальної творчості і за свободу думки взагалі. З другого боку, особливе значення для нас має їхнє ставлення до культур неросійських народів і до національних та соціальних прагнень України зокрема. Цікаво відмітити, що, коли про перший аспект порівняно багато відомо в комуністичному світі і на Заході, про другий — інформації є мінімальні. Промовистим є те, що про ставлення російських інтелектуалістів до національних прагнень неросійських народів відмовляються говорити також ті нечисленні українці з УРСР, які в характері туристів попадають на Захід. Утворюється враження, що вони, не маючи що сказати, воліють обминати цю тему.

Якщо ж ідеться про західних дослідників СРСР, їхня увага звернена передусім на Росію, точніше на Москву та Ленінград. За цим промовляє виховання західних дослідників на російській літературі, а також той простий факт, що до Москви і Ленінграду доступ для дослідника чи кореспондента з Заходу відкритий, а до Києва та Львова, якщо не закритий, то принаймні обмежений. Зрештою, хто хоче цікавитися провінцією, коли все важливе діється в метрополії? Не треба пояснювати, як багато втрачає українська справа від того, що в Києві немає постійних культурних чи наукових місій, пресових бюр, не кажучи вже про дипломатичні представництва інших держав. Недавно один із західних туристів, якому пощастило познайомитися з образотворчими досягненнями львівських мистців, — звичайно, з тією частиною їхніх творів, що її не випускають на офіційні виставки, — казав, що, якби дещо з того попало на Захід, воно викликало б сенсацію в тих колах, які переконані, що мистецькі пошуки існують тільки в Москві і Ленінграді. Але хто на Заході знає про таку творчість українських мистців?

Західних обсерваторів також мало цікавить ставлення російських інтелектуалістів до неросійських народів СРСР. Про це можна робити тільки посередні висновки на підставі західних писань про інтелектуальні процеси в Росії. З цього погляду дещо світла на це питання

кидає надрукована в американському журналі «Проблеми комунізму» (березень—квітень 1967) стаття британського советолога Т. Мек Кльора (псевдонім), який впродовж останніх десяти років кількакратно відвідував Радянський Союз.

Мек Кльор оспорує прийнятий на Заході поділ російської інтелектуальної верхівки на «лібералів» і «консерватистів». Він вказує на те, що численні з-поміж політичних «лібералів» є скрайніми консерватистами, якщо йдеться про їхнє прив'язання до традицій російської культури. З другого боку, серед «консерватистів» є такі, для яких Росія досталінського періоду є цілком чужою. Тому автор пропонує інший поділ. В його схемі на крайню правому крилі знаходяться догматики та політичні реакціонери, що гуртуються коло журналу «Октябрь» (редактор В. Кочетов), у Спілці письменників РРФСР і в спілках композиторів та художників.

Другу групу, що її можна б за історичною аналогією назвати слов'янофільською, творять ті російські кола, які захоплені Росією періоду до Петра I та російською православною церквою. Вони нав'язують до традицій російських слов'янофілів 19 стол. і протиставляються впливам Заходу. Типовими речниками модерних слов'янофілів Мек Кльор вважає маляра І. Глазунова та письменника В. Солоухина. Вони обидва стоять близько до комсомольського журналу «Молодая гвардия». Мек Кльор наводить деякі думки Глазунова з цього журналу:

«Як відомо, Петро відчинив тільки вікно, а не двері, на Захід для того, щоб росіяни могли поглянути на життя на Заході, пізнати його і з студентів стати вчителями. На жаль, скинувши свої національні одяги, багато росіян зірвали зв'язки з своєю батьківщиною. Поголивши бороди, вони втратили свою російську індивідуальність... Історія Росії пригадує моменти найвищого піднесення національної свідомости. Кожного разу, чи під час важкого та героїчного періоду визволення від монгольського ярма, чи під час славної епохи „Москва — третій Рим“, чи при кінці 19 і на початку 20 стол., в роки напруження та великого розквіту національно-творчої думки, кожного разу Росія наново відзначала свій великий вплив у світовій культурі... як спадкоємець великих культурних надбань Візантії і як опікун досягнень старинного світу».

Третю групу, на думку Мек Кльора, творять російські традиціоналісти, що їх автор вважає найбільш талановитим об'єднанням. Вони нагадують традиційного російського інтелігента, закоханого в російське минуле, в історію, в культуру Росії, але наставленого менше шовіністично, ніж слов'янофіли. Ці люди гуртуються навколо «ліберального» журналу «Новый мир» і його редактора Александра Твардовського.

«Ліберальні консерватисти» — четверта група. Це — люди, які у свій час щиро прийняли хрущовську десталінізацію, але самі надто

сильно були пов'язані в минулому з сталінською системою. Цю групу репрезентують такі відомі колишні сталіністи, як А. Сурков і К. Симонов.

Найбільш близькими до Заходу Мек Клор вважає останню групу, що її він називає «модерними лібералами». Це — письменники та мистці у віці від 30 до 40 років — Белла Ахмадуліна, Андрей Вознесенський, Євгеній Євтушенко, Ернст Неізвестний, а із старших Віктор Некрасов, Корней Чуковський та Ілля Еренбург. Тереном їх вияву є журнал «Юность».

Мек Клор вважає, що, хоч існування різних літературних напрямків творить серйозні проблеми для партії, вона дуже зручно виграє їх для своєї користі. У хвилинах наступу на тих, хто, мовляв, вимагає свободи інтелектуальної творчості, культурного обміну з Заходом, партія завжди має вірного союзника в догматиках. Протидіяти західнім впливам і підсилювати російський патріотизм допомагають партії також слов'янофіли. Правда, серед них появляються елементи російського шовінізму і зневажливого ставлення до неросійських народів та антисемітські нотки, а це партії не дуже на руку. Коли ЦК КПРС хоче наголосити свій «антисталінізм», він може спиратися на російських традиціоналістах і модерних лібералах. Словом, керування літературним процесом творить для партії певні труднощі, але одночасно воно відкриває широке поле для гри. При тому, каже Мек Клор, ЦК КПРС є певний одного: всі групи є до режиму лояльні і діють як російські патріоти.

Мек Клор, подібно як і інші західні дослідники, не говорить, а може, й не цікавиться ставленням російських інтелектуалістів до культур та прагнень неросійських народів СРСР. Навіть В. Солоухина він зараховує до групи, що ставиться легковажно до неросіян. А Солоухин — це той білий крук, що кілька років тому протестував проти того, щоб неросійські письменники СРСР переходили на російську мову, і обстоював думку, що національна література може бути творена тільки рідною мовою. З другого боку, на п'ятому з'їзді Спільки письменників України, в листопаді 1966, російські письменники Сергій Баруздин і Георгій Марков, яких аж ніяк не можна називати лібералами, висловилися проти нівеляції національних мов та національних елементів у літературах народів СРСР і проти політики злиття літератур та народів. Правда, обидва виступи співпадали з офіційним тоном нарад з'їзду, що його створила промова члена політбюро ЦК КПРС Петра Шелеста в обороні української мови. Що проголошені тоді гарні слова залишилися без наслідків у житті, стало видно відразу по з'їзді і видно сьогодні.

Такий стан дозволяє зробити деякі висновки.

Насамперед треба ще раз наголосити чималу пов'язаність розвитку процесів на Україні з тим, що проходить у Росії. Однак одночасно

треба виразно сказати, що події в Росії можуть творити *тільки* пригрозний клімат для українського розвитку — і більше нічого. Поза згаданим уже Солоухином, не відомо, щоб ширше коло росіян ангажувалося на оборону національних культур неросійських народів. Навпаки, треба рахуватися з тим, що більшість з них цілком байдужі, а дехто ставиться просто вороже до неросійських народів імперії та до їхніх прагнень, хоч би тільки в галузі культури. Ось у проголошеному недавно на Заході листі Солженіцина до IV з'їзду письменників СРСР багато говориться про переслідування російських письменників, але повною мовчанкою покриті масові вбивства українських діячів культури. Не відомо також, щоб хтонебудь з росіян протестував останньо проти таких насильств, як відомий підпал бібліотеки Академії наук УРСР, або проти недавніх арештів українських письменників і молоді.

При тому йдеться тут, очевидно, не про Шкарлатових, але про тих, які називають себе антисталіністами, які вдягаються в тогу прогресизму та лібералізму. Звичайно, для нас — це не лібералізм, бо в його основі мусів би лежати респект для національних прагнень неросійських народів, але стара видозміна того ж самого імперіалізму, що від сторіч прагне до нівеляції неросійських народів імперії.

В таких умовах сучасні духові провідники українського народу на рідних землях не можуть триматися російського фартушка. У кінцевому рахунку вони мусять рахувати на себе самих і на природну окремішність українського духового процесу; а далі — змагати до єднання з духовими течіями серед інших поневолених народів імперії і серед народів, що знаходяться поза російською сферою. Постійно повторюваний офіційною пропагандою погляд, що тільки через російське посередництво можуть неросійські народи знайти доступ до світової культури, — це ніщо інше як ехидна теза червоних чорносотенців, призначена на те, щоб нею закривати закріпачення неросіян. Події в Росії для нас важливі, але джерелом українського визвольного процесу залишаються такі прагнення нашого народу до духової і політичної незалежності, які існуватимуть на Україні незалежно від того, що в той час відбувається в Росії.

Проте один елемент, що проходить на російській сцені, повинен бути для нас особливо цікавий та корисний. Йдеться про своєрідний національний ренесанс, поворот до національних традицій, протест проти їх занедбування, звичайно, при умові, що тут ітиме про автентичні національні прагнення, а не про послання по чужі культурні надбаня. Правда, як уже згадано, з усіх народів СРСР росіяни мають найменше право нарікати на більшовизм. Завдяки більшовикам вони зберегли і розбудували імперію. За любов до батьківщини ніхто їх не переслідує. Але хіба збереження та будову імперії можна уважати чимось рівнозначним із задоволенням матеріальних і духових цінностей народу? Чи варта, наприклад, народів платити за імперію

втратою основних природних прав свободи слова? Чи треба за таку ціну десятиріччями миритися з поліційним наглядом над літературою і мистецькою творчістю, бути залежним від примх партійного цензора, толерувати, а часто писати, оди на честь політичного ладу, який із становища елементарних прагнень модерної людини є поверненням до середньовічних практик нетолеранції, догматизму, безконечних репресій меншості над більшістю?

Є чимало доказів на те, що в провідних колах російської інтелігенції існує свідомість таких фактів. А згаданий уже масовий рух серед росіян для збереження пам'яток їхньої історичної старини, зокрема пам'яток архітектури, має позначки широкого патріотичного руху. Для неросійських народів, зокрема для українців, не байдуже те, чи такі почування росіян виявляться як здорове прагнення берегти історичну спадщину свого народу, чи здегенеруються у формі шкарлатовських маячень, або псевдоліберальної червоносотенщини.

Рівночасно такі процеси серед росіян можуть мати корисний вплив на українську провідну верству при умові, що вона, подібно як росіяни, знайде в собі достатню дозу патріотизму, національної гордості і мужності обстоювати своє. Останнє десятиріччя принесло чимало прикладів такої поведінки деяких видатних діячів української культури і звичайних громадян. Поезія та публіцистика Василя Симоненка й інших репрезентантів молодшої літератури, відкрили в нашому десятиріччі нову епоху в процесі самоосвідомлення нації, її історичного минулого, її традиції, її духовності та ідентичності. З-посеред тих людей, як і з-посеред тих із старшої та середньої генерацій, які збереглися від сталінського знищення і вийшли з нього з непереламаними хребтами, рекрутувалися і рекрутуються ті, хто перший висунув гасло «до джерел» і дав почин для кропіткої праці розшукування знищеної, захованої та пофальшованої біографії народу і його духовної культури. Власне ті люди почали в 60-их роках нашого століття наново будувати націю.

Це все може звучати парадоксально не так з огляду на галасливу пропаганду «суверенності української радянської республіки», бо сьогодні малій дитині на Україні відомо, що з цієї «суверенності» і сліду немає. Парадоксально може натомість видаватись говорити про будову нації в 60-их роках з огляду на поступ і досягнення, які Україна здобула за останні десятиріччя в галузі економіки та науки. Але це парадокс тільки сповидний. Україна справді багата економічно і скількию кваліфікованих кадрів. Але ці елементи ще самі по собі не визначають існування справжньої нації. Про існування української нації, як окремої спільноти, не свідчать ні скількисть витопленої сталі на Україні, ні продукція Харківського тракторного чи Львівського автобусного заводів. Української нації не творять на Україні також тисячі байдужих бюрократів найвищого, середнього чи нижчого ешелону

навіть тоді, коли в них є кандидатські чи докторські дипломи. Не можна нею вважати також безобличного міщанства на Україні, а ще менше тих серед нього, які в своїй безмежній ігноранції погорджують усім українським, ненавидять його, а підсвідомо його бояться. Ті випадкові жителі української землі (байдуже чи осіли вони там в останні роки чи століття) творять націю, — але націю не українську, а російську. Бо з корінною Росією їх єдне почуття духової і навіть етнічної єдності. Це велика і страшна п'ята колона на сучасній Україні. Для тих людей «батьківщина» — це справді Радянський Союз, точніше — Росія; а «столиця батьківщини» — Москва, ні в якому разі — не Київ. Звичайно, це не означає, що ті люди за всіх умов мусять відіграти трагічну роль в житті нашого народу. Серед них напевно дуже багато таких, які у відповідних умовах можуть стати лояльними громадянами української держави. Однак сьогодні, в умовах офіційно проповідуваної політики «злиття націй» і зневажування українських надбань більшість з них пливе на хвилях такого антиукраїнського курсу і його підсилює.

У таких умовах тим важчою і тим відповідальнішою є сьогодні роль сучасних будівничих української нації.

Вони є ті, хто кличе українців до джерел їхньої історії; ті, хто перший підняв вимогу берегти історичні пам'ятки; хто бореться за реабілітацію знищеного та забороненого; хто українською мовою передає найкращі зразки західної літератури, хто ставить загороду халтури на власному подвір'ї і вимагає високих якостей для всіх видів духової творчості і хоче ними відвоювати з російського духового полону фахову інтелігенцію України; хто орієнтує народ на Київ, а не на Москву, і перетворює його в метрополію народу. Ті люди в сучасній Україні творять передову ланку самооборони нації та її духового ставання.

Те, що роблять російські патріоти в себе дома — байдуже, чи вони поступовці, чи консерватисти, західники чи слов'янофіли — може послужити для українців добрим прикладом. Так само, як великою пересторогою для українських патріотів про небезпеки, що грозять Україні, повинні стати псевдolibеральні чорносотенці Шкарлатовські лжекассандри, які вигодовуються під опікунчими крилами протекторів Сусловського чи Шелепінського типу.

ЛОНДИНЬЧИК: ЮГОСЛАВСЬКО-РАДЯНСЬКІ АНАЛОГІЇ

У польському паризькому журналі «Культура» (ч. 7-8, за липень-серпень 1967) під повищим заголовком появилася стаття, зміст якої пропонуємо нашим читачам. Постійним лондонським кореспондентом цього журналу є відомий польський публіцист на еміграції Юліош Мєрошевський.

У травні цього року президент Тіто закінчив 75 років свого життя. Черчілл, Аденауер, де Голь, президент Залеський призвичаїли нас рахуватися з безсмертністю керівників з часів другої світової війни. Однак — як говорив Сталін — біологічні закони не змінюються. У той час володар «усіх рад» уважав, що його наслідником буде Молотов. Біологічно Молотов не розчарував щодо ставлених на нього надій, бо він перейшов уже 77 рік життя. Однак наслідником Сталіна він не став.

Хто замінить Тіта в час, коли його не буде?

Ілія Жукич у статті «Остання битва Тіта» висловив погляд, що Тіто — подібно, як перед ним цісар Франц Йосиф — не заступимий. Недавно президент Тіто відбув носталгічну подорож до Відня де до його безчисленних орденів додано ще цісарську австрійську медаль, що її він здобув як вояк ц. к. австрійсько-угорської армії під час першої світової війни і що її він не встиг інкасувати. Романтичний епізод. Який типовий для наддунайської столиці!

Франц Йосиф жив і панував аж так довго, що ніхто з його підданців не уявляв собі, що колись може бути інакше. Аналогічною персональною унією є сучасна Югославія. Все і всіх об'єднує Тіто.

Югославія, за справами якої фактично ніхто серйозно не стежить ні на батьківщині, ні на еміграції, є цікава з двох причин. Поперше, вона являє собою головне поле для зудару комуністичної доктрини з національними питаннями. Подруге, вона є єдиною комуністичною державою, в значній мірі фінансованою не Росією, а Сполученими Штатами.

«Велика нова югославська економічна реформа» була ухвалена 25 липня 1965. Однак уже один рік раніше репрезентанти ІМФ (Міжнародного монетарного фонду) почали дискусію з югославськими експертами, передбачивши кризу, що наближалася. Делегати ІМФ ствердили, що югославський уряд не дотримав зобов'язань, складених у період отримання першої стабілізаційної позики: він не зліквідував системи субсидіювання експорту та обмежень щодо імпорту, що ра-

зом з валютною реформою повинно було статися впродовж чотирьох років. Згадані реформи мали вможливити повноправне членство Югославії в організації «Загального договору про торгівлю та мита» (англійське скорочення «ГАТТ» — прим. ред.) і створити рамки, потрібні для тіснішої економічної співпраці з країнами Заходу. Делегати ІМФ вимагали реалізації реформ, обіцяних у 1960 році, і від виконання цієї вимоги узалежнювали не тільки нову позику, але також звільнення 60 мільйонів доларів — суму, що її затримав ІМФ у наслідок того, що Югославія не виконала своїх обіцянок щодо реформ.

Центральний комітет дискутував це питання майже впродовж одного року. Консервативне крило запекло поборювало умови, поставлені ІМФ-ом, мовляв, делегати ІМФ фактично вимагають «викинути марксизм за борт». Такою самою аргументацією консерватисти знівели програму реформ у 1961 році.

У перші місяці 1965 року стало очевидним, що Югославія не дістане якоїсь видатнішої допомоги від СРСР. Тоді Тіто рішив особисто інтервенювати в ЦК, і йому вдалося переконати опозицію, що прийняття вимог ІМФ — це єдиний вихід з катастрофічної кризи.

Реформи, ухвалені 25 липня 1965, є без сумніву найрадикальнішою ревізією, що її виконала якась комуністична держава. 22 серпня 1965 Югославія стала повноправним членом ГАТТ-у.

Наведені вгорі дані я взяв фактично з цитованої статті Ілії Жукича. Зате аналіз та коментарі належаться мені, і п. Жукич не несе відповідальності за них.

У цій нотатці нас не цікавлять економічні питання, а політичні. Отож з політичного пункту бачення треба ствердити, що ініціаторами господарських змін у Югославії є великою мірою американці. У цьому випадку долар став мотором поступу та еволюції. (У дужках, може, варто додати, що впродовж 20 років свого існування, тобто до 1965 року, Югославія дістала допомогу в сумі 5 мільярдів доларів).

Справа в своїй суті ясна та проста. Плодотворна взаємна співпраця в економічній ділянці можлива між державами з різними системами, але не з системами суперечними. Слабший завжди пристосовується до сильнішого, а не навпаки. Умови може ставити Америка, а не Югославія; бо ж не Америка, а Югославія, потребує господарської допомоги. Американців не цікавлять ідеологічні засади та догми, а тільки економічна дохідність, справність та рентовність. Марксистські догми і теорії, яких не можна погодити з даними вимогами, мусять бути «викинені за борт».

Противники еволюціонізму повинні докладно простудіювати «югославський випадок». У рамках об'єднаної Європи західні держави, зокрема Америка, зможуть повторити «югославську операцію» також щодо східноєвропейських держав.

На користь наших читачів-апаратників, які в кожному посуненні Вашингтону бачать махінації Сі-Ай-Ей, треба щераз з притиском під-

креслити, що експерти ІМФ не є і ніколи не були хрестоносцями антикомунізму. Ці панове не плянують ні в Югославії, ні деінде, революцій та переворотів; зате вони дбають про те, щоб мільйони доларів, які вони інвестують у форми позик та допомоги, не пропадали марно, а, навпаки, щоб вони принесли доходи, Економічні реформи цікавлять західних експертів виключно з пункту бачення економіки даної країни; а якщо при цій нагоді треба декілька марксистських догм викинути на смітник, то це є тільки побічним наслідком реабілітаційного процесу.

Східноєвропейські комуністичні держави могли б уникнути «югославського шляху» тільки за ціну господарської автаркії. Така автаркія не є реальною пропозицією навіть для Радянського Союзу, а що ж тоді говорити про Польщу чи Чехо-Словаччину. Усуцільнення Європи не виявлятиметься уодноманітненням суспільних ладів, але воно перейме форми тіснішої, ніж досі, господарської співпраці. Вирівнювання життєвих стандартів між Східною і Західною Європою вимагало б великих інвестицій твердої валюти, які у східноєвропейських країнах потягли б за собою той самий цикл економічних реформ, що їх спостерігаємо в Югославії.

Югославія — це багатонаціональна держава. Відсотково це питання представляється так: серби — 42⁰/₀, хорвати — 23⁰/₀, словінці — 9⁰/₀, македонці — 5⁰/₀, чорногорці — 3⁰/₀; албанці, угорці, турки, словаки теорять національні меншості, що разом становлять — 18⁰/₀. (Примітка ред. «С»: автор не зарахував чомусь до цієї категорії коло 40 тис. українців, що проживають у Югославії).

VIII з'їзд Союзу комуністів Югославії засудив політику інтеграції народів Югославії в один югославський народ. Тіто підкреслив тоді, що не можна ідентифікувати ідею єдності з концепцією інтеграції («злиття» — пояснення ред.). Югославія не є Америкою і теорія «горнила» («мелтінг пот») не може бути застосована на тому терені.

Бакарич ствердив у своїй промові в Сараєві, 6 травня 1966, що партія робила помилковий висновок, що соціалізм автоматично розв'яже національне питання.

У державі в роді Югославії існують два критерії оцінки: федеральний і національний. З федерального пункту бачення, може, краще оплачується фінансувати дану промисловість в одній республіці, ніж у двох чи трьох. З другого боку, гроші впливають до федеральної скарбниці з усіх республік, і тому важко дивуватися, скажім наприклад, хорватам, що вони аж ніяк не хочуть фінансувати своїми грошми промисловість у Македонії.

У Югославії децентралізації не видавав жадний ревізіоніст. Ця децентралізація є природним висловом націоналізму окремих народів. Децентралізація в економічному житті є питанням важким, але його можна розв'язати. Затє децентралізація в політичній сфері є пропозицією революційною. Марксист, що вважає себе лєнінцем, мусить

відкинути децентралізацію, як не згідну з доктриною. Ленін уважав, що централізована партійно-політична влада є невідкличною передумовою для соціалістичного будівництва. Децентралізації можна б досягнути тільки через відокремлення ідеології від влади. Югославські реформатори висувають подібну тезу, вимагаючи, щоб партія обмежилася ідеологічним керівництвом і щоб вона залишила фактичну владу в руках урядів окремих республік.

У московській «Правді» від 20 лютого 1967 гостро скритиковано югославські погляди. «Правда» з притиском підкреслила, що робітничі маси потребують політичного керівника та міцної, згуртованої комуністичної партії. Обмеження діяльності партії виключно ідеологічними питаннями було б однозначне з «laisser-fair»-измом в ділянці суспільного розвитку.

У книзі «Підстави марксизму-ленізму» (польський переклад з російської у вид-ві «Ксіонжка і ведза», Варшава 1960) читаємо на сторінці 976 таке: «Розвиток соціалістичної демократії — це одночасно процес готування умов для відмирання держави».

Джілас обернув повищу теорію, виступивши з тезою про «відмирання партії».

Згідно з російськими теоретиками держава почне зникати в добу суцільного комунізму, коли всі громадяни стануть здисциплінованими та переконаними членами партії. Тоді застосовування адміністративного примусу виявиться непотрібним, бо кожному громадянину його комуністична совість вказуватиме властивий шлях поведінки. іншими словами, передумовою «відмертя держави» є тотальний тріумф партії, як центрального та єдиного регулятора життя — від колиски і аж до могили.

Росіяни з занепокоєнням стежать за еволюцією Югославії, бо ж Радянський Союз є також багатонаціональною державою. Якби після смерті маршала Тіта Югославія переформувалася на конфедерацію вільних республік, це безперечно мало б вплив на поставу неросійських народів, що входять у склад Радянського Союзу.

Однак щераз треба підкреслити, що ідеї децентралізації не вдумав у Югославії жадний ревізійністичний теоретик. Національний тиск і неможливість погодити національні інтереси окремих республік з централістською політикою (і владою) Београду становлять фундаментальну причину, щоб шукати розв'язки по лінії децентралізації. Ранкович уникнув судового процесу тільки тому, що Тіто не прагнув висвятити його на мученика за сербську справу. Кожна проблема в Югославії має своє національне тло.

Росіяне напевно не здецентралізують апарату влади в Радянському Союзі. Я ризикую погляд, що більшість навіть по-ліберальному мислячих росіян вважає, що Київ повинен бути підпорядкований Москві. Росіяни є імперіалістичним народом, і сильна центральна влада

— чи у виданні царському, чи ленінському — становить характеристичну прикмету російських імперіалістичних прагнень.

У пропорції до інших національностей у Радянському Союзі росіян є тільки на 8⁰/₀ більше, ніж сербів у Югославії. Українців є 41,9 мільйона. Усі інші республіки (за винятком Російської РФСР) нараховують менше, ніж 10 млн жителів: Казахська РСР — 9,3 млн, Білоруська — 8,1, Узбецька — 8,1 млн жителів; грузинів є 4 мільйони, а всі інші національності, яких я тут не називаю, мають менше ніж 4 млн осіб.

Видається очевидним, що перебудова Радянського Союзу на конфедерацію незалежних республік повинна б початися з України, бо українці являють собою могутній, майже 42-мільйоновий народ. Якщо ж українці не вимагають для себе хочби тих прав, що належаться Україні на підставі конституції, то трудно очікувати, щоб цих прав вимагали грузини, яких є не 40 мільйонів, а тільки 4 мільйони.

Коли Ранкович прагнув зайняти пост Тіта, Кардель склав на пленумі ЦК таку заяву: «Я уповноважений ствердити, що, якщо тов. Тіто не залишиться на чолі нашої партії і держави, Словенія виступить із складу югославської федерації на підставі конетитуційного права, що їй прислуговує». Бакаріч склав тоді ідентичну декларацію від імени Хорватії. Словінці становлять ледве 9⁰/₀ усіх югославців, зате українці становлять понад 20⁰/₀ всієї людности СРСР. Однак немислимим є факт, щоб будь-який комуністичний український керівник відважився в кризовій ситуації на виступ у стилі Карделя. Чому?

19 травня цього року шеф КГБ Володимир Семичастний був усунений з свого посту. Усунення шефа НКВД (сьогодні КГБ) пов'язувано на Заході із справою Світлани Сталіної, з викриттям великої радянської шпигунської мережі італійськими властями і так далі. 24 травня пана Семичастного іменовано першим віцепрем'єром України. Чого можна очікувати від українців типу п. Семичастного? Треба визнати за певне, що Семичастний та йому подібні солідаризуються не з українським народом, а з радянською бюрократією.

Суть справи лежить у тому, що як у Югославії, так і в Радянському Союзі за конституційні права союзних республік можуть з успіхом боротися тільки комуністи. Однак, якщо в Югославії комуністи радше мислять національними категоріями, в Росії комуністичні керівники піддаються советизації. На кого може опертися п. Семичастний? Як колишній шеф КГБ і як член радянської панівної класи він має проти себе більшість української громадськості. Не зважаючи на те, що він є віцепрем'єром України, він черпає всю свою політичну силу та підтримку з Москви, а не з Києва. Очевидно, такі українські достойники не починатимуть боротьби за конституційні права, що належаться українській республіці.

Питання, що нас цікавить, можна розглядати з двох різних перспектив. Можна прийняти тезу, що комунізму не погодити з націо-

налізмом, і що колись у «сприятливих умовах» український народ повстане збройно та виборе свою самостійність. Еволюційний варіант, який на дальшу мету видається мені значно реальніший, повинен би знайти відповідь на советизацію. Під окресленням «советизація» я розумію в цьому контексті спільність інтересів панівної кляси і загальнодержавну солідарність членів апарату влади. Семичастний є радше радянський, ніж український, бо його не підтримують українці, а радянські власті.

Советизації можна б протиставити тільки національний комунізм. У дальшій перспективі унаціональнення комунізму привело б до ступневої децентралізації, яка є основною передумовою для перебудови Радянського Союзу. Націоналізм мусить діяти в окреслених умовах і при допомозі доступних йому засобів. Так діяли поляки в Австрії, включно з Пілсудським. Унаціональнення комунізму, яке поза межами Радянського Союзу значно поступає вперед, видається мені як щодо України, так і щодо інших радянських республік, пропозицією, значно реальнішою, ніж творення підпільних, самостійницьких організацій.

Національне почуття можна порівняти з вільно розсипаним порохом. Стрільний порох, вільно розсипаний, не посідає будь-якої сили. Але той самий порох, вбганий у рамки сталевого панцера, перемініється у стрільно.

У Радянському Союзі живими є націоналізми, але — це вільно розсипаний порох, якому бракує форми. Якщо на даному етапі немає можливості творити власні організаційні форми, треба використовувати форми, що є доступні. Цю методу застосовувало багато національних рухів у минулому, і то з великим успіхом.

Маємо ще на складі книгу нарисів про богословське мислення митрополита Андрея Шептицького:

о. Іван Гриньох

СЛУГА БОЖИЙ АНДРЕЙ — БЛАГОВІСНИК ЄДНОСТИ

«Як апостол замирення та миротворення між Східною і Західною Церквами, як видатний знавець унійної проблематики і як невтомний покровитель християнського порозуміння Митрополит Шептицький є добре відомий на Сході і Заході. Але менше відомими є Його богословські думки».

Книга (в полотняній оправі) має 222 стор.

Ціна — 3 ам. дол. або 11 нім. марок; в інших країнах — ця сума в перерахуванні на відповідну валюту.

Замовлення просимо надсилати до вид-ва «Сучасність».

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

ВАСИЛЬ ШАХРАЙ І СЕРГІЙ МАЗЛАХ: **ДО ХВИЛИ**

МИ — «НАЦІОНАЛІСТИ». МИ — «ШОВІНІСТИ»

Каравул! Націоналісти, шовіністи народилися! — чуємо ми вже зарані вигуки в наш бік.

Так, ми — «націоналісти», ми — «патріоти», ми — «шовіністи»! «Каємося», грішні, є така «хвороба» «в нас для нас». Але ми «заслуживаємо снисхождения» за наше чистосердечне «каяття» і «признання». А щоб переконати читача, що ми дійсно сердечно «каємося», ми розкажемо йому все, що тільки ми не наміряємося робити. Ми мусимо йому признатися, що ми хочемо прищепити свою «хворобу» російському і українському («російського походження», бо «українського походження» давно «хворобливі») пролетаріятові, ми бажаємо «розплодити» отруту українського «націоналізму» і «шовінізму» поміж колами російського й українського («російського походження») робітництва, зробити їх прихильниками самостійної України.

Се дуже тяжкий гріх, але... зате ми «каємося».

А для всякого «кающогося» не тільки дворянина денебудь у Москві на Тверській (тільки не на Фрідріхштрассе, ми гадаємо) обов'язково шукати ще захисту в авторитетів, посилатися на когось другого, щоб виправдати самого себе: «каятися я каюсь, але се залежить від того, що я гарний, щирий чоловік, бо я б міг і не каятися».

Крім того, всякий соціал-шовініст, соціал-націоналіст, соціал-патріот, як і «чистий» соціаліст, обов'язково посилається на «Маркса». Розпочинаючи рід комуністів «націоналістів», комуністів «шовіністів», комуністів «патріотів», ми хочемо теж показати, що ми не абиякі «шовіністи», «націоналісти», «патріоти», а теж «по Марксу». Розуміється, читач зразу розбере, що се «подделка» під комунізм. Ми і в сьому «каємося». Але ж читач мусить собі пригадати, що ми живемо під час різних воєн, а вкупі з війною поширилися значно і всякі воєнні науки. І не треба навіть учитися в семінарії, щоб знати про «применение к местности». Отже, другі вживають сього заходу, а нам не можна? Ми покажемо, що «наше не гірше вашого»! От тільки вся різниця в тому, що ми «каємося» і зарані попереджаємо, де, коли

З дозволу вид-ва «Пролог» передруковуємо два кінцеві розділи з книги «До хвилі — Що діється на Україні і з Україною», перше видання якої появилася в 1919 році в Саратові. Один з авторів — Василь Шахрай — відомий як член делегації харківського «уряду України» на Берестейській мировій конференції (січень—лютий 1918), — делегації, що була «конкурентом» з ласки більшовицької Росії до законної делегації Української Народної Республіки.

Редакція

і як ми будемо «применяться к местности». Розуміється, таке «применение к местности» ніякого «применения» к дійсності не дає, як от і «применение» «католинославіців». Наша тактика скоріше нагадає тактику Святослава (і Цезаря, як запевняють гарні друзі одного з нас), котрий не крився, а прямо говорив: іду на Ви! Ми теж говоримо російському і українському («російського походження») пролетаріатові: ідемо на Ви з «хворобою» українського «націоналізму» і т. д., хочемо «отруїти» вас самостійністю України. Чи, може, й се «применение к местности»? А тут ми вже помовчимо. Отже, ми зараз пошлемося на «Маркса», щоб «виправдати» себе і «обдурити» вас, а також і ще для чогось.

А втім, як знаєш, пане брате!
Не дурень, сам собі міркуй!

В. Лібкнехт (батько Карла Лібкнехта) написав спогади про Маркса. У тій книжечці є одна дуже цікава для нас глава. Ми гадаємо, що читач нас не буде ляяти, коли ми йому наведемо її тут майже цілком. Це буде десерт після «католинославіщини».

Ось ся глава:*)

« Патріотизм і що з нього виходить »

«У найтяжчі часи емігрантського життя все ж часто бувало досить весело, — розуміється, тільки в тих випадках, коли ми були в такому щасливому стані, що не помирили з голоду. Ми не бідкувалися. А попавши в безвихідний стан, ми згадували про девіз Шеффілда: „коротке, але веселе життя“. Але кому лізла в голову думка про смерть? Never say did! Геть спогади про смерть! Та й весело ж було: чим стан був скрутніший, тим веселіше ставало нам: проти дошкульних злиднів — ми мали одні лише ліки: сміх! Хто піддається чорним думкам, той підлягає їхній владі, попадає і стає їх жертвою. Але від дзвінкого, веселого сміху горе біжить, мов чорт, коли почує, як півень співає.

«Се є рецептом, котрий я усім рекомендую; він завжди зостанеться дійсним, поки існує світ. Може, ніколи ми так багацько не сміялися, як тоді, коли наш стан був особливо кепський.

«І чого-чого тільки ми не витворяли при нашій безшабашній веселості!

«Бувало й так, що ми поверталися до наших студентських витівок. Якось увечері явився „у город“ з свого самотнього перебування в Highgate Бауер, знайомий Маркса ще з Берліну, котрий був з ним у гарних стосунках, не дивлячись на „Святе сімейство“ („Die heilige Familie“). Він вніс пропозицію — зробити „пивну прогулянку“ — Bierreise. Завдання було таке: треба було зайти в кожную пивну, що була між Oxfordstreet і Hempstead Road і щонебудь випити. Позаяк таких шинків

*) В. Лібкнехт, Воспоминания о Марксе. Пер. с нем. А. Г. Галлон. Изд. «Раб. Библиот.» ЦК РСДРП. Петроград, 1918, стор. 66—69.

у цій частині города було чимало, таке завдання, навіть коли випивати зовсім потроху, являлося ділом дуже трудним. Але ми сміливо взялися за діло і благополучно добралися до кінця Tottenham — Court Road. Там з одної залі доносилася до нас гучна пісня; ми ввійшли й узнали, що то клюб Old Fellows — спілка, яка має по всій Англії свої відділи з шпіталевими й похоронними касами і яка зараз справляє свій празник.

«Ми познайомилися з деякими ,учасниками празника'; вони прийняли нас, ,чужих', з англійською пошаною і зразу ж повели нас в одну з кімнат. Ми пішли за ними в якнайкращому настрої, і балачки зараз же перейшли, розуміється, на політичні теми (що ми німецькі емігранти — вони зразу помітили), і благородні англійські міщани, котрі дуже бажали нас задовольнити, вважали для себе обов'язковим палко ляяти німецьких князів і *руських* юнкерів. ,Руські' юнкери мусіли, мабуть, означати ,*пруських*'. Росію — Russia і Пруссію — Prussia в Англії дуже часто приймають за те саме, і причиною сього служить не тільки схожість у назвах. Деякий час все йшло гарно: ми мусіли часто чокатися, говорити й вислухувати промови (тости).

«Але тут зразу сталося щось несподіване. ,Патріотизм' є хворобою, котра захоплює розумну людину тільки за межами її рідної країни. Бо у рідній країні раз-у-раз так багацько гидкого, що кожний, хто тільки не хворіє паралічем мозку і скривленням позвоночника, є застрахований від цієї політичної ,падучої'; ся хвороба зветься ще шовінізмом і джінгоїзмом, найбільш страшна вона тоді, коли ті, хто нею хворі, смиренно опускають очі з іменем Бога на устах.

«„У Саксонії хвалю я Пруссію, а в Пруссії — Саксонію”, — сказав Лессінг, от се й є розумним патріотизмом, котрий прагне виправити хиби в рідній країні вказівками на все хороше — дійсне або уявне — за кордоном.

«Я дуже радо використовував висловлення Лессінга, і лише одним побоям, які я одержав за молодих літ, я завдячую випадок патріотизму, котрий случився зо мною за кордоном.

«Се було у Швайцарії. Коли раз у ,Häfelei', у Цюріху, надмірно глузували з Германії, я зірвався з місця і сказав: ,Замість того, щоб ляяти Германію, ви повинні радіти її нещастю: тільки дякуючи сьому нещастю Швайцарія існує, бо щойно в Германії, як в Італії й Франції, станеться ґрунтовна перебудова, Швайцарії прийде кінець: німецька Швайцарія сама собою приєднається до Германії, французька — до Франції, італійська — до Італії! Ся зроблена мною прогноза майбутньої політики була досить безглузда; але се діялося в ,божевільному' році, і мій патріотизм був дуже ображений. Моя промова не зустріла особливого співчуття: се можна було помітити по суворих фізіономіях слухачів; мені дуже палко суперечили; балачки потроху втихомирювалися. Тим часом стало пізно, і я пішов додому. Коло пристані, недалеко від мого помешкання, до мене підійшло несподівано декілька

фігур, і не встиг я глянути, як мені підставлено було ногу; я упав на землю і перш ніж піднявся, дістав пару добрих ударів кулаком; після чого напасники повтікали. Я так і не взнав, хто вони були, але ні на хвилину не було у мене сумніву, що причиною цієї несподіваної для мене натирачки да наминачки була моя патріотична промова в „Häfelei“. І тепер у Лондоні, у очих чесних Old Fellows, я попав з моїми позбавленими батьківщини подорожніми у такий же самий стан. Едгар Бауер, ображений якимось словом, не міг не дати відповіді і став глузувати над англійськими снобами.*) Маркс з ентузіазмом сказав похвальну промову на честь німецької науки і музики: „Жодна друга країна не дала світові таких музикантів, як Бетговен, Моцарт, Гендель, Гайдн; англійці, котрі зовсім не мають власної музики, стоять в дійсності далеко нижче німців, котрим тільки кепські економічні й політичні умови не давали змоги виявити себе на великій практичній праці; взагалі ж німці стануть попереду всіх других народів“. Я ніколи не чув від нього такої гладенької промови. Я, з свого боку, в сильних виразах зробив заяву, що політичний лад Англії ні на крихту не кращий германського (тут у великій пригоді стали урквартовські словечка); вся різниця тільки в тому, що ми, німці, визнаємо нікчемність нашого політичного ладу, а англійці сього не визнають; звідси виходить, що ми, німці, значно вищі англійців своєю політичною інтелігентністю.

«Фізіономії наших приятелів ставали суворими так само, як тоді в „Häfelei“, а коли Едгар Бауер висунув ще більш важку артилерію і став говорити про англійське лицемір'я (Cant), в кумпанії почулося попереду тихе, а потім і гучне: „прокляті чужоземці“ (damned foreigners). Пішли погрози, голови розгарячилися, в повітрі заворушилися кулаки, — і ми були досить догадливі, щоб вибрати собі благу честь і зробити не без труднощів почесний відступ».

Ми зараз покажемо, що наш «патріотизм» має багато спільного з отсим «патріотизмом» «Маркса» (але не тільки з сим).

Поперед усього ті події відбувалися на еміграції. А ми хіба не емігранти?

Потім, щодо сміху. Читач, мабуть, уже помітив, що ми не від того, щоб посміятися. І він, певно, гадає, що в сьому сміхові виявляється «хохлацький юмор», підвищення «в нас для нас» українського почуття. «Касмося», є й такий гріх. Але погляньте: Маркс, Лібкнехт «і» їх приятелі зовсім не були «хохлами», а сміялися багато й часто. Отже, і в нашому сміхові є не тільки «хохлацький юмор». Поперше, серйозним відношенням до смішного є сміх (се теж говорив Маркс). А по-друге, сміх є єдиною допомогою проти спліну чи хандри, котра обов'язково опановує після «каторинославщини».

*) Сноб, котрого Теккерей зрисував у дуже гарній сатирі видає себе за «хороброго вільного брата» і лазить перед титулами, чинами та грішми.

Далі. Ми захворіли «патріотизмом» теж за межами нашої батьківщини. Навпаки, на батьківщині, на Україні, ми були й будемо щирими прихильниками «інтернаціоналізму», ми старалися й будемо старатися «виправляти хиби батьківщини указуванням на все хороше, — тільки дійсно, а не уявно, — за кордоном». Ми говорили і будемо говорити: «національні» панночки дуже хороші, прямо янголи, — а відкіля ж лихі жінки беруться?

Але ми будемо теж говорити і про «інтернаціональних» панночок.

Ми добре знаємо, що «пролетаріят не зробиться святим і застрахованим від помилок і слабостей тільки від того, що він утворить соціальної революцію. Але можливі помилки (і корисні інтереси — спробувати сісти на чужу спину) приведуть неодмінно до усвідомлення цієї істини».*)

Російський пролетаріят утворив соціальної революцію. Хвала йому і пошана від широкого серця. Але се ще не значить, що у спадщину від царської Росії він ні краплі не захопив ні «імперіялізму», ні «історичних», ні «етнографічних» прав. Навпаки, ми на власному історичному досвіді переконаємося, що він не позбувся «слабостей» і «помилки». Хай «катонославці» лічать «помилки», які були, а наше діло попередити російський і український («російського походження») пролетаріят від «можливих помилок». Якщо нам удасться се зробити легко, скажемо, за допомогою оцієї брошури, — тим краще і для нас і для вас. Ні? — що ж маємо робити? Ви мусите переконатися тоді пізніше, коли здійсниться на ділі «можливі помилки». Тоді буде трудніше, — правда, але що ж робити? Ви нас звете «націоналістами», «шовіністами». Ми «слів» не боїмося і за «словами» не ганяємося, — се ми лишаємо «катонославцям». Але ми без всяких «слів» прямо й одверто заявляємо: ми не злякаємося і справжнього шовінізму, якщо іншого шляху не буде. «Клин клином вишибай!» Наш «націоналізм» і наш «шовінізм» цілком і повністю визначається вашим «інтернаціоналізмом»: як ви, так і ми. Тільки ви ховаєтеся за «слова», а ми хотілися не хочемо. Ми «каємося»!

А що з вашого «інтернаціоналізму» тхне «русский дух», ми, гадаємо, показали. І найгіршою політикою, на нашу думку, було б «опустити смиренно очі з іменем Маркса на устах».

І кожний раз, коли ви будете засилати сватів, як Х. Раковський, з підбрехачами-«катонославцями», ми будемо прямо й одверто застерігати і від «інтернаціональних» панночок.

Любі, хороші панночки, і «національні» й «інтернаціональні»! Будь ласка, не приймайте наших слів так, ніби ми вас не поважаємо. Їйбогу, ми вас дуже любимо, кохаємося палко в вас! І за ваші поцілунки, за ваші карі очі, за ваші чудесні речі — ми душу готові віддати. Але... чого ви обов'язково хочете заміж! Тільки чого ви любите аж до...

*) Н. Ленин, Итоги дискуссии о самоопределении. «Сборн. С.-Д.», стор. 25.

шлюбу? Аджеж ви кажете, що ваш шлюб такий вільний, що коли схочеш і... відокремишся! Так навіщо ж вінчатися? Давайте будемо краще любитися, кохатися і пісню співати:

Захочу — полюблю, захочу разлюблю.

Я на серце вольна, жинь на радість на дана!

Далі. Наш «патріотизм», «націоналізм», «шовінізм» народився в клубі «катеринославських» Old Fellows. Коли ми були в них у «клубі», ми бачили, що кожний з них вважав за свій обов'язок лягти українських націоналістів, Ц. Раду, Генеральних Секретарів, Селосплку, Військові Ради. Ну, «в нас для нас», того як його, запала любов до «свого» борщу, вареників, галушок, варті, і ми здатні дуже зрозуміти Г. Гайне, коли він прощався з Парижем, веселим французьким народом, своєю жінкою, щоб їхати у свою Германію.

Mit Schmerzen sehne ich mich
Nach Torfgeruch, nach den lieben
Heidschnucken der Lüneburger Heid,⁴
Nach Sauerkraut und Rüben.
Ich sehne mich nach Tabakqualm,
Hofräten und Nachtwächtern,
Nach Platdeutsch, Schwarzbrot, Grobheit sogar,
Nach blonden Predigertöchtern.*)

Ми не можемо вдержатися, щоб не сказати промову, що «катеринославські» Old Fellows дуже помиляються, коли гадають, ніби Україні немає, ніби була «Південна Росія», а стала «південна частина окупованого на сході Германією краю», ніби українського руху немає, а с «окупація і лише окупація».

Ми гадаємо, що ті промови, які веде в дужках т. Затонський, вони ні до чого не ведуть. От як ні до чого не повело, скажемо, прохання дуже гарних людей, Петрів Івановичів Добчинського і Бобчинського в Олександра Івановича Хлестакова, — одного, щоб його син, ріджений до «брака», але так само, як і в «браке», звався його фамілією; другого, щоб Хлестаков, коли буде в Пітері, то довів би «до відома» всяких там сановників, міністрів, а як случиться, то й самому государеві, що от у такому то городі живе Петро Іванович Добчинський. Т. Затонському обов'язково хочеться, щоб «знали», що от на Херсонщині, Катеринославщині, Харківщині є українські робітники. Так і в Москві доведіть «до відома товаришів», що от на Харківщині, Катеринославщині є українські робітники і селяни і що вони хоч і самовизначувалися, як того хотіла Рада, але тому, що «ми» їх залишили

*) Я прагну до болю пахоців торфу, милої овечки люнебурзького степу, кислої капусти, редьки. Я прагну тютюневого диму, королівських радників і вартових, народної мови, чорного хліба, навіть грубости, білявих попівських дочок.

українським соціал-патріотам. А зараз у них ні крапельки немає «націоналізму» і «шовінізму»: зник з Ц. Радою. Так дозвольте тепер їх звати «українськими», бо вони хоч і народилися до нашого «брака» і навіть, власне кажучи, байстрята Ц. Ради, але народилися так само, як і в «браке». «Хай зветься!» — відповідає добрий «катеринославський» Олександр Іванович. — «Добре, скажу. Навіть Народним Комісарам, як побачу, скажу».

Ні, нам хочеться прямо й одверто сказати промову на похвалу Україні (бо інакше аналогія з Марксом не буде повною): ви кажете, що Україна сяка й така! А укажіть нам країну, де співали б такі чудесні пісні, варився б такий смачний борщ, їли такі гарні вареники та галушки? Де є краща чарка? А «малоросійський» гопак! А чи знаєте ви, яку багату і гарну літературу має український народ? А чи знаєте ви, що ми маємо своїх поетів, вчених, літераторів, співців, композиторів, артистів? А де ще є такий «юмор», як «хохлацький»? А хто ще такий «хитрий», як «хохол»? Ви лаєте Ц. Раду. А чи знаєте ви, що Ц. Рада має великі історичні заслуги? А чи знаєте ви, що М. Грушевський, який «видумав» Україну, є великим ученим? А чи знаєте ви, що В. Винниченко є великим, чудесним, талановитим письменником, котрим могла би пишатися кожна література? А чи знаєте ви, що у М. Грушевського, В. Винниченка можна багато дечому навчитися, тоді як у «катеринославців» віють вітри? Бо учитися можна на «катеринославців», а не у «катеринославців». А чи знаєте ви, що...

„Damned hohly“ (кляті хохла!), — чуємо ми кругом. Люди добрі! Знаєте що? Годі вже тієї аналогії! Хай на сьому аналогія й зупиниться. Хай далі буде вже не по «Марксу». Ну, що з того, що Маркса хотіли бити, а В. Лібкнехта навіть били? Невже й нас треба бити!?

А якщо ви вже таки хочете продовжувати аналогію, щоб переконати нас, так ми вам зарані заявляємо, що ми вже переконані.

За весь наш «шовіністичний» період нам довелось почути лише один серйозний аргумент, на який ми нічого не можемо відповісти. Коли в С. один з нас читав доповідь про революцію на Україні і висловився за самостійність України, то після доповіді один з слухачів товаришів, який загадково запитував: а далі що написано у Леніна? — і який нічого «далі у Леніна» не знайшов, у приватній розмові заявив, що доповідач «контрреволюціонер» і що його «у чрезвычайку». Але то була приватна розмова, і той товариш просто ухопився за те, що йому було найближче: він сам був з чрезвычайки.

Другий раз тому самому з нас довелось говорити про самостійність України з народним комісаром національних справ т. Сталіном. Він теж нас налякав чрезвычайкою, але побачивши, що ми «злякалися», поспішив додати: «Ні, ні, я шучу!» «Каємося», нам таки страшно тієї шутки, і ми заявляли, що се такий аргумент, що нам доводиться лише погодитися. Відповісти ми на се нічого не можемо. Але ми не можемо також тут не «покаятися» ще в одному грісі. Що чрезвычайки нам

страшно, то правда, але не дуже. Бо ми ж «хохли». А «хохли» народ хитрий, самого чорта обдурить. Ми «знали», що нас будуть «лякати» чрезвычайкою. Так ми зарані «послали» у чрезвычайку свого чоловіка: бувшого голову бувшого народного секретаріату М. Скрипника. А бувший голова бувшого народного секретаріату є самостійником: по його власній доповіді на 2-му катеринославському з'їзді Сівітів була оголошена Сівітська Робітничо-Селянська Україна самостійною. І тієї постанови Всеукраїнського з'їзду Сівітів ще ніхто не скасував. А скасувати сю постанову може тільки новий всеукраїнський з'їзд Сівітів України.

Отже, невже ж М. Скрипник не поважиться —

«Порадеть родному человечку»?

Ми мусимо «покаятися» ще в одному грісі: нам «страшно» ось чого.

У «Маніфесті Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду на Україні» сказано: «Всякий, хто примушуватиме або умовлятиме виконувати розпорядження гетьмана, або Центральної Ради, або їх агентів на місцях, підлягає розстрілові на місці». Петлюра загрожує карами за законами військового часу всякому, хто допоможе гетьманові утікати або хто задумує скласти організацію для захоплення влади. Гетьман, хвалити Бога, уже зрікся свого «престолу», але чого доброго — ще є погрози всім, хто не кориться його «законній» владі.

Ми «каємося» і заявляємо всім трьом: ми люди смирні, ми тільки радимо українському робітництву і селянству стати у себе на Україні «панамі», позаяк на всьому світі вже селяни й робітники стали панамі, і ще раз і остаточно оголосити на своєму з'їзді Сівітів — самостійність і незалежність Української Робітничо-Селянської Сівітської Республіки.

Але коли наше не в лад, то ми з своїм і назад. Ага! Ховається? Злякалися? Тепер уже «я не я, лошадь не моя и я сам не извощик»? Навіщо ж було заражатися «націоналізмом» і «шовінізмом»? Ех, ви!

Ми знову «каємося» і «виправдуємося». Ми вважаємо правдивими слова лорда (поміщика!) Генрі з «Портрета Доріяна Грея» О. Вайлда: The only way to get rid of a temptation is to yield to it! Є лише єдиний шлях визволення від спокуси — піддатися їй! Ну, ми й «піддалися». Ми не знали, що сього не дозволяється. А як не дозволяється, то ми далі будемо керуватися словами Канта (інтелігента!):

«Ніхто не примусить мене сказати противне тому, що я думаю, але я не наважуся сказати все, що думаю».

Ми тільки змінимо трохи їх так: ніхто нас не примусить сказати противне тому, що ми думаємо, але ми будемо мовчати, коли нам заборонять сказати все, що ми думаємо.

Ми говоримо, що знаємо, і знаємо, що говоримо.

А хто тільки говорить, що знає? І хто тільки знає, що говорить?

ЗАПИТАННЯ ТОВ. ЛЕНІНОВІ

Тов. Леніне! Ми повинні «покаятися» і перед вами... От ся брошура написана головним чином для вас.. Зовсім не випадковим є той факт, що ми часто посилалися на ваші статті. І робили ми се не тільки для того, щоб послатися просто на авторитет. І не для того, щоб «прикритися» вашим іменем, що от, мовляв, «сам» Ленін так думає. І не для того, щоб бути просто «чесним з собою» і не видавати за «своє» те, що сказане другими. В окремих випадках були й сі мотиви. Але не в них сила.

А сила ось у чому. Ми не знаємо, хто має більше права сказати про себе: *L'état c'est moi!* (держава — се я!), чи Людовік XIV французький, чи ви в Совітській Росії. У всякому разі в своїй партії більшовиків ви могли б сказати се ще заздалегідь, до революції в жовтні 1917 року. Під час революції ми не раз бачили, з яким хистом ви керували масовим рухом, як влучно ви вживали різні гасла, як правильно ви намащували пульс історичної хвилі. Ми не раз переконувалися в тому, що ви стоїте на своєму місці не дурно. І ми пильно слідкували за кожним вашим кроком, жестом, словом і скрізь знаходили пропорціональність і відповідальність. Для нас майже всі ваші злами й повороти зливаються в одне ціле, одне одного доповнює, пояснює. І ім'я зьому цілому: Ленін, великий політичний тактик і стратег, великий пролетарський ватажок, себто фігура не тільки історично велика, а велика морально-політично.

Такий погляд склався у нас. Але ми також пильно слідкували не тільки за вами, т. Леніне, а ми слідкували і за характером і тенденціями історичної хвилі, історичних подій, історичних осіб і фігур меншого калібру, котрі чи так, чи інакше складають зміст того історичного процесу, про який ви можете сказати: *Tout cela — s'est moi!* (Все се — се я!).

І от ось уже майже місяців з вісім ми починаємо спостерігати факти, котрі нам здаються не зовсім такими, як то про них свідчить висіска. Що за диво? Чи ми не добачаємо чого, чи ми засліплені чимнебудь «в нас для нас», чи то нам «кажеться»?

Нам довелося брати невелику участь у колах вашої (і нашої) партії на Україні. Досвід революції на Україні, на наш погляд, доводить, що ми понесли поразку не тільки тому, що прийшли німці, не тільки завдяки «окупації і лише окупації». Навпаки, ми боїмося, що не будь сієї «окупації», нас яко партію все одно вигнали б з України і не скоро б ми тоді встали. В усякому разі уже в березні-квітні 1918 року в голові одного з нас, котрий був у «центрі», історичний досвід поставив питання: що нас побило, чи «щось сильніше за нас», чи те, що було «в нас для нас»? Розуміється, було те й друге. Але можна вважати те, що було «в нас для нас», лише «маленькою хвилю механізму»?

Відповіді нам ніхто не міг дати. Та ми й не зверталися майже ні до кого, бо для одних «шкода і олово тупить», а другим ніколи, бо у них є важливіші справи. Ми ні на кого й не покладалися. А збрали який тільки можна було матеріал з історії українського руху, порівняли його з досвідом інших історичних рухів, а також переглянули, а дещо й переказали українською мовою, «од слова до слова, не минаючи ні титла, ніжє тії коми». А тим часом події виникали, факти сипалися, і ми «рахувалися» не тільки з минулими фактами, а й сучасними, «рахувалися» не тільки поодинці, а вставляли їх в спільну раму історичної доби, в загальноісторичний процес соціально-економічного, культурно-політичного і духового розвитку людства. Так дійшли ми до самостійности України.

Ми, розуміється, не могли не помітити, що ми являємося білою вороною в колах нашої партії. Бо довго нас зустрічали в кращому випадкові напівспівчутливим похитуванням голови: сердешний, захворів «хворобливим питанням»! І довго нам доводилося на іронічне запитання: а скільки вас? — відповідати: раз! Тепер наше становище краще: нас уже більше, ніж то стоїть «навіть» на палітурці нашої брошури. І більше стало завдяки «фактам», що дає нам упевненість, що згодом нас стане й зовсім багато. Такими є «факти» «католино-славців», дипломатів СРСР і т. д.

Нам довелося бачити, як один щирий прихильник об'єднання і ворог самостійности України, прочитавши ваш декрет про самостійність Латвії й Литви і тут же поруч постанову наркома закордонних справ про невизнання самостійности України й Грузії, ударив об поли й скрикнув: «Мене роблять самостійником!»

Спостерігаючи «католино-славські» і «дипломатичні» факти і порівнюючи їх з «писаннями й усними преданнями отців церкви», ми не раз здивовано ляпали об поли (хоч ми вже й стали самостійниками): як же се можливе, щоб такі «факти» могла робити СРСР, на чолі якої стоїть т. Ленін, котрого можна назвати Христом самовизначення в Росії (вибачте, що ми перейняли жаргон «католино-славської» семінарії: «С кем поведешься, от того и наберешься!»)? Вигородити Леніна, сказати, що він «не знає», що то робиться помимо його волі, — не можна. Признати «католино-славцем», «румунським інтернаціоналістом» — душа не лежить і «писання й ізустні предання» перешкоджають. Що тут робити? Поїхати до самого Леніна та спитати? — нічого з цього не вийде: 1) йому ніколи, 2) він питає: скільки вас? — і ми відповімо: раз! — А він скаже, що йому ніколи тягатися з «інтелігентами».

Але хохли народ хитрий. З «інтелігентами» не рахуються, а рахуються лише з фактами. Добре! І ми цілих вісім місяців возилися над тим, щоб поставити все таки т. Леніна перед «фактом», примусити сказати одверто свою думку, щоб уже не було ніякого сумніву.

Нарешті, ми спромоглися. От сією брошурою, т. Леніне, ми вас ставимо перед «фактом». Тепер ми вас не тільки *просимо*, а й *вимагаємо* прямої відповіді. Ви *мусите* відповісти. Бо тепер питання поставлене не «інтелігентиками», а «фактами». Мало вам ще «фактів»? Вони ще будуть.

Du mußt! du mußt!
Und kostet es mein Leben!*)

Т. Леніне! Ми мусимо «покаятися» іще ось у чому.

Ми не вільні від українських почувань. «В нас для нас» вони є (в одного з нас, може, навіть «підвищені»). Існують ці почуття принаймні настільки, ну, щоб, скажемо, зрозуміти як слід слова Т. Шевченка:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю!

Так, ми любимо Україну, любимо яко живу історичну індивідуальність. Ми «каємося». «В нас для нас» Україна є не лише географічним терміном, «словом», «назвою», замість попереднього «Південна Росія».

Але не дивлячись на се, ми мусимо також «покаятися», що для нас ваша відповідь буде мати далеко більше значення. «В нас для нас» ваша відповідь з приводу України матиме значення перевірки інтернаціоналізму, проби святих слів міжнародної єдності і солідарності працюючих мас. За часи історичного життя людство так багато чуло дуже гарних слів і бачило так багато діла, котре не відповідає словам, що ми маємо право поставити під підозрілу увагу всяке хороше слово, коли воно веде... до якогось іншого діла. Тов. Леніне! Доведіть не «по-католинословському» необхідність об'єднання України й Росії, покажіть, у чому ми помиляємося, чим наша аналіза конкретних умов життя і розвитку українського руху є неправильна, покажіть на сьому конкретному прикладі, як треба прикладати п. 5 резолюції 1913 року, § 9 комуністичної програми взагалі, — і ми так же одверто і привселюдно зречемося самостійності України, будемо найщирішими прихильниками об'єднання. Покажіть на прикладі України, Грузії, Латвії, Литви, Білорусії, Естляндії проведення принципу пролетарської політики: права націй на самовизначення. Бо ми не розуміємо вашої політики, і, дивлячись на неї, ми здатні схопитися за голову і скрикнути:

За що ми голови складали, дурні козачі?

*) «Ти мусиш! ти мусиш! Хоч втрачу я життя» (Й. В. Гетте, «Фавст»).

Або сісти вкупі з «недобитим запорожцем» Семеном Палієм, схилити голову й зідхати:

Для чого я на світ родився,
Свою Україну любив?

Тов. Леніне! Ми мусимо «покаятися» ще в одному.

Якою для нас бажаною й можливою не є ваша відповідь, як би багато ми їй не надавали ваги, від неї не буде залежати світ. І ми не перестанемо вірити хорошим словам про міжнародну солідарність і солідарність працюючих мас. У гіршому випадкові ми лише скажемо те, що ми вже сказали в сій брошурі: багато легше зберегти свою жіночу чесноту п'ятилітній дівчині, ніж двадцятип'ятилітній дівці. А тому пильнуйте і т. д.

Тов. Леніне! Ви можете сказати, що ми лицемірно, коли говоримо, що ваша відповідь має для нас таке велике значення. Бо якби се було так, то ми б «підождали» «розплоджувати» «націоналізм», «шовінізм» і т. д. Ми мусимо і тут «покаятися».

Ми гадемо, що все має свою логіку. І тоді шлях, на який ступила Свіська Росія, не є випадковим. І впливам «сього» шляху підлягають «і царята і старчата», бо вони всі «Адамові діти», в тому числі й ви, т. Леніне. Але ми ж не закриваємо очей і на те, що як хто й здатен ухилитися від впливів того «шляху», то тільки ви, т. Леніне. І ми говоримо все од широго серця, що тільки накопичилося «в нас для нас» під час революції.

А, наприклад, пораду українському робітництву і селянству утворити Українську комуністичну партію (більшовиків) ми даємо з двох причин.

Поперше, ми не хочемо опинитися в стані осьього дуже хорошого чоловіка, про якого писав Г. Гайне:

Am Meer, am wüsten nächtlichen Meer
Steht ein Jüngling Mann,
Die Brust voll Wehmut, das Haupt voll Zweifel
Und mit düstern Lippen fragt er die Wogen:
O, löst mir das Rätsel des Lebens,
Das qualvoll uralte Rätsel,
Worüber schon manche Häupter gegrübelt,
Häupter in Hieroglyphenmützen,
Häupter in Turban und schwarzem Barett,
Perückenhäupter und tausend andre
Arme, schwitzende Menschenhäupter, —
Sagt mir, was bedeutet der Mensch?
Woher ist er kommen? Wo geht er hin?
Wer wohnt dort oben auf goldenen Sternen?

Es murmeln die Wogen ihr ew'ges Gemurmeln,
Es wehet der Wind, es fliehen die Wolken,
Es blinken die Sterne gleichgültig und kalt,
Und ein Narr wartet auf Antwort.*)

Подруге, наша пропозиція українському робітництву і селянству скласти Українську комуністичну партію (більшовиків) є логічним висновком нашої аналізи сучасного стану України. Ми гадаємо, що ми висловимо свою пошану і до України і до вас, т. Леніне, коли побажаємо щиро Україні свого Леніна.

У своїй промові на зібранні відповідальних робітників комуністів 27 листопада 1918 року про «революцію і дрібнобуржуазну демократію» ви, т. Леніне, між іншим сказали: «Вона (дрібна буржуазія) ішла проти нас зі злостью, що доходила до божевілля, тому що ми повинні були ламати всі її патріотичні почуття. А історія зробила так, що патріотизм зараз повертається у наш бік.**) Що доводилося ламати патріотичні почуття буржуазії — се правда. І се свідчить про те, як трудно людська думка пристосовується до нового об'єктивного стану. А об'єктивний стан Росії весь час революції був такий, що партія більшовиків була і оказалась найпатріотичнішою партією в найкращому розумінні сього слова. На початку революції, на об'єднаних засіданнях «Державних Дум», кадетський лідер П. Мілюков намагався довести, що російська революція є революцією «національною», що в його устах означало, ніби Росія утворила революцію, щоб вести війну до побідоносного кінця, себто — без кінця. Треба було сказати, що революція в Росії була національною саме тому, що вона виникла з прагнення вийти будь-якою ціною з війни, щоб не бути зруйнованою і сплюндрованою дощенту. Почуття національного самозбереження штовхнуло до революції в лютому, як і до революції в жовтні. Якби не злощасний наступ 18 червня, якби не загрожували німці в серпні-жовтні 1917 року Петроградові, — ще невідомо, чи удалося б більшовикам стати на чолі Росії. Паризький пролетаріят взяв владу в свої руки в 1871 р. лише тоді, коли наочно виявилось зрадництво французької буржуазії. Ради обеззброєння паризького пролетаріату ген. Трошю вів «оборону» так, аби скоріше Париж дістався прусакам.

*) Коло моря, самотнього дикого моря, стоїть молодий чоловік, з тугою у грудях, безпорадністю в голові і скривленими губами запитує хвили: О, скажіть мені таємницю життя, повну страждання давню таємницю, над якою багатько голів мудрували, голови в шапочках з гієрогліфами, голови в торбані і в чорній ярмулці, голови в париках і тисячі інших бідних, спітнілих людських голів, — скажіть мені, що означає чоловік? Відкіля він прийшов? Куди він іде? І хто живе там, уторі, на золотих зірках? — Бурмотять хвилі своїм одвічним бурмотінням, дме вітер, плывуть хмари, блимають зорі байдуже і холодно, а дурень жеде відповіді.

**) «Известия ЦИК», ч. 265 (529), 4. XII. 1918.

А хіба є випадковим аналогічне поведіння російської буржуазії? Пригадайте поведінку ген. Корнілова на московській нараді, здачу Риги, слова Родзянка: «Петроград у небезпеці. Я думаю, Бог з ним, з Петроградом... Коли візьмуть Петроград, фльота все одно згине... Там є суда цілком розбещені, котрі не являють собою жодною бойовою силою... Бояться, що в Петрограді загинуть центральні установи (тобто Совіти і т. д.). На це є відповідь, що дуже радий, коли всі ці установи загинуть, через те, що oprіч лиха, Росії вони нічого не дали».*) Тут багато є аналогічного й повчального. І лише нездатністю дрібної буржуазії яко кляси зрозуміти се тоді і можна пояснити її злість. Тепер вона переконалася в тому, що більшовики, творячи інтернаціональне діло, творили одночасно й національне діло.

Але нам цікаве в сьому процесові ось що. Дрібна буржуазія переконалася в патріотизмі більшовиків, і вона посунула в партію і совітські установи. У сьому немає нічого шкідливого. Навпаки, давно пора кинути саботаж. Але дрібна буржуазія лишиться дрібною буржуазією. Вона підлягає впливам пролетаріату, як і з свого боку впливає на пролетаріат. І пригляньтесь ближче до того, як відгукується навіть у партійній пресі поширення совітської території. Чи не почувте ви, поруч з радістю поширення «революції», ще інші нотки: що Росія вертається в свої довоєнні межі? І коли говорять про Росію, якою вона повинна бути, прислухайтесь, — говорять про Росію, як вона була на карті Ільїна до війни. Се «випадок»? Ой, ні! Інтернаціоналізм інтернаціоналізмом, а те, що ми відроджуємо Росію яко Росію — саме собою. Тут ще, розуміється, поганого нічого нема, взагалі кажучи. Та тільки ось що: а як же буде з «самовизначенням»? Чого, наприклад, приєднується Україна: чи тому, що вона висловилася за об'єднання (факти свідчать протилежно), чи тому, що то є «Південна Росія»? І яка Україна приєднується? Чи буде приєднана Галичина, Україна по той бік Волочиського? І де треба спинитися, щоб сказати: годі, далі «не наше», далі «самовизначилися» не за нас?

І от коли поглянеш з сього боку на процес поширення Совітської Росії і практику самовизначення, то тут зовсім трудно визначити, чим відрізняється ваше, т. Леніне, самовизначення від самовизначення Вудро Вілсона?

Тов. Леніне! Ви на нас не ображайтеся! Йїбогу, ми більше вас поважаємо яко пролетарського борця, ніж багато ваших хвалителів. І не для того, щоб образити, а щоб пояснити нашу думку, ми наведемо анекдоту. Ми звичайно «хитрі хохли», ми звичайно вживаємо «хохлацький юмор», але зараз нам не до сміху. А скажіть, будь ласка, чому й не посміятися нам, коли навіть моторошно у нас на душі? Чому б нам не додержувати поради В. Лібкнехта: «коротке, але веселе життя»?

*) Цитуємо за «Робітничою Газетою», ч. 161, 17. X. 1917.

Отже, послухайте анекдоту, т. Леніне!

Один піп у суботу ввечорі, добре повечерявши і смачно поцілувавши попадою, сів у своєю кабінеті і написав проповідь, яку він мусів сказати завтра після служби в церкві. Як звичайно, дома у себе він ходив у старенькій рясі в старих штанях (люди іноді дуже довго думають, що попи ходять без штанів, у сьому й ми «каємося»). Написавши проповідь, він положив її в кишеню старих штанів і пішов спати до попаді. Як там він спав, нам до сього нема ніякого діла. А тільки вранці, коли задзвонили в церкві, він одяг нову рясу і нові штани, бо в празник і в церкві в старому бути не годиться. От кінчилася служба, батюшка виходить перед вівтарем і звертається до своєї пастви: «Братие во Христе!» — а сам шарить по кишенях. «Братие во Христе!» — сюди-туди лап, хап... нема проповіді. «Братие во Христе! Робіть так, як у мене написано у старих штанях, амінь!»

Оце і все!

Товаришу, Леніне! Ми гадаємо, що ви з нами погодитесь, коли ми скажемо, що паства того батюшки зосталася цілком «абстрагованою» від того, як же власне треба «робити». І нічого дивного не буде, як ми на цвинтарі почуємо про ту проповідь: чудний батюшка, говорить якось «зовсім невиразно», дає «абстрактну формулу».

Тов. Леніне! Ми гадаємо, сам батюшка не міг сказати промови тому, що він був зовсім «абстрагований» від того, що він же написав і положив у старі штани. А написав він так, як то полагається на підставі «писанія й ізусного преденія отців церкви».

Хай так. Але при чому ся анекдота? Ось при чому. Та паства се не тільки дрібна буржуазія, а й ваші ж найближчі товариші. Почитайте статті офіційного органу «комуністів України» і пригадайте, що ви писали з приводу «хлоп'ят без штанців» у статтях: «Критические заметки по национальному вопросу» і «О праве наций на самоопределение» у суботу увечорі... вибачайте... напередодні війни і революції. «Хлоп'ята без штанців» зараз танцюють круг вас і не тільки не соромляться, а ще й з смаком і прицмокуванням роблять безсоромні жести.

Тов. Леніне! Ми і тут «каємося». Ми боїмося, що ви самі опинилися у становищі батюшки і трохи забули, що написано у ваших старих штанях. Та воно й дивного б тут нічого не було. Тов. К. Радек у своїх спогадах на роковини революції в жовтні 1918 року розказує, як він уперше приїхав у Росію, і перше, що кинулося йому у вічі у вашому кабінеті, були ваші старі штани. Сі штани К. Радек сам купував вам у Стокгольмі, а тепер глянув і не пізнав: так усе порвалося та побилося, аж сором глянути, так світилося.

Ех, як би ми хотіли помилитися! Як би ми хотіли, щоб ви не забули того, що написане у старих штанях.

Тов. Леніне! Ми дуже вас прохаємо пробачити нам сю анекдоту. Не тому, що ви предсідатель Совнаркому, цар і бог Світської Росії,

а тому, що ви Ленін, тому, що ми вважаємо вас за чесного політичного діяча, який може помилятися, а не стане робити поганого діла.

А, їйбогу, страшні не ми, ваші «вороги», значно страшніші для вас ваші приятелі «катеринославці», «дипломати» й ін. З нами вам можна коротко поквитатися: бий його, я його знаю! І від нас мокрого місця не залишиться. Ні, ви спробуйте вирватися з того стану, в якому опинилися ви, опинилася Східна Росія завдяки різним «катеринославцям», «дипломатам» і т. д.!

І коли ваші «хлоп'ята без штанів» оддирають такого гопака, справляють дикий шабаш на власній програмі, глузують з самовизначення, то що ж тоді мусить робити дрібна буржуазія?

І що зостанеться від вашої чудесної ноти Вілсону про його самовизначення, крім «клаптя папірця»? І той гострий і в'їдливий сарказм, яким пронизана ця нота, — чи не повернеться він проти вас, проти Східної Росії? Запорожці, коли писали своє письмо султанові, прямо говорили, що «день у нас такий, як і у вас, поцілуйте за се ось куди нас». Прямо й одверто. Аджеж у вас, т. Леніне, повинно бути не так, як у Вілсона.

Поясніть нам, чим ваше «самовизначення» відрізняється від «самовизначення» Вудро Вілсона?

Тов. Леніне! Погляньте круг себе: скільки політичного розбрату! Коли «хлоп'ята без штанців» справляють свій шабаш, коли «дипломати» ведуть переговори з судейськими чиновниками, в роді Шелухіна, — т. Леніне, то се ж наслідки тої політики, яку веде в національному питанні Східна Росія, ведете ви! А ся політика не має ні руля, ні вітрил і йде, як Бог на душу положить.

Ми помиляємося? В чому? — покажіть!

Тов. Леніне! Ми могли б ще багато дечого сказати. Але ми краще почекаємо вашої відповіді.

І якщо ми будемо мати *фізичну і технічну* можливість сказати все, що ми думаємо, — скажемо.

А відносно України, т. Леніне, ми скажемо: може бути зараз лише дві відповіді: 1) або самостійна Україна — тоді повинен бути і «свій» уряд і «своя» партія; 2) або Україна се «Південна Росія» — тоді треба прибрати до рук «хлоп'ят без штанців», щоб вони не псували справи.

Тов. Леніне! Ми просимо вас відповісти ще нам на отсі питання, які мають для нас «особистий» інтерес.

Чи можна лишатися членом РКП і відстоювати самостійність України?

Якщо не можна, то чому: чи тому, що відстоювати самостійности України взагалі не можна, не помагається; чи тому, що не можна відстоювати самостійности України *так*, як ми відстоюємо?

Якщо не можна відстоювати самостійности України так, як ми відстоюємо, то скажіть: як треба відстоювати самостійність України, аби можна було лишатися членом РКП?

Тов. Леніне! Ми ждемо відповіді! З фактами рахуються! І ваша відповідь, як і мовчання, — будуть фактами величезного значення!

*

Ми сказали, що знали, і сказали, як уміли!

Хай хто може, скаже краще!

Слово належить т. Ленінові!

15—2 грудня 14—1 січня 1918-1919 років.

Copyright 1967 by „Prolog“, Inc., New York, USA.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19
гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилася
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстрєнка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний план відродження єдиної і неділимої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол. або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Ass'n. Inc.
875 West End Ave.
New York, N. Y. 10025, U.S.A.

ЗАПИСКИ ЖУРНАЛІСТА І ДИПЛОМАТА

(Продовження)

11 лютого 1920

Єреміїв прислав Мазуренкові з Відня телеграму: «Два дні чекаю Вашої відповіді. Я можу отримати гроші і зараз виїхати. Будьте ласкаві повідомити телеграфічно наслідки заходів щодо візи для мене й Назаренка».

Мазуренко відповів: «Усіх заходів вжито. Формальності триватимуть який тиждень. Майте терпець».

Назаренко мав би бути призначений А. Макаренком на посаду аташе при нашій місії. Не знаю його зовсім.

В. Мазуренко вислав телеграми Славинському в Празі, Василькові в Берні, М. Левицькому в Атенах, Тишкевичеві та Шумицькому в Парижі з подякою за поздоровлення, а також (за винятком Шумицького) з повідомленням про виступ депутата Коріса в парламенті з домаганням визнати українську державну незалежність.

Пропозиція Коріса вийшла від Італійської народної (католицької) партії:

«... Щодо проблеми Росії італійський уряд, шануючи національний принцип, повинен нарешті особливо перебрати ініціативу визнання, так давно вже жаданого, української національності в повному обсязі. Навіть більшовицький уряд, зрештою, визнав існування національної України, як виявляє його недавній ультиматум Польщі. Італія повинна б втрутитися, щоб зробити мир у Росії, неухильно допомагаючи у своєму посередництві визнати національності, що заощадило б Італії, крім зносин з Туреччиною, важливі позиції на Сході. Хай тепер зробить уряд те, на що дозволяє теперішня ситуація».

Таке несподівано сприятливе для нас наставлення викликане, з одного боку, зникненням із сцени Денікіна з його білогвардійцями, а, з другого, безперечним фактом, що український національний уряд перебуває далі на Україні і провадить боротьбу на своїй національній території. Щодо цього характеристичні телеграми з Варшави, що їх

— Матеріали з найновішої історії України, опубліковані в цьому редакційному відділі журналу, друкуються на відповідальність авторів.

надрукувала низка часописів, а в тому числі й мілянський «Іль Се-кольо»:

«Тепер існують два українські уряди: один складається з різно-родних елементів, другий — чисто більшовицький. За останніми віст-ками, перший посідає всю територію на південь від Києва, тобто частину західнього Поділля і частину Київщини, з осідком у Брац-лаві; другий тримає Київ і східню частину. Більшовицький україн-ський уряд має між своїми комісарами Раковського, румунського більшовика, а також Петровського, Мануїльського та Затонського.

Натомість український уряд у Брацлаві знаходиться під головуван-ням І. Мазепи, який, як запевняють прихильники Петлюри, (що пере-буває тепер у Варшаві), діє в повному порозумінні з генералом і прези-дентом республіки отаманом Петлюрою. Уряд Мазепи дав явні докази своєї мудрої внутрішньої політики, скерованої на відновлення ладу в провінціях, що є під його урядуванням. Можна отже надіятися, що Україна в найближчому році зможе дуже успішно відповісти на евро-пейські запотребування збіжжя. Все залежатиме від ставлення росій-ських і українських більшовиків у Києві...»

Повідомляється також, що «українське національне військо, про-довжуючи наступ, досягло лінії Жмеринка—Бар—Фастів—Тараща. Український уряд вирішив продовжувати боротьбу, поки вся терито-рія республіки не буде вільна від більшовиків. Повстанці обіцяли свою повну підтримку».

Також телеграма з Берну повідомляє, що «президент Швейцарії Мотта прийняв у суботу, 10 лютого, Миколу Василька, голову укра-їнської надзвичайної місії у Швейцарії. Під час розмови, що тривала понад півгодини, міністер Василько повідомив про стан речей на Україні».

Вчора часописи принесли телеграми з Парижу, що католицький депутат Гайярд-Бансель домагався, під оплески всього парламента, негайного визнання української незалежності: це наше повідомлення на підставі телеграми Тишкевича від 8 липня.

Це ніби справжній концентраційний наступ нашої дипломатії. Як-би такі вістки приходили частіше, було б легше на душі...

Але більшовики захопили Одесу.

16 лютого 1920

В. Мазуренко передав мені повідомлення о. Ксаверія Бона з 14 лю-того про призначення на Україну Апостольського делегата. Це пові-домлення призначене для преси, але Мазуренко його стримує: здаєть-ся, хотів би зробити його... більше світським!

Тим часом ось текст повідомлення:

«Завдяки заходам нашої місії при Святому престолі, Його Святість Бенедикт XV допіру призначив о. Дженоккі Апостольським візитатором України. Він виїздить з офіційним дорученням від Папи нести допомогу в грошах і в ліках (загальною на суму 100 000 лір — Є. О.) хворим і недужим України. Святий Отець дуже цікавиться всім, що відбувається в нашій нещасній країні. Призначення спеціального делегата — новий цьому доказ, і ми можемо тільки радіти щасливому виборові. о. Дженоккі користується репутацією цілосної людини, він має глибоке знання людей і речей, він користується глибокою загальною повагою і в Римі, і за кордоном».

о. Дженоккі народився 1860 року в Равенні. Після прекрасних студій у папській семінарії «Піо» його висвячено на священника в 1885 році, і він увійшов до Чину місіонерів св. Серця. Призначений на закордонні місії, на доручення Його Святости Лева XIII, він був висланий до Сирії, де перебував два роки, а потім до Константинополя, на становище генерального вікарія, на шість років. Потім він пробув 4 роки на Новій Гвінеї, як голова місії. По повероті до Риму, він був призначений екзамінатором римського духовенства, яким він був аж до виїзду до Америки. Успіхи його місії в Перу всім відомі. Повернувшись потім до Італії, о. Дженоккі залишався безвиїзно в Римі.

Він — доктор теології. Він був професором біблійного екзегезу в Аполінарському університеті, а тепер він — радник (консультант) Папської біблійної комісії і генеральний асистент Конгрегації місіонерів св. Серця. Він спеціально присвячується вихованню молоді, і ім'я о. Дженоккі дуже популярне серед студентів університету та римських лицей.

Крім італійської, французької, англійської та німецької мов, о. Дженоккі говорить багатьома східними мовами.

Зрештою, ось у яких виразах щоденний бюлетень міжнародної інформації «Ля Кореспонденца» (ч. 29, 11 лютого ц. р.) сповіщає про призначення славного Апостольського візитатора:

«Святий Отець призначив Апостольським Візитатором на Україну, дуже відомого о. Дженоккі, людину глибокої культури, обдарованого глибоким знанням людей і речей, довіряючи йому розподілити серед бідних українців дуже важливу суму, зібрану Св. Престолом. о. Дженоккі дуже цінять у культурних колах Італії і закордону, і він уже успішно виконував подібні місії. Всі пригадують собі успіхи, яких він досягнув, кілька років тому в Перу, де він мав переговорювати з урядом від імени св. Престолу для полегшення жалюгідних умов життя „культураторів кавчуку“, яких піддавалося найжорстокішим фізичним карам і яких жажливо визискувано. Англійський уряд мусів зацікавитися цими варварськими вчинками й дав про них комюніке в Палаті комун на підставі доповіді, що її склав сер Кезмент, тодішній британський консул, дуже відомий ірландський агітатор, що пізніше був засуджений на смерть у наслідок повстання Сайн-Файнерів.

Святий престол домогся через о. Дженоккі, що перуанський уряд встановив у Путумайжо, де містяться виробництва кавчуку, закони, які охороняють цих робітників. о. Дженоккі був також протягом 10 років генеральним вікарієм у Константинополі й виконував дуже делікатні місії в Сирії. Святий престол не сумнівається в його нових успіхах в тій місії, що йому довірено . . . ».

Проте в цьому повідомленні нічого не сказано про справжній зміст тієї довіреної о. Дженоккі місії, що, очевидно, не може обмежуватися самим розподілом ліків та грошей «серед бідних українців».

На цей справжній зміст натякає генуїський щоденник «Аціоне», який в числі від 11 лютого пише:

«Він (о. Дженоккі) має виконати дуже делікатну та важливу місію, бо на Україні постає загроза схизми (?! — Є. О.), і релігійні та моральні проблеми, що виникають у нових державах, дуже чисельні та складні. Як відомо, аналогічну акцію провадить монсеньйор Ратті в Польщі, і призначення о. Дженоккі входить у план дипломатичної діяльності Ватикану, за якою варто слідкувати . . . ».

17 лютого 1920

У віденському «Українському прапорі», органі західноукраїнського уряду Петрушевича, в числі від 6-13 лютого з'явилася дуже неприємна замітка під заголовком «Злишний наклеп високоповажаного пана Мазуренка». «Високоповажаного пана Мазуренка» взято в лапки. У ній написано:

«До історії наших канібальських поражунків, які тепер зводять із собою різні наші „політики” з Великої України, належить також історія з відкликанням українського посла Антоновича. Стосуючися до наказу Петлюри, який розпорядив обмеження штатів усіх закордонних представництв, виникла також у Римі боротьба за переконання (читай, посади) між тамошніми членами місії. Посол Антонович наказав виробити нові штати. Рахунок, який йому проведено, дуже невдоволити шановного посла, і тому він або цілком повикреслював з нього деяких членів місії, або поскорочував їм штати. Один з радників посольства, себто кажучи словами найновішого числа «Волі» (ч. 4), „високоповажаний пан Мазуренко”, чим швидше спакував чемодан і прибув у Відень до „уряду” („ін партібус інфіделіум”). Тут йому вдалося не тільки здобути потрібний акредитив, але ще й при нагоді приставити стільця послові Антоновичеві.

«Останній був відкликаний, а на його місце вступив, як тимчасово виконуючий обов'язки голови сам же „високоповажаний пан Мазуренко”.

«Досі історія — продовжує „Український прапор” — була б для нас, що живемо за кордоном і що до всіх містерій, які йдуть тепер

по наших місіях та урядах, непричасні (Богу дякувати, що ніколи не були), а тільки дивимось на них, як спокійний видець на гризну звірат у менажерії, — досі, кажемо, історія була б для нас буденна і не цікава. Але склалося так, що „високоповажаний пан Мазуренко”, при нагоді перебування у Відні, пустив тут цілком злишній, на нашу думку, наклеп на през. Петрушевича і наших полонених в Італії. Він подав, що през. Петрушевич прислав днями до начальника української військової місії в Римі отамана Коссака депешу з Парижу, в якій наказує йому лагодити десант наших полонених знову в руки Денікіна. Це мало вплинути на настрій отамана Коссака так погубно, що цей негайно зголосив свою димісію. „Високоповажаний Пане Мазуренко”! Вся ця історія з телеграмою през. Петрушевича — вислана Вами з пальця брехня. Що знов тикається (але мова! — Є. О.) особи отамана Коссака, то він справді зголосив димісію, але з цілком інших причин. А саме, він слушно заявив, що після безглузлого і злочинного запродання нашої землі теперішнім урядом Петлюри, він далі йому служити не думає. Стільки в цілій історії правди.

«І взагалі ми не розуміємо інтенцій Ваших, «високоповажаний пане Мазуренко». Галицький уряд бідний. Що Вам з ним або без нього? А вже коли хочете конче приподобатися кому, то видумайте щось нового. Бо, бачите, історія із „зрадою” — це вже відлежалий сир навіть у струсячих шлунках багатьох професійних кальюмніаторів. Лишіть през. Петрушевича та нашу армію в спокої і виконуйте собі до слушного часу ваші тимчасові „обов’язки” в Римі».

В. Мазуренко покликав мене і дав мені текст спростування, щоб я вислав його до «Волі» й «Українського прапора», підписавши офіційно, як завідувач пресбюра в Римі. З огляду на те, що цей текст виглядав не дуже літературно (Мазуренко і пише, і говорить не надто блискуче), я попросив дозволу його трохи переробити. Остаточний текст, який В. Мазуренко ухвалив, виглядає так:

«В числі 1-4 „Волі” з’явилась замітка про приїзд радника української місії в Італії п. Мазуренка, яка дала привід „Українському прапорові” вмістити в ч. 9-10 замітку під заголовком »Злишній наклеп „Високоповажаного Пана Мазуренка”».

«Українське пресбюро в Римі, після відповідних перевірень у канцелярії місії, має честь просити Редакцію „Українського прапора” („Волі”) подати в найближчому числі такі фактичні поправки до вищеназваних заміток:

«1) Радник української місії в Італії п. Мазуренко, їздив до Відня, маючи доручення голови місії п. Антоновича відвідати різні офіційні особи, що їм він, на основі офіційних паперів місії (листів п. Голови місії з 14. 1. 1920 до пп. Макаренка, представника Високого Уряду УНР за кордоном України, Сидоренка, посла У.Н. у Відні та Сингалевича, посла ЗУНР у Відні) доповів про телеграму п. Сингалевича, а не Петрушевича.

«2) Замітку „Воли” (що не відмовиться посвідчити й Редакція „Воли”) складено без усякої участі та відома п. Мазуренка.

«3) Голову місії п. Антоновича викликано (а не відкликано) офіційним листом від 14. XI. 1919, написаним ще в Кам'янці і підписаним міністром Мазепою, для доповіді урядові. Тим же офіційним листом доручалося радникові Мазуренкові виконувати на той час обов'язки голови.

«4) Подорож п. Мазуренка в січні 1920 до Відня не могла вплинути на зміст листа, написаного 14 листопада 1919 в Кам'янці.

17. 2. 1920. Завідувач пресбюра в Римі Євген Онацький».

18 лютого 1920

В. Мазуренко вислав до міністерства в Варшаву, а також Макаренкові до Відня і Маціевичеві до Букарешту таку телеграму:

«Інтимний обід відбувся у міністра Фінляндії. Були запрошені міністри Грузії, Латвії, Литви та України. Обід мав на меті встановити вузькі зв'язки для спільної праці в Римі всіх поневолених народів. На адресу України виявлено велику симпатію».

21 лютого 1920

Сремієву, після довгих клопотів і біганини Чехівського, сьогодні послано візу телеграфом.

Севрюк уже зліквідував о. Сембратовича та кн. Трубецького і сказав останньому, що поволі зліквідує всіх. Бандрівський та Інсабато вже влаштувалися комерційними агентами у Перепилиці й мають невдовзі їхати до Одеси з кораблями з милом... Взагалі, як казав учора кн. Трубецький, в місії для военнополонених страшенно пахне «гешефтом»... на державні гроші. Князь був дуже близький з Севрюками і знає чимало про його справи. Сьогодні він свідчив проти Севрюка. Виявляється, що він одержав із коштів місії у Франції 80 000 швайцарських франків на пропаганду серед полонених, потім ще 2 мільйони корон на санітарну допомогу полоненим. З тих грошей на часописи для полонених витрачено протягом одинадцяти місяців 536 лір. Для 36 000 полонених!

До середини листопада місяця не мала жадних книжок. Нарешті, в листопаді, коли кн. Трубецький їздив до Відня, закуплено книжок приблизно на 1 000 лір, але більша їх частина досі валяється в місії, не зужита.

Разом на пропаганду та інформативну працю серед полонених за 1919 рік витрачено — 1 546! На санітарні потреби, на поліпшення харчу й одягу не було витрачено, як здається, ні копійки. Тим часом

на всі сторони телеграми про різні дурниці. Прийде французький часопис з якоюсь цікавою вісткою з Парижу, зараз її в десятках копій до всіх впливових осіб, . . . не минаючи й того самого Парижу: «Нас інформують, що . . .». Але переважно ці відомості беруть з італійських часописів. Для цього Севрюк тримає спеціальну людину, яка переглядає часописи, чужі бюлетені (в тому числі й нашого пресбюра), вибирає, що цікавіше, і Севрюк шле як своє: «Нас повідомляють, що . . .» В деякі дні витрати на такі телеграми доходять до 800 лір. Ось де причина впливів Севрюка! Яка поінформованість! Яка активність!

А тим часом та сама Саварен, панночка-швайцарка, що розсилає ті телеграми, які не мають жадного відношення до воєннополонених, казала Ніні: «Бідні полонені! Мені, хоч і чужій, їх шкода. Ніхто ними не опікується».

І о. Бонові, і Мазуренкові дуже хочеться зробити ревізію у Севрюка, але обидва вони один за одного ховаються, адже треба домогтися уповноваження згори. І головне тут все таки в Мазуренкові, але куди йому! От іще дав нам Бог тюхтія! Для Севрюка треба було б тут Єремієва, у цього вистачило б енергії й ініціативи.

Вчора ввечорі повернувся з Відня Антонович. Питаю Мако:

— Ну, як же? Вияснилася справа?

Він трохи зникчовів:

— Та ніби . . . Смішно якось виглядає. Десять днів його там «уламували», щоб він залишився далі послом і . . .

— І?

— І не «уламали»! . . . Проте, відставки не прийняли.

— Так як же воно буде?

— Та отак, як бачите. Антонович з Риму таки їде. Переїмати назад посольство не хоче. Каже, що час тепер однаково не видний, хай от місяців зо три відпочину, а там побачимо . . . Що ж до всіх отих розпоряджень Єремієва, то вони всі не дійсні, не законні, бо роблено їх без усякої участі Директорії. Це все М. Ковалевський зробив.

— А-а, Ковалевський . . .

З М. Ковалевським ми були в добрих взаєминах ще з дореволюційних часів, а в Центральній Раді він був лідером нашої фракції есерів. Якраз сьогодні вранці я вислав йому листа, домагаючися ревізії місії Севрюка. Як видно, добре влучив.

Мако казав мені, що Антонович стурбований моїм листом до «Волі» і «Українського прапора», бо там не все відповідає правді. Я відповів Макові, що це мене не стосується, бо мені було дано офіційну довідку з канцелярії місії, про що я згадав і в листі. Крім того, листа перечитав і затвердив Мазуренко.

— Так то воно так . . . Але Антонович дуже хотів би Вас бачити. Завтра десь о 10 годині в «Ексцельсіорі».

— Добре. Ясно, що я прийду.

*

«Іль Попольо Романо» приніс сьогодні таку нотатку:

«Кілька тижнів тому Товариство українських жінок у Римі збрало між українцями, що живуть у Римі понад 2 000 лір для купна і висилки ліків на Україну. Італійський Червоний хрест, до якого це товариство звернулося з проською полегшити йому придбання і висилку ліків, подарував ще й від себе — великодушно — санітарних матеріял на 6 000 лір. Тепер ми довідуємося з Відня, що весь цей матеріял передано вже Українському Червоному хресту».

Про цей дарунок ліків була вістка в «Українському прапорі» від 6 лютого:

«Секретар дипломатичної місії при св. Престолі п. П. Карманський привіз із Риму дев'ять скриньок з ліками і перев'язовими матеріялами, призначеними для України вартости 8 000 лір, — в одній частині закупленими Гуртгом українок у Римі, а в більшій частині подарованими Італійським Червоним хрестом. Цінне добро передане нашій санітарній місії у Відні до дальшого зарядження».

Сьогодні ввечорі Ніна з Мазуренками в опері, де дають «Джоконду» Понкіеллі, завтра вранці о 10.30 год. з о. Боном у Папи, ввечорі на симфонічному концерті в «Августео», величезній залі, переробленій з надгробка імператора Августа.

Ніби трохи дивна ідея робити концертovu залу в рештках надгробка...

22 лютого 1920

Був у Антоновича. Він каже, що він і далі «голова», бо його димісію не прийнято, але, звичайно, якщо Мазуренко не захоче передати йому назад місію і домагатиметься офіційного наказу, то... доведеться чекати наказу.

Він, дійсно, страшенно обурений моїм листом до «Волі» та «Українського прапора». Каже, що Мазуренко їздив до Відня не з його доручення, а з власного бажання, і він тільки дав Мазуренкові кілька листів, які той, зрештою, нікому не передав. Каже, що буде відповідати в пресі, напише до Сингалевича листа з пропозицією вживати його, як вважатиме за краще, і взагалі не буде у своїй відповіді нікого милувати — ні Мазуренка, ні мене.

Цікаво, що він міг би мені закинути? Адже я виконував тільки офіційне доручення свого шефа.

Під час нашої розмови прийшов Мако і зауважив:

— Але ж була якась телеграма!

Антонович засміявся:

— Та була. Але не від Сингалевича. Зрештою, я не знаю всього, що в ній було.

Словом, він відмовляється від усього, що сам же говорив Мазуренкові із слів Коссака. Його бажання, як він казав, ні в якому разі не псувати своїх взаємин із Сингалевичем і допомогти галичанам замиритися з наддніпрянцями. Бажання, певна річ, дуже добре. Мені також здається, що необхідно знайти якусь спільну політичну лінію, але... при чому тут я?

Якщо була телеграма, то була, а як ні, то ні. Мазуренко повідомляв, а чи справді була така телеграма, хай відповідає той, хто інформував. Нарешті, я маю чорновик листа в його першій редакції, писаний власною рукою Мазуренка.

У житті все так: де пани б'ються — в хлопів чуби тріщать. Або ще й інакше: Кому-кому, а куцому змелеться!

Ніна була з о. Боном і Парфановичем на приватній аудієнції в Папи. о. Бон заїхав по неї автом і автом привіз додому. Повернулися вони обоє дуже задоволені та веселі. Папа прийняв їх дуже ласкаво й привітно, хоч наша делегація, з вини Парфановича, спізнилася на чверть години. Папа зустрів їх біля самих дверей, так що вони замість ставати, наближаючись від дверей тричі навколішки, згідно з прийнятою етикетю, стали тільки раз. Папа посадив усіх трьох поруч із собою й провадив розмову 20 хвилин, що о. Бон вважає незвичайним.

Папа запитав Ніну, звідки вона, і, довідавшись, що з Києва, сказав, що всі українці — однаково його діти, всіх їх він любить однаково. Він зазначив також, що українська делегація до нього дуже добре складена — священик, жінка й військовик. Багато розпитував про митрополита Шептицького, і о. Бон оповідав йому про польські утиски, яких зазнають українці в Галичині. На прощання Папа дав Ніні і Парфановичеві хрестик із вервицею, а о. Бонові — медалю з своїм портретом. Благословляючи делегацію, Папа сказав, що благословляю і всю українську націю.

Після цього свого успіху о. Бон поспішає до Відня, де вживе заходів і щодо Севрюка, бо на Мазуренка мало надії; його державні інтереси цікавлять тільки доти, доки немає небезпеки для власної особи.

Я сказав о. Бонові, що я написав листа М. Ковалевському, в якому змалював приблизний стан речей і домагався ревізії місії Севрюка. Тому я радив о. Бонові переговорити також із Ковалевським, але о. Бон відповів:

— На жаль, Ковалевський дуже вороже до мене настроєний, бо думає, що я разом з Дмитром Дорошенком і Василем Вишиваним створив гетьманську партію для Вишиваного. Це не відповідає правді, бо хоч я справді в приятельських взаєминах і з Вишиваним, і з Дорошенком, але приятелювання — одне, а політика — зовсім інше. Я приятелював і з Панейком, але хіба можу бути прихильником його нерозумної політики?!

Тепер я розумію, звідки пішла байка про призначення Дорошенка

на місце Антоновича, і даремне о. Бон звалював на Лучинського, що це, мовляв, він пустив цю поголоску.

До того, що Антонович залишився головою місії, о. Бон ставиться дуже недовіжливо.

Коссак прислав телеграму з Відня, що чекає там інструкцій від Петрушевича. Надіється перейняти на себе військову місію від імени уряду ЗУНР. Хто в ліс, а хто по дрова!

Липовецька вмістила в генуїському часописі «Іль Кор'єре Меркантіле» від 20 лютого довгу статтю про «Відновлення торгівлі із Сходом», в якій, між іншим, повідомлено, що «цими днями прибуде до Генуї українська комісія, складена з кращих елементів Українського кооперативного союзу, могутньої організації, що посідає 25 000 різних кооперативів, які охоплюють яких 80% населення. Ця комісія, що в ній представлено дирекцію Кооперативного банку, централу Споживчого союзу і централу хліборобських кооперативів, уповноважена від уряду Української Національної Республіки створити цілу мережу для торгівлі з закордоном. Природні ресурси України величезні. Збіжжя накопичено на Україні в величезній кількості і так далі.

В жіночому тижневику «Іль Джорнале делля Донна» від 21 лютого надруковано її другу цікаву статтю про Наталю Кобринську.

23 лютого 1920

Захвилювалися наші дипломати. Чехівський навіть вислав телеграму до Єремєєва, щоб кінчав трагікомедію з Антоновичем, який повернувся до Риму і називає себе головою. Мазуренки також почують себе не дуже приємно. Антонович залишив у місії на адресу «Радника надзвичайної дипломатичної місії в Італії» такого листа:

«... Доводжу до Вашого відома, що уповноважений член Високої Директорії п. Макаренко і член ради міністрів кабінету І. Мазепи, міністер фінансів Б. Мартос, звернув мою увагу на те, що папір п. Радника В. Директорії від 22 січня 1920, ч. 131 — не законний і до виконання не належить. Ні членові В. Директорії, ні тим більше її Радникові не належить право призначати співробітників до місії. Знаючи це, п. Радник Директорії в названому папері ніби не признає до місії нових людей, але висловлюється так: „У складі Вашої місії залишаються...“ Але залишатися можуть тільки особи, які в складі місії на той час писання паперу були.

«Тим часом ні колишній секретар місії М. Єремєєв, ні п. С. Назаренко в складі місії не були, бо п. Єремєєв ще наказом п. Міністра закордонних справ від 10 грудня 1919 дістав інше призначення в міністерстві, а п. Назаренко у місії ніколи не був.

«Тому стосовно пп. Єремієва і Назаренка наказ п. Радника В. Директорії є новим призначенням, тобто є не законним, і тому до виконання не належить.

«Про ці уваги п. члена В. Директорії і міністра Мартоса вважаю за потрібне Вас повідомити для відповідного поступування. Голова Місії Дм. Антонович».

Мазуренчиха, що вже повернулася з Парижу, дивується, що Антонович покликав для вияснення справи з листом мене, поминувши Мазуренка.

Виявляється, що, як тільки Антонович приїхав до «Екссельсіору», Мако прибіг до Мазуренка й намагався його намовити, щоб переконав Антоновича в необхідності залишатися далі послом, бо ж, на щастя, мовляв, його димісії не прийняли, але він сам упирається, що не хоче бути більше послом. Мазуренко ж залишився б при ньому фінансовим агентом, бо у Відні говорили, що в Італії потрібно урядові мати фінансового агента. Але просьби та умовляння Мака не допомогли, і тоді взялися ніби за залякування. Проте, Мазуренко стоїть на своєму. Твердить, що телеграма від Сингалевича таки була, і що сам Антонович показував її йому та Пащенкові. А що Антонович тепер від того відрікається, то це справа його сумління. Видно, так йому вигідніше...

Ми разом поверталися з симфонічного концерту в «Августео» (концерт був чудовий), і, коли я переказав йому мою розмову з Антоновичем, Мазуренко трохи помовчав, а потім нараз засміявся.

Я здивовано подивився на нього:

— Не знаю, чого це вам так весело. Мені ця історія видається дуже сумною.

— Сумною? А мені так, ніби я на гойдалці. То вгору, то вниз... Тепер, значить, моя черга їхати до Відня. То один, то другий. Ха-ха-ха!

— Смійтесь, смійтесь! Ви, може, і поїдете до Відня, а ми — як?

Мазуренко схаменувся.

— Так, так... Справді погано. Ясно, в кого грошей багато, тому може весело на гойдалці гойдатися, але тим, хто живе з дня на день, без можливості щось заощадити, від гойдалки нудить. Антонович мені закидає, що Мазуренко давав того листа підписати і Макові, і Пащенкові, але ті не погодилися, а от я підписав.

Але Мазуренко заперечує:

Макові я взагалі нічого не давав і не пропонував, а Пащенко, поговоривши зі мною, цілковито з моєю думкою погодився, щоб листа вислати від канцелярії місії, але коли я склав листа, я вирішив, що хай краще лист піде від пресбюра.

— На жаль, Антонович не знає, як фактично стояла справа. І думає, що оце воно так було, як мені переказував.

— Ясно, Пащенко, мабуть, так її йому й представив.

Чехівський дуже обурений цією історією з Антоновичем:

— Шкода, що Мазуренко не звернувся з цим листом до мене. Я б не тільки підписав, але так би й написав, щоб комусь аж у носі закрутило. Певно, не так, як ви!

— Звідки ви знаєте, як я написав?

— Знати, то я не знаю, але здогадуюсь... нема у вас досить перцю.

— Хай буде й по-вашому. Але скажіть мені, хто взагалі про цей лист доповів Антоновичеві?

— Як хто? Ясно — Пащенко. Він взагалі під Мазуренка підкопується і тримається в усьому Антоновича... От і тепер не вніс у реєстр осіб, що потребують візи до Італії, Назаренка, нового аташе. А чому? Бо боїться, що з приїздом Назаренка та Єремєєва муситиме перейти знову на становище молодшого урядовця.

Назаренка на посаду аташе накинув у Відні член Директорії Макаренко. Тут одним кажуть, що грошей нема, а тим часом призначають ще й інших, яким треба довшого часу, щоб принаймні мови навчитися й пригланутися справам.

Мако заявив мені, що днів через десять їде до Франції.

— З дипломатичними дорученнями?

— Ні, з валізками. Зовсім.

— Як так? Чому?

— Не можу більше витримати. Подався до димісії.

— Так, але ж її ще не прийнято. Вас залишили.

— Ні, ні! Я не можу залишатися. Ви думаете, що я так гаряче приймав цю справу до серця, що хочу залишатися? Ні, ні! Мені тільки хочеться, щоб кожна справа йшла по-справедливому.

— Все ж таки мені це — несподіванка. Куди ж ви — до Парижу, чи до Ніцци?

— Буду і там, і там.

— Застанете ще Галіпа в Парижі?

— Не знаю. Він мені нічого не писав. Взагалі, як поїхав, нікому нічого не писав. Навіть о. Бонові, хоч обіцяв.

Чехівський не вірить. Він по всіх усюдах бачить тільки інтриги і намагання когось обдурити:

— Це вони (себто Антонович і Мако) присипляють увагу, а насправді насаджають на Мазуренка, щоб він «здрейфив».

Отець Бон теж хоче якнайшвидше до Відня. Вже післав телеграму Макаренкові, що їде.

Князь Трубецький, якого Севрюк відправив, сидить без грошей. Ніна запросила його до нас обідати — все ж таки колишній співпрацівник.

Він написав доповідь про Севрюкову місію, але... забув підписати.

Лучинська прислала Ніні листа з Парижу з 20-го лютого:

«... Тут заснувався жіночий гурток: Лозинська, Галіп, Савченко, Г'алаяфре, Адамович і я. Зорганізувався він ще недавно, і праці покищо мало, та й грошей немає. У мене до Вас прохання: зробіть мені протекцію у Гриненка, щоб він надіслав сюди свої образки для магічного ліхтаря. Через тиждень я їх йому поверну в цілості. Тут, розумієте, треба поширювати українську ідею серед французів, і така демонстрація образків мала б величезне значення... Разом з цим листом посилаю Вам журнал, про який Ви просили. Якщо Вам до сподоби, можу прислати ще. Я тут поступила на курси французької мови, студіюю «прикладне мистецтво». Життя тут дороге. Новин особливих нема. Приїхали Геркен, Галіп. Грошей у місії нема, першого платні не видадуть...».

Образки для магічного ліхтаря не Гриненка, а місії, і без дозволу голови місії їх вислати не можна. Але — хто тепер, властиво, голова місії?

24 лютого 1920

Вчора кн. Трубецький запросив нас з Ніною і Мазуренка на Палятин, щоб зробити кілька зняток на пам'ять. Вечір був чудовий. Ми довго сиділи на Бельведері палацу Тіберія, між вічнозеленими дубами, і не могли надивитися на чарівну панораму перед нами: Капітолій, Римський форум з усіма його мальовничими рештками античних базилік, тріумфальних луків-брам, святинь, дому Весталок і пишного фасаду храму Антоніна і Фавстини. Було напрочуд гарно, але світла було не досить, і знятки не вийшли добре. Трубецький приніс їх сьогодні до місії, і ми були розчаровані. Зрештою, приходив він не задля них, а щоб понаписувати свої завваги до паперів Севрюка про його діяльність. На жаль, у мене не було вільного часу, і він умовився з Чехівським, що той йому допоможе, бо князь «не твердий» в українській мові.

Щодо місії Севрюка, то Ніна оповіла мені сьогодні характеристичну сценку з внутрішнього життя цієї місії.

Парфанович сидить, розбирає листи від полонених.

— Та й ганьблять же нас, ганьблять! — нараз вихоплюється в нього.

— Хто це нас ганьбить і за віщо — питає Цимбалістий, новий службовець місії, з полонених.

— А от гляньте! — і він подає Ніні та Цимбалістому листа від якогось Гавдида з табору полонених у Фоссано з датою 22 ц. м.

Гавдида пише, що в усіх націй місії — як місії, і в чехів, і в поляків, тільки в українців якась така місія, що ніколи нікого не пришле, ніколи не відвідає.

Надійшов Севрюк. Парфанович і йому дав прочитати. Відмахнувся.

— Хай Бандрівський напише відповідь.

Але Бандрівський, як завжди, довго не приходив. Парфанович тим часом хвилюється й лютиться.

Швайцарка Саварен пише приватні листи Севрюка до Степанківського на бланках місії, і Парфанович не витримує:

— Сказано ошаджувати, і навіть до місії в Інсбруку ми пишемо тепер на звичайному папері, бо бланки дорого коштують, а вона пише приватні листи на бланках!

Але швайцарка української мови не розуміє, а Парфанович по-французькому не вмів. Та коли б і вмів, мало б допомоглося...

Нарешті, приходить Бандрівський.

— Ах, пане Бандрівський! Тут прийшов один лист... так нас ганьблять, так ганьблять!

Але Бандрівський сьогодні в гарному настрої, і йому зовсім не хочеться його собі псувати.

— Ну, кого там ганьблять? Певно, вас ганьблять, пане Парфанович, — жартує він.

Але Парфанович жартів взагалі не розуміє, а сьогодні й поготів.

— Вибачайте, пане Бандрівський, я своє діло роблю, що до мене стосується. А це до мене не належить. От і тепер, ніхто мені нічого про ці листи не казав, а я от сиджу й диктую. А цей лист пан Голова казав вам передати.

— Кажіть, кажіть! — жартує далі Бандрівський. — Це напевно вас там ганьблять...

— Я протестую!

Ніна, що любить жарти, і собі встряла:

— Де протестують, там і я! Я також протестую. Але про що, властиво, мова?

Парфанович зовсім розкудакався:

— Ні, ні! Ви мене до того не плутайте! Я своє діло роблю, але я боюся. Я й своєї тіні вже боюся. Ні, ви мене до того не плутайте!

Бандрівський махнув рукою і вийшов з листом. Через кілька хвилин повертається, чорний, як ніч.

— Е-е... Що ви особливого знайшли в цьому листі? — каже він Парфановичеві, але так, щоб усі чули. — Нічого особливого. Аджеж ми листувалися... посилали часописи... А що не їздили, так не можна ж було, Ви ж знаєте.

Він говорить і дивиться на Парфановича, ніби шукаючи в нього підтримки своїм словам, але той не піддається.

— Ні, ні, пане Бандрівський, нас таки страшенно ганьблять. Я того боюся.

Бандрівський поспішив зникнути.

Тоді забрав слово і кн. Трубецький, також присутній:

— Маєте рацію, пане Парфанович, маєте рацію. Тільки ви тут і працюєте, і це напевно вас не стосується.

— Ні ні, це мене не стосується! Але я боюся. Людей боюся. Краю боюся, як додому повернуся. А їм що? Можуть і всі листи попалити.

Коссак дав знати, що в четвер, 26 лютого, виїздить з Відня до Риму. Мабуть, уже дістав розпорядження від Петрушевича.

*

Прийшов з доповіддю до Мазуренка і знайшов у нього Чехівського. Говорили про якість шість тисяч лір, що їх Мазуренко наказав видати авансом Макові для Антоновича.

Після доповіді, коли ми вдвох з Чехівським були на відкритій терасі, що виходить на чудові пінії вілли Боргезе, приходять нараз до нас і Мазуренко. Чехівський знову повертається до теми тих грошей. Тоді я не витерпів:

— Що це за гроші? — питаю. — Законна платня чи хабар якийсь? Чехівський сміється:

— Хабар, — каже. — Відступне.

Мазуренко теж сміється:

— Завтра Антонович виїздить. Їде перше до Берна, до Василька. Це все одна компанія. Потім до Парижу, хоче бачитися з Петрушевичем. Заповзвся мирити галичан з наддніпрянцями...

— А за ним слідом їде й Мако. Завтра зведемо з ним усі рахунки.

Головна справа — в місії зовсім нема грошей. А що Антонович позичив Василькові для швейцарської місії 20 000 швейцарський франків, рівновартісних тепер 60 000 лір, то й має від нього видобути назад ті гроші. Крім того, позичено 50 000 лір фінляндському послуві Гумерусові. Робляться заходи, щоб повернути й ці гроші. Якщо це вдасться, місія буде на деякий час забезпечена, а там буде видно.

Обговорювали сьогодні з Мазуренком політичну ситуацію і наші можливі «орієнтації». Бандрівський казав, ніби поляки заарештували І. Мазепу. Ніби прийшла така телеграма з Відня. У нас такої вістки немає, але Мазуренко каже, що Петлюра у поляків фактично під арештом і свого листа до графа Тишкевича послав, викинувши листа потаємно через вікно, бо поляки не дають змоги листуватися. Хто зна, скільки в цьому правди. В усякому разі, ми прийшли до висновку, що в сучасних обставинах можливі тільки дві орієнтації — на поляків і на більшовиків. Орієнтація на поляків, здається, цілковито крахує, і залишається тільки орієнтація... на більшовиків?

Мазуренко, видно, до неї схиляється. Але що це значить — орієнтація на більшовиків? Миру з ними не може бути, бо ні до чого договоритися з ними не можливо, а раз миру не може бути, то яка може бути орієнтація? Стоїмо весь час на роздоріжжі, бо власних сил

таки обмалъ, а більшовики та поляки весь час їх ще й старанно зменшують. Залишається єдина можливість — перечікувати. Жахливо нудна можливість.

Антонович казав сьогодні Мазуренкові, що телеграма від Сингалевича таки була, але Коссак показував її йому довірочно, і, певно, буде тепер заперечувати, що він щось про те знає. А я в це не вірю: мені здається, що І. Коссак на таке не здатний.

Мазуренко сказав мені, що коли б до 20 березня грошей для місії не прислано, то він того дня, коли в нас звичайно відбуваються виплати, нікому нічого не дасть. У цій справі він уже написав Макаренкові і думає, що, мабуть, доведеться йому самому по ті гроші їхати. Як тільки приїде Єремійв, так він і поїде. Мазуренко просить накреслити криву (діяграму) видрукованих статей за весь час праці пресбюра: хоче довести, що за його керування було більше видруковано, ніж за Антоновича.

25 лютого 1920

З «кривої» видрукованих статей нічого не вийшло, бо огляди преси розпочато тільки з серпня 1919, а звіти про пресу за часів Мазуренка — один забрав з собою Єремійв, а другий — сам Мазуренко, як їздив до Відня. Не залишилося даних, на підставі яких можна було б накреслити ту «криву».

Князь Трубецький написав Мазуренкові реляцію про діяльність місії Севрюка, але не хоче її підписувати, поки Мазуренко не звернеться до нього листовно з проською подати йому відповідні відомості. А Мазуренко не хоче писати в цій справі.

— Хай, зрештою, і не підписує! Головне, щоб були матеріяли для подання до Відня, а звідки я їх узяв, ніхто мене не питатиме.

Але я волів би, щоб був справжній документ, Чехівський казав, що намагатиметься умовити князя.

Мако передав сьогодні свої дипломатичні справи Чехівському, який, нарешті, досягнув того, чого весь час марно в Антоновича добивався.

У мене був о. Бон і показував копію телеграми, яку отримав Севрюк з віденського пресового бюро про заарештування Мазепи, Безпалка та інших. Севрюк про цю телеграму всім оповідає, але до нашої місії її не передав і не повідомив. А повинен би був саме з нашою місією порадитися, чи слід таку телеграму поширювати. Я казав Мазуренкові, що треба було б написати Севрюкові офіційного листа з запитом про цю телеграму, щоб ми мали якийсь документ. Тим часом прийшла до нас телеграма з Варшави від А. Лівницького, який змальовує політичну ситуацію в дуже рожевих барвах, тобто цілком протилежно тому, про що говорить севрюківська телеграма.

У розмові з о. Боном я сказав йому, що Мазуренко думає не виплатити нам платні у березні.

— Ну так що ж? Ви ж принаймні раніше свою платню регулярно отримували, а я ось з самого початку нічого не мав, — відповів мені о. Бон.

Так, але що я діставав? За самий пансіон за нас двох я плачу 1 100 лір, а одержую 1 000.

— Як? Тисячу? — о. Бон аж підскаочив на своєму стільці. — Як це може бути? Я вже не кажу про те, що це ви, але кожний, хто працював би на такій відповідальній посаді...

Але, на щастя, на цю тему не довелося багато говорити, бо мене покликали до литовців, що прийшли переговорити зі мною про можливість їх співпраці в «Ля Воче дель Україна».

Отець Бон не знав, що я працюю... за «вільним наймом».

Нарешті, дістали довгого листа з 20 лютого від Мірних. Пише Зинаїда Василівна до Ніни:

«Моя любя, дорога пані Ніно!

«... Мені соромно, що я так довго Вам не писала, — все не мали певних вісток про свою справу, отже, писати з повсякчасним „може“ та „мабуть“ яюсь не хотілося. Але тепер уже все вияснилося, а тут ще й листа від Вас отримала.

«Перш за все хочу подякувати п. Євгенові за його лист. В ньому багато цікавого, і написаний він у такому гумористичному тоні, що навіть розвеселив нас.

«Приїхали ми до Берліну на короткий час, тижнів на два, бо Ів. Ів-ча було викликано сюди телеграмою, — значить, мали надію на швидке розв'язання справи, а сидимо тут уже два місяці, та, мабуть, вже надовго тут залишимося.

«Фінансова агентура перше не хотіла задовольняти вимог паризької місії, але Ів. Ів. багато попрацював, щоб переконати, що перше треба скоротити місію, а потім дати $\frac{1}{10}$ обіцяних коштів. Грошеве становище Тишкевича було дійсно дуже кепське, і він кидався за позиками на всі сторони: американські мільйони — це сама фантазія, там тільки тисячі було отримано. А в той час надійшла сюди від нашого уряду вістка, що всі місії скорочуються, і всі видачі грошей, як на майбутнє, так і за минуле, припиняються до нових розпоряджень. А ми все чекали, — це вже був початок лютого. Аж, нарешті, приїхав сюди М. Ковалевський і, з уповноваження колишнього члена Директорії Макаренка, установив нові штати та певні суми для задоволення потреб місій. Тепер вияснилося, що паризька місія має отримати, замість сподіваного мільйона, якусь сотню тисяч. Не забудьте ж, що уряд, скоротивши так кошти, досі не послав розпорядження про скорочення числа членів місії, і всі тамошні добродії сидять, нічого не роблячи, і чекають грошей. Тишкевич сам почав скорочувати місію,

але, на превеликий жаль, почав з українців, бо оточує його тепер цілком неукраїнський елемент, особисті прислужники, які всіх сил уживають, щоб не допустити до Парижу українських громадян. Цілковито обкрутили старого, і він робить дурниці. Читали, мабуть, протест кращих членів місії проти його діяльності, але все скінчилося перемогою чорної зграї, що уместилася на голові місії і псує, і дискредитує нашу справу.

«Спершу викинули Матюшенка, далі Дідушка (ну, це ще не велика біда!), далі виїдять звідти Шелухин, М. Кушнір. Ми з Ів. Ів-чем все чекали повідомлення від Тишкевича, що, за скороченням місії, посада скарбника касується, бо, по суті справи, такий кінець виходив природним, та, крім того, страшенно не хотілося їхати до тієї брудної компанії, від якої усі порядні люди тікають. Нарешті, отримали. Тепер Ів. Ів. має перевести гроші до Парижу, а самі ми тут лишаємося знову цілком вільними людьми.

«Але ж ця воля, правду кажучи, вже остогидла, бо живеш і не певен, чим далі будеш жити. Зробили ми недобре, що лишили свої речі у Швайцарії, бо ж думали через Швайцарію їхати до Франції. І от тепер я мушу їхати до Лютрі по речі. З великою приємністю подивлюся знову на Швайцарію, бо після Берліну вона здається дуже милою, алеж коштуватиме ця розривка чимало грошей. Завтра, 20-го, виїжджаю, а 2 березня вже повернуся сюди. Ів. Ів. лишається тут. Змінити Швайцарію на Германію дуже не хочеться, бо жити тут скрутно, особливо тепер; продуктів усе меншає, а народу наїздить сила, а все низький курс марки. Людям з високою валютою здається, що жити тут дешево. От і нам так. Коли тепер тут можна прожити вдвох за 3 000 марок, то це означає 250 франків, а в Швайцарії менше, ніж за 700 франків на місяць не вийде. От через це і треба кидати Швайцарію й перебиратися до Германії. Але ж життя тут злиденне, особливо через те, що пансіони повні, і хозяйки їх, бачачи, що їхнім пансіонерам нікуди вибиратися, годують нас, як жид коней, що вже зовсім були звикли нічого не їсти та на 13-ий день здохли.

«Жити тут весело — концерти, театри, кабаре, кафе — все повне народу, танцюють і вдень, і вночі; але все це страшенно обридає, бо й з мовою нам трудно, та й не справжня це штука, а все якісь сурогати.

«Є тут український клуб. Справа стоїть добре. Ми буваємо майже щотижня. Робив у ньому доповідь О. Приходько про тріумфи українського хору. Робив виклад і пані Ніни Голова, але видно було, що це не тільки не тріумф, а виправдання безпідставного витрачання грошей. Слухати — слухали, але віри не йняли. А їм пловати на довір'я громадян, аби гроші отримати!

«От і Гармоніос тут живе і кепкує з нас усіх, що тримаємося дешевих пансіонів, бо сам він живе в найкращому готелі в Берліні. Кажуть, отримав він 30 000 франків від уряду на покриття тих видат-

ків, що зробив під час подорожі у справах Червоного хреста, на що його ніхто не уповноважував. Уряд вірить Гармоніюсові і в той же час робить постанову про негайну ревізію місії Червоного хреста, яка тут справді багато працює, веде справу чесно, бо головує в ній Холодний і витрачає на утримання всього штату службовців 80 000 марок, тобто на півтора раза менше, ніж отримує один Микола Левицький, сидячи спокійно в Берні. От правда в світі!

«Розуміється, ревізійна комісія для зревізування Червоного хреста працюватиме дурно, без грошей, і, розуміється, Вам стане через це ясним, що в цій комісії працюю я, та ще й хотіли, щоб за голову була але я одкрутилася.

«А до Вас Храпки ідуть, мабуть, через те, що пані Храпко в дуже добрих відносинах з пані Мазуренко.

«Дуже хочемо до Італії й ми, але нас чомусь ніхто не кличе, бо, мабуть, обридло кликати, бо ми не їхали, коли кликали. Я гадаю, що скоро всі старі українці за штатом опиняться, а справа перейде до Гармоніюсів.

Цілую Вас, моя люба пані Ніно! Панові Євгенові наше привітання.

Постскриптум. Дуже прошу писати про себе. Ми з Ів. Ів-чем зробили добрий гешефт: тут був Юрко Сірій, директор вид-ва „Дзвін”, ми йому продали наш переклад з французької «Небо» Флямаріона і заробили за це 10 000 корон. Це тільки 100 франків, але все таки не тільки свого доплатили, як звикли робити, а ще й заробили. З. Мірна».

26 лютого 1920

У віденській «Волі» від 21 лютого вміщено довге звітлення Української військово-санітарної місії у Відні з-під пера підхорунжого Осипа Меркуна про «Наших полонених в Італії». Беру з нього тільки останній уступ:

«... Підписаному трапилася нагода їхати з транспортом інвалідів, і він, скориставши, приїхав у цей спосіб до Відня 5. 1. 1920. Тепер товариші шлють йому з полону розпачливі листи. Пишуть, що далі терпіти й ждати не можуть. І що полонені, записані на Україну, громадно домагаються від італійських команд, аби їх вислати до Галичини. Ніхто не в силі більше їх спинити. Вони бачать, що ніхто про них не дбає, ніхто навіть не навідується до них. Ані о. Лопатинського (? — С. О.), ані панів і пань, про котрих писано їм, що мають об'їздити українські табори, ніхто в таборі не бачив. (Такі самі вістки підписаний має з інших таборів). Згадані вище пани воліють, певно, сидіти у „вічному місті”, ніж показатися поміж полонених. Радше нехай показуються там польські, румунські і московські пани, а українців там не треба... полонені, що ще в Італії, зголосилися до армії Петлю-

ри, не мають куди їхати на Україну і через деякий час ще мусять залишатися в Італії, то можна подбати бодай, щоб вони не голодували і щоб їх не трактували по-звірськи палками. Бо, кінець-кінцем, вони підуть не тільки до польської, але до якоїбудь армії, навіть китайської, аби лиш визволитися з такої неволі, як італійська. Взагалі полоненим в Італії тепер дуже важко орієнтуватися. Наша Республіка переживає тяжку кризу. Вороги кричать, що України вже цілком немає. Італійська преса пише про наші національні ідеали в глумливому тоні. Це датується вже від часу виїзду Тишкевича з Риму. Може бути, що до цього спричинилася орієнтація п. Севрюка на бік італійських соціалістів. Що з цього вийшло для української справи: ненависть або байдужість у буржуазному таборі і ще більша ненависть у соціалістичному таборі. Італійські соціалісти у величезній більшості — обожнювачі Леніна. Їх орган „Аванті” в чорносотенний спосіб накидався на український національний рух і вміщав нейнегідніші клевети на Отамана Петлюру. Річ природна, що супроти такого сумного стану речей, полонені попадають у зневіру й безнадійність, а це використовують лядські й московські агенти . . .».

У цьому ж числі «Волі» вміщено відомості про наших полонених, що їх збирала з інших джерел військово-санітарна місія у Відні. Вона подає не менш трагічні відомості, скріплені також статистикою. Не маю охоти тут це переписувати, бо, зрештою, все зводиться до однієї фрази: «Становище наших полонених надзвичайно тяжке».

Такі наслідки майже річної «діяльності» місії Севрюка.

28 лютого 1920

Вчора повідомлено Л. Ріванеру, що його службу, з огляду на потребу загальної ощадності, обмежено до двох годин на день з платнею 300 лір місячно; а сьогодні повідомлено міністерство закордонних справ Італії, що С. Мако з сьогоднішнього дня припиняє свою службу в місії.

Учора ввечері приїхали, нарешті, Єремієви і з ними П. Карманський. Зустрічали їх на станції А. Чехівський, о. Бон, о. Сембратович, Пащенко, Ріванера і Фіні, господарі хати, де Єремієви винаймають помешкання.

Поїзд прийшов із великим запізненням, що взагалі визначає італійські поїзди, і о. Сембратович мав час оповісти нам чимало цікавих речей із свого багатого на події життя. Це людина дуже освічена і вміє цікаво оповідати.

Єремієва ще на двірці встигла сказати Ніні, що наші політичні справи значно покращали і що Антонович, як здається, таки повертаєть-

ся до Риму. Сьогодні мені це підтвердив довірочно і о. Бон, який довідався про це, очевидно, від Карманського.

— Лівницький прислав з Варшави телеграму Антоновичеві. Але не кажіть про це нікому... включно з Мазуренком.

Потім він оповів мені, а пізніше Карманський дещо доповнив, що у Відні формується новий уряд, в який мають увійти Липинський, Шемет, Д. Дорошенко, Мацієвич (під знаком запиту), Архипенко і Макаренко (не член Директорії, а інший, самостійник, з борідкою). Головна мета цього уряду — представити Україну гідно (!) перед Європою, бо німці заявили, що поки не побачать на Україні справжнього (!) уряду, засеквестрованих грошей нікому не віддадуть.

У Відні була нарада представників Антанти. Ніби запрошували і Андрія Макаренка через англійського представника, але той ходив весь тиждень до Макаренка й нічого не міг добитися, бо він, мовляв, хотів, щоб зустріч відбулася при свідках, а Макаренко хотів розмовляти один-на-один (може, навпаки? — Є. О.). Так, нарешті, той плюнув і позвітував, що з Макаренком нема чого говорити...

Щось у цій історії недописує, але — нотую.

На Україні аж три українські уряди: один — чисто український, Мануїльського в Києві, провадить сильну українізацію, зукраїнізував, між іншим, університет св. Володимира в Києві; другий у Харкові — Раковського; третій — Шепеля, повстанський. Мазепа в Могилеві. Петлюра, хоч і під арештом, але у Варшаві, звідки його, певно, не випустять. Ткаченко ніде офіційно не виступає. М. Ковалевський, після поїздки до Голляндії, за місяць має бути тут. Севрюк чогось спішиться до Парижу і викликав Коссака, який перебуває в санаторії і не хоче їхати. Д. Дорошенко і Чайка (з військово-санітарної місії у Відні) мають незабаром, як тільки добудуть візи, приїхати сюди на ревізію Севрюка. Чайка ніби має уповноваження, з якими може засадити Севрюка до в'язниці (це останнє доповів уже Чехівський із слів Єремєєвої). Севрюка в Кам'янці Петлюра ніби не прийняв, але після розгрому Старосольський склав листа з подякою Антоновичеві, що його привіз Севрюк, і з того вийшло, ніби він повернувся переможцем. Окопченко вже вісім місяців добивається візи до Італії для ревізії місії Севрюка, але Антонович не давав, боронив Севрюка.

Перепелиця та інші кооператори, крім Сербиненка, позбавлені уповноважень; таке ніби привіз Хр. Барановський з України.

Ніна вже від кількох днів помітила, що Бандрівський ходить чорніший ночі. Вона принесла мені вістку, що, хоч уповноваження Севрюкові видано ще 15 лютого 1919, перший вихідний лист зареєстровано в місії лише 20 вересня.

*

Мазуренко прибіг сьогодні до моєї кімнати з повідомленням, що в нашій листі до «Волі» й «Прапору» таки трапилася помилка: замість Сингалевича, треба було написати Сембратовича. Сам о. Сембратович, у присутності о. Бона, сказав йому, що це він послав телеграму. Мусів я слати спішну телеграму до «Волі» і «Прапору», зазначивши, що помилку треба взяти на карб хибної інформації, а не «переписування», як хотів Мазуренко. Досить уже й того, що я дався втягнути в цю дурну історію.

Мазуренко дав мені вчора для перекладу на італійську мову листа В. Винниченка до редакції «Боротьби», передрукованого у «Волі» 31 січня. Лист дуже цікавий і характеристичний. Він спростовує повідомлення «Впереду» про його участь в уряді І. Мазепи:

«... Цим мушу заявити, що своєї згоди взяти участь у цьому уряді я не дав і дати не можу через те, що соціально-політична програма цього уряду не відповідає моїм поглядам.

«У згаданій статті „Впереду” є посилання на мої слова, які були мною сказані в той час, як я був в уряді, а саме: „Більшовицькі форми не можуть бути пристосовані на Україні. Наша орієнтація — це революційний рух західної, а не східної Європи”.

«Це глибоко помилкові слова. Форми радянської влади в кожній країні, де відбувається гострий процес революції, необхідні для успішного ходу революції. Коли революція на Заході розв'ється і дійде до рішучої відкритої й гострої боротьби з існуючим там буржуазним ладом, вона необхідно прийде до форм радянської влади — до більшовизму.

«Найбільшою помилкою української революції й її проводирів була якраз та орієнтація на Захід, — себто, іншими словами, на контрреволюцію. Ця орієнтація у великій мірі спричинилася до тої великої шкоди, яку було зроблено нами у справі соціального й національного визволення нашого трудового народу.

«Єдиною формою державности нашої селянсько-робітничої нації в даний момент є робітничо-селянська держава. Робітнича революція в Росії давала нам змогу створити й затвердити цю державність. Ми її одкинули й орієнтувалися на Захід, себто на ті сили, що були й є ворожі до нас. І цим ми нанесли велику шкоду й своєму народові, і своїй державності...

«Мені шкода і болюче, що моїми минулими — вільними і невольними — помилками користуються тепер, щоб додати ще більшої шкоди до зробленої мною та іншими політичними діячами в справі визволення наших працюючих мас від соціального і національного поневолення.

«Хай же цей лист спинить у використуванні моїх помилок тих, які ще не зрозуміли й не відчули своїх власних помилок.

1 січня 1920. В. Винниченко».

Мазуренко хоче мати переклад цього листа на випадок «зміни орієнтації», щоб могли протоптати собі шлях до більшовиків.

*

«Аллеанда Економіка» видрукувала сьогодні довгу статтю під заголовком «Союз українських кооператив посилає своїх представників до Італії» і під заголовком «Новий шлях для нашої комерційної діяльності». В ній передруковано також велику частину статті М. Липовецької, опублікованої перше в «Корієре Меркантіле».

29 лютого 1920

Італійські часописи видрукували вчора телеграму з Варшави під заголовками «Протест українського уряду» і «Українська нота у Варшаві»:

«Українська місія у Варшаві висилає польському урядові та дипломатичному корпусові ноту, в якій, від імени єдиного законного українського уряду, очолюваного тепер головою держави Петлюрою і прем'єром Мазепою, формально проголошено, що, коли цей уряд не буде допущено до участі в польсько-більшовицьких переговорах, наслідки цих переговорів не матимуть сили для України. Так званий український советський уряд — не законний».

«Іль Джорнале д'Італія» додає такий коментар:

«Уряд Петлюри і Мазепи й далі завзято боронить свою законність: він, справді представляє, чи точніше сказавши, продовжує те, що репрезентувала Центральна Рада, обрана в загальних виборах. Трудно сказати, які реальні наслідки може дати ця нота, бо не відомо, якими силами і якою територією насправді розпоряджає цей уряд Петлюри, особливо тепер, коли ясно проступає з боку Антанги та Польщі занедбання політики підбадьорювання малих держав в їхній боротьбі проти Москви».

Сьогодні «Іль Джорнале д'Італія» видрукував довшу статтю під заголовком «Трагічне становище на Україні. Заклик до Італійського Червоного хреста про допомогу». Ось її текст:

«Віора ми коментували ноту, що її подав український уряд польському у справі переговорів більшовиків з Польщею; ми запитували, якою насправді військовою і територіяльною силою розпоряджає український уряд, законний спадкоємець Ради. Українське пресбюро відповідає нам, друкуючи в своєму бюлетені таку телеграму: „Варшава, 24. Міністер закордонних справ України, Андрій Лівницький, який щойно повернувся до Варшави з України, де мав важливі розмови

з прем'єром Мазепою та іншими членами уряду в Кам'янці, подає таке повідомлення про теперішнє воєнне і політичне становище на Україні: Українське військо стало тримає територію повітів Могилів, Ямпіль, Брацлав, Ольвіопіль і Балта. В цьому останньому місті, що знаходиться на залізниці Одеса-Київ, перебувають місцеві власті Української Народної Республіки. Незабаром центральні державні установи, і між ними міністерство закордонних справ, перейдуть до Могилева. Населення приймає українські власті з ентузіазмом і допомагає українському війську. Народ і військо чекають нетерпляче свого отамана Петлюру, який вневдовзі виїде до уряду. Між вищим командуванням і урядом панує повне погодження».

Далі йде коментар: «Отже територіально — становище не веселе; по суті Україні Петлюри та Мазепи залишалися б тепер тільки південні і східні повіти Поділля, і не ясно, чи залишення Балти, як столиці, не означає також залишення єдиного шматка залізниці Київ-Одеса, що його мали українці. Але все ж таки, з другого комюніке (зредагованого, як здається в Римі) виходило б, ніби ще не все Поділля та західні повіти Київщини перебувають ще під владою українського уряду. Але в яких умовах, залишаємо це в'яснення самому комюніке».

Після цього надруковано наш комюніке: «Україну винищують пошесті. Санітарне становище в цій нещасній країні більш, ніж трагічне. Деякі села втратили в незвичайно короткий час 55% свого населення, а у війську хворі доходять до 60%, при чому смертність також дуже висока. В одній з провінцій, яку недавно оглянуто, сконстатовано, що на 5 мільйонів втрачено понад 100 тисяч. Без швидкої допомоги націй Західньої Європи немає жадної нації, що становище покращає. Необхідні якнайшвидше ліки, полеві шпиталі та санітарний персонал. Італійський Червоний хрест, який недавно подарував санітарні матеріали, негайно переслані на Україну, зробив би справді дуже гуманне діло, якби, не чекаючи офіційного визнання Української республіки, але з дозволом римського уряду і під італійським прапором, вислав санітарну місію в округи Кам'янця, Могилева, Вінниці, Проскурова та Білої Церкви, де лютують пошесті. Український народ був би вічно вдячний Італійському Червоному хрестові за таку допомогу в цей трагічний час».

Слідє коментар: «Незалежно від усяких міркувань політичного характеру, що їх можна мати в Італії щодо українського руху, ми думаємо, що Італійський Червоний хрест і уряд зроблять усе можливе для облегшення страждань цієї частини бідолашної людности в надії, що відновлення відносин з Росією дозволять поширити і на інші землі, менше нещасні, лікарську допомогу, якої вони так потребують».

2 березня 1920

В сьогоднішній «Ідея Націонале» з'явилася довжелезна стаття — допис нашого А. Пескарцолі під заголовком «Україна між Денікіном і Леніном».

Підзаголовок — «Голгота одного народу у викладі міністра Безпалка». Перед статтею редакційна примітка: «Цей допис нашого кореспондента прибув з величезним запізненням. Все таки події, наświetлені тут, досі не відомі нашим читачам, і тому інтерес до них не зменшився через утрату часу».

Ось переклад статті.

«Львів. Січень.

«Хвали море, але тримайся землі» — мудра рада! Але для італійця, коли входить у гру ще й Югославія, мабуть, більше випадає хвалити землю, але треба триматися моря. Якщо італієць ще має в кишені картку націоналістичного часопису, а на паспорті українську „візу”, візу республіканської України, окремої держави (Югославське Королівство йде цілковито за овоєю опікункою, „великою Росією, єдиною і неподільною”), тоді „триматися моря” виявляється для нього потребою звичайної розважності.

«В мене не було жадного бажання очікувати на хорватській землі перших фіялок. Тому — після деяких чудодійних „проб” югославського братерства, для мене пам'ятних, але цілковито не важливих для історії — я сів у Трієсті на один італійський корабель, що відпливав до Румунії. З того часу пройшло два місяці. Який то був чудовий корабель! Не виявляв жадної охоти поспішати. Цілковитим як югославські власті. Ніби боявся чимось зашкодити собі і тому різав хвилі обережно-обережно. Вколисування було приємно-солодке; безділля довге і снотворне. У портах, під гомін хвиль, розбитий втому, відпочивав дні за днями...

«На кожній зупинці я виходив на полювання за українцями. Хотів мати відомості про їхню країну, ціль моєї подорожі. Щодо українців, не можу скаржитися — зустрічав їх майже по всіх усюдах. Але відомості я зміг зібрати дуже нечисленні та й ті неясні і суперечні. Література — багато „патріотичної” літератури, зворушливої, але літератури.

«У Константинополі — ані відомостей, ані українців. Місію Директорії було на той час „скасовано” замахом деяких денікінських старшин. Якби їм дали повну волю, вони, знищивши чи позабиравши всі документи місії, знищили б і її членів. Такий героїчний подвиг заслуговував на вияв, хоч і скромний, мого подиву. Не знаючи його виконавців, я захотів вшанувати принаймні тих богів, що його протегували, а, може, і надхнули, і пішов на Перу подивитися, побожно на

виставлені у вітринах панросійського агентства РСВАГ портрети Колчака та Денікіна. Хмари, вагітні дощем — на небі; і bagno, bagno — на землі. Не мали веселого вигляду того дня обидва вожді! А коло них, на величезній мапі Росії, забуте військо прапорців визначало іронічно скороминулі перемоги, що перетворилися в рішучі поразки. Відні прапорці!

«Про республіканську Україну я зміг, нарешті, дізнатися щось ясне лише тут, у Львові, де мені пощастило знайти члена українського уряду, міністра праці Безпалка, молоду, енергійну людину з відкритим обличчям, точним і швидким словом.

— Теперішній стан української справи? Ось він в найкоротшому вигляді, без зайвих прикрас — все добре і все лихе. Тих подій, що я про них вам оповідаю, я був сам очевидцем; ці пригоди я сам переживав, — говорю вам не те, що „говорять”, можете мені вірити. Український фронт у початках травня тягнувся від Крем'янця на Волині до Кам'янця на Поділлі. Ядро наших сил складали ті запорожці, що в січні 1919 були примушені відступити в Румунію й були там роззброєні та інтерновані. Але Румунія на наше прохання їх нам віддала. Тільки не захотіла віддати зброю та військові припаси. І тому нам їх бракувало. Але все ж таки ми повели енергійний наступ на більшовиків. То були успіх за успіхом. Нарешті, ми ввійшли в Київ, нашу столицю. Залишились у ньому кілька днів. Деякі команданти галицьких відділів, хоч між нами й галичанами існувала офіційна згода, почали потаємні переговори з Денікіном, що також перебував коло брам Києва. Були випадки зради. Українське регулярне військо мусіло відступити на Поділля. Денікін натурально використав сприятливе становище і ввійшов у Київ. Але не лишився в ньому довгий час — під тиском більшовиків він мусів залишити місто».

У цьому уступі або Паскаролі здорово наплутав, або Безпалко наївлив київську трагедію із серпня занадто тенденційно.

Але продовжую перекладати:

«Коли українське військо опинилося на Поділлі, командир галицьких військ ген. Тарнавський та його прибічники, скинувши машкару, залишили потаємні маневри і відкрито почали переговорювати з Денікіном, який пообіцяв їм вирвати Галичину з польських рук, щоб віддати її галичанам під протекторатом „великої Росії”. Це порозуміння підготовлено в Парижі групою галицьких політиків без усякого авторитету і без усякої підтримки. Галицький народ нічого про це не знав. Коли ж довідався про те, що сталося, у перший момент, розгублений, не мав можливості зорієнтуватися.

«Згідно з порозумінням, галицькі війська перейшли під владу Денікіна, зберігаючи проте власну національну організацію. Перехід відбувся частково, бо багато вояків не захотіло йти за своїми аван-

турними командирами; але він відбувся. Почався тоді для українського війська катастрофальний період. Денікін, що мав тоді тільки номінальне військо, зібрав, як тільки міг швидко, всі свої сили і кинув їх проти нас. Він рішуче хотів скінчити з Українською Республікою.

«Нашим воякам не залишалось нічого іншого, як відійти з Поділля. Кам'янець, тимчасовий осідок уряду, ми залишили і його захопили поляки. Військо Петлюри відступило на північ Волині, де, як було відомо, Денікін мав мало війська. Воно надіялося там відпочити й переорганізуватися. Українці мали підстави вважати, що деякі позиції найбільшої ваги залишаться, на всякий випадок, під охороною поляків. Але не так сталося. Поляки залишили ці позиції й відійшли в Галичину. Між ними і Денікіном був тоді компроміс, і Денікін зміг переслідувати наші відділи. Щоб урятуватися, українське військо мусіло прорватися в запілля Денікіна, на Київщину, між Вінницею і Бердичевим. „В запілля” — це легко сказати. Але для цього треба було прорвати денікінський фронт! Не було іншого виходу. Це були епічні бої. Українські вояки билися з такою розпачливою енергією, що не тільки осягли те, чого хотіли, але й захопили також величезні припаси зброї, амуніції, одягу. І все те речі найкращої якості, переважно американські. Таким способом наше військо змогло вдягтися і озброїтися. Антанта, принаймні раз, проти своєї волі, нам допомогла.

«Ми маємо тепер чудову кінноту. Наші вояки змогли спокійно відпочити. Денікін боронився від більшовиків (і ви знаєте, як це закінчилося), дав нам спокій. Крім реорганізації та посилення регулярної армії, ми маємо тепер у нашому активі також повернення до нас (за винятком кількох частин загублених у більшовицьких лавах) галицького війська. Це сталося в наслідок поразки Денікіна й удатної української пропаганди. Патріоти взяли знову гору над інтриганями. 16 грудня підписано нову угоду між українським й галицьким (невдала термінологія, ніби галичани не українці! — Є. О.) військами. Галичани визнали уряд Петлюри. До уряду Петлюри ввійшло двоє галичан... Крім того, під безпосередню владу Директорії віддався повстанський отаман Шепель, що провадить операції на Волині. І інші повстанці, що вже й перед тим діяли в гармонії з українським регулярним військом, керуються наказами нашого вищого командування. Їхня діяльність має величезне значення. Це тисячі й тисячі людей швидких, рішучих, відважних. Напасники, які б вони не були, можуть увійти на нашу землю, але поки будуть повстанці, їхні завоювання не мають у собі нічого тривалого.

«Всі українські сили розташовані тепер у такому промені дій: на схід Поділля, на південний схід Київщини, на північний схід Херсонщини. Командир об'єднаних сил — хоробрий генерал Павленко.

«Як галичани, так і українці воюють, не вважаючи на бльокаду, що тисне й душить Україну. Наслідки бльокади нечувані. Наші вояки

стоять у боях проти більшовиків з найбільшим запасом п'яти набоїв на душу! Йшли вперед силою багнетів. Можу тепер признатися, ми мусіли красти амуніцію в нашої сусідки Румунії. Ніхто нам не допомагав. Вояки були обдерті та босі. Хто мав рідке щастя посідати пару черевиків, здіймав їх перед наступом, бо, у випадку смерти чи полону, вони могли б попасти в руки ворога. Мало вояків у світі, здається мені, дали приклади героїчнішої фізичної та моральної витривалості і виявили яскравіший патріотизм. Страшні пошесті винищували наші війська, особливо холера й тиф. Тільки у Вінниці захворіли на тиф 30 000 вояків галицького війська. Не маючи шпиталів, хворих кидали на вози. І так сталося, що коло 500 вояків, чи трохи більше, мусіли тримати фронт проти свіжого та чисельного ворога, а з-заду них, зовсім близько, лежали в довгих безконечних лавах хворі, тисячі хворих, у гарячці, без коців, без нічого, під 20 ступнями морозу, під вогкою негодою. На деяких возах вмирили старшини, деякі з своїми жінками, що також конали. І всюди трупи, непоховані трупи. А ніхто нічого не міг зробити. Це було найжахливіше болуче безсилля. У почекальних залізничних станцій, поруч з трупами лежали хворі, важко хворі без усякої медичної допомоги, без усякої моральної підтримки. Уряд не мав ні часу, ні засобів, щоб організувати будь-яку санітарну допомогу. І як, зрештою, її організувати, коли в бльокаду входили також і ліки?! Це жахлива річ! Європа мусітиме колись відповісти за цей важкий злочин супроти людства. Тепер санітарні умови нашого війська значно покращали, але пошесті лютують далі і поширюються серед населення; вже вогнища їх знаходяться в Польщі. Слід поспішати з протизасобами: тиф швидкий і небезпечніший, ніж більшовизм.

«Не вважаючи на все, нас супроводять завзята мужність і віра. Ми ще повоюємо. Ми рахуємо, що весною проженемо більшовиків з України. Більшовики можуть легко перемагати набрані війська наемників, що не мають жадної ідеї. Але супроти війська, що палає патріотизмом, це — інша річ. Два роки нашої боротьби проти них — нас с а м и х , при недовір'ї і ворожнечі Антанти, яку ми порятували, це доводять.

«Наш улюблений отаман Петлюра у Варшаві. Він — символ нашого відродження. У найважчий момент для нашої країни, коли вояки мусіли пробивати собі шлях холодною зброєю через лінії Денікіна, військо та уряд примусили Петлюру, щоб уникнути ризика його полону, виїхати до Польщі. Тепер він у Варшаві, де провадить важливі політичні переговори. Незабаром він знову стане на чолі армії.

«Український народ намагається встановити з державами, які сусідують з Україною, найкращі сусідські взаємовідносини. З Румунією це вже пощастило. З Польщею... так собі. Поляки кажуть, що Антанта не симпатизує незалежній Україні. Але ми надіємося внезапно

цілком погодитися з Польщею. Антанта тим часом повинна б переконатися, що єдина реальна сила України — це уряд демократичний, народний.

«А тепер ідьте у Варшаву. Відвідайте отамана Петлюру. Потім приїжджайте на Україну. Пізнаєте наш народ, наших вояків. І не звертайте уваги, якщо вам говоритимуть, що Україна вся в більшовицьких руках. Не сумнівайтесь — нас там не бракує...»

(Далі буде)

Усі права застережені.

Copyright 1967 by Eugenio Onatsky, Buenos Aires, Argentina, and by „Sučasnist“, Munich, Germany.

ВІД ВИДАВНИЦТВА ТА РЕДАКЦІЇ

У зв'язку з реорганізацією нашої видавничої та редакційної праці д-р Кирило Митрович з 1 липня 1967 вийшов на власне бажання із складу редакції журналу «Сучасність».

За його дотеперішню співпрацю в редакції складаємо йому нашу сердечну подяку.

Видавництво та редакція
ж. «Сучасність»

У «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 18) вид-ва ПРОЛОГ вийшла з друку перша частина монографії:

І в а н М а й с т р е н к о

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва «Пролог» і «Сучасність».

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Чи Маркс пізнав би своїх послідовників?

BERTRAM D. WOLFE. *Marxism. One Hundred Years in the Life of a Doctrine.* The Dial Press, New York 1965, XXIII + 404 pp.

БЕРТРАМ Д. ВУЛФ. *Марксизм. Одне сторіччя в житті доктрини.* Вид-во Дял Пресс, Нью-Йорк 1965, XXIII + 404 стор.

Мабуть, навіть ті, хто не спеціально цікавляться марксистською чи радянською проблематикою, ознайомлені з класичним твором професора Б. Д. Вулфа «Three Who Made the Revolution» («Три, що зробили революцію»). Це — біографія ранніх років Леніна, Троцького та Сталіна. У цьому творі Вулф майстерно вплітає в розповідь про життя цих трьох своерідних історичних постатей різноманітні зміни в їхніх біографіях, що появилися в різні періоди, і інтерпретує ці зміни.

У новій книжці «Марксизм — одне сторіччя в житті доктрини» автор застосовує подібну методу: він аналізує не так окремі твердження Маркса (вони вже загальновідомі), як хронологію їхнього формування; численні двозначності самого канону Маркса-Енгельса, доктрина яких (згідно з Вулфом) перетворилась у «релігію»; інтерпретації Маркса-Енгельса, які самі деколи спотворюють теорії основоположників «марксизму».

Рецензована книжка — продукт життєвого зацікавлення автора. Її закінчення навіяне носталгією, характеристичною для мудрости старшого віку. Автор свідомий, що спроби ввести в життя утопію є черговою утопією, але він також свідомий, що такі спроби створюють багато лих та нещастя.

Вже впродовж 50 років радянські марксистки жертвують нинішні покоління майбутності, яка не хоче прийти (стор. 361), майбутності, що її Маркс описав дуже скупо, і то словами свого раннього соціалістичного утопізму, безпосередньо взятого з Фур'є (стор. 336). Сам Маркс не розумів, що політична філософія мусить включати (нехай навіть тільки підсвідомо) моральну філософію,

і що вона стає потенційно небезпечною тільки тоді, коли «гібрис» суспільного критика переконає його, що це ділянка суто наукова (стор. 318). Перетворення марксизму з теорії в доктрину уможливили не тільки зловживання, але також і передусім злочини в ім'я даної утопії і довели до певної атрофії марксизму. Сьогодні in partibus infidelium всі правдиві марксистки є одночасно також і «ревізійстами», хоч дуже неохочими (стор. 356-357).

Характеристично, що сьогодні молоді марксистки — зокрема в комуністичних країнах і в країнах, що розвиваються — високо цінують «Економічно-філософські манускрипти 1844 року», що їх відрікся сам Маркс і не надрукував їх за свого життя (стор. 363).

Сполучення доктрини з насиллям привело до Сталіна. З різних критик цього процесу особливо пророчною є критика Рози Люксембург, яка передсказала, що обмеження демократії в соціалістичній державі приведе до загального занепаду політичного життя і до режиму кількох бюрократів (стор. 297). Однак ставлення самого Маркса до сили, диктатури, революції і влади — двозначне, а поведінка його (наприклад, у Першому інтернаціоналі) просто диктаторська, що вказує на те, що Ленін таки учень Карла Маркса.

У деяких ділянках доктрини Ленін значно змінив, як відомо, Маркса, переконавши себе самого і вмовивши в себе, що саме так думав Маркс. Наприклад, Маркс не визнавав права на самовизначення народів; у Східній Європі він присудив усіх — за винятком німців, поляків та росіян — на винародовлення. Маркс і Енгельс уважали українців винаходом росіян (конкретно Кате-

рини II), щоб у той спосіб розчленувати давню Польщу; відновлену Польщу вони обидва бачили тільки в старих кордонах 1772 року, причому особливо підкреслювали коначність приналежності Галичини до Польщі (стор. 34).

Існує серйозна розбіжність поглядів між Марксом і Леніном, коли мова йде про стосунок партії до суспільних клас. Наприклад, Енгельс, який бачив розвиток соціал-демократії в Німеччині, аж ніяк не привітав би Ленінового гасла «чим гірше, тим краще».

Цікавими є погляди Маркса та Енгельса на саму Німеччину. Обстоюючи потребу об'єднаної та централізованої німецької держави, обидва друзі надто двозначно оцінювали Бісмарка; але вони завжди були німецькими патріотами. У 1859 та 1860 роках Енгельс написав два памфлети (що їх Маркс привітав із щирого серця) в такому патріотичному дусі, немов би їхнім автором був якийсь пруський генерал; до речі, в той час ті, хто не знали автора памфлетів, думали, що це такі так і є (стор. 31-32). Щобільше, у листі від 13 жовтня 1891 Енгельс радить А. Бебелю, речникові німецької соціал-демократії, в парламенті підтримати уряд у його домаганні грошей на озброєння. Цей лист опублікований у біографії Енгельса, автором якої є Густав Маєрс.

У Радянському Союзі твори Маркса-Енгельса — лише Вулф — все ще не видані повністю, хоч їхнє видання почалося 50 років тому. Редагування цих творів, як правильно оцінює Вулф, досить ризиковане. Рязанов, перший редактор писань ідеологічних творців СРСР, був арештований і пропав у 1931 році; з його наступником В. В. Адорацьким сталося те саме кілька років пізніше. Зараз після закінчення «періоду культу особи» праця над виданням цих творів ведеться анонімно.

Сполучуючи дискусію про розвиток ідей, історичні особи та їхні впливи з такими історичними фактами, як Паризька комуна та об'єднання Німеччини, Вулф написав справді майстерну книжку, цікаву як для спеціалістів, так і для загального читача. «Одне сторіччя в житті доктрини» показує двозначність та різноманітний потенціал розвитку не тільки самої доктрини, але також і історичної суті, якої Маркс не міг передбачати. І хоч марксистки досі стараються виправдати «зрадливу поведінку історії та економічного розвитку» (стор. 349), двозначність самого Маркса та марксизму не дозволяє авторові відповісти на просте питання:

Чи Маркс пізнав би у своїх послідовників у Москві та Пекіні втілення своєї доктрини і своєї мрії (утопії)?

Марта БОГАЧЕВСЬКА

Невідоме оповідання Бабеля про колективізацію на Україні

Найбільша трагедія українського села не залишила по собі майже жадного відгомону в українській радянській літературі. Про насильну колективізацію в ранніх тридцятих роках, яка в людському стражданні рівняється багатьом Авшвіцам, дозволено писати тільки в тоні соціалістичного оптимізму. Самопізнання людської неволі — одно з перших завдань літератури — було замінене лицемірством і панегириками на честь соцбуду. Тому відрад-

но знайти тепер, хоч не в українській, але в російській, літературі ознаку людяності і невідробленого гуманізму в творі видатного російського письменника, з походження єврея з України, посмертно реабілітованого Ісаака Бабеля.

Його оповідання про колективізацію на Україні — «Колівушка» появилася вперше друком в третьому числі журналу «Звезда востока» за 1967 рік в далекому Узбекистані. Редакторка неопублікованих мате-

ріялів Бабеля, Е. Краснощекова, подас в передмові такі відомості про цей твір:

«Він (Бабель) задумав написати цілий цикл оповідань про село в епоху колективізації „Велика Стариця”. Так називалося село на Київщині, де розвивалися події, свідком яких став Бабель. Перше оповідання цього циклу „Гапа Гужва” було опубліковане в журналі „Новый мир”, 1931 р., ч. 10, з підзаголовком „з книги Велика Криниця”. (В одному з листів до редактора „Нового мира”, В. Полонського, Бабель писав, що він навмисне змінив справжню назву села). Інших оповідань про село Бабель не опублікував. Дотепер знайдено тільки одну новелу з задуманої книги — „Колівушка”, яку ми передаємо читачам. Її автограф зберігається в архіві друга Бабеля — О. І. Бродської. Новеля датована автором „весна 1930 р.”. Можна думати, що ця дата означає не час написання оповідання, а час його дії».

Саме оповідання типово «бабелівське» — лаконічне формою і насичене драмою. До селянина Івана Колівушки приходить комуністичне начальство з присудом віддати господарство колгоспові, а його самого виселити. На це Іван відповідає активним спротивом. В атаці

шалу він вбиває кобилу з ненародженим лошам і нищить все своє тяжко придбане добро. Доведений до краю, він гордо заявляє сусідам: «Я людина... я людина, селянин. Невже ви не бачили людини?» На зборах сільради Іван далі протестує проти насильства. На питання «куди ти підеш, Іване?» він відповідає: «Люди не приймають, може земля прийме». Хвилину резигнації минає, і на другий день Колівушка виявляється в селі, домагаючися своїх прав «бо ж я роджений серед вас». Вкінці, горбатий голова колгоспу, погрожуючи його застрелити, витаняє Івана з села. Так, трагічно, кінчається оповідання, повне глибокого співчуття людському стражданню. Новеля Бабеля нагадує епізод з роману Шолохова «Піднята цілина», в якому «розкуркулюють Фрола Дамаскова. Але тоді як Шолохов висміяв знасилуваних селян, Бабель у своєму оповіданні передав трагізм події.

З художнього погляду «Колівушка» не гірший від кращих новель «Конармії». В мові Бабель вжив багато українізмів. Його оповідання заслуговує більшої уваги дослідників, зокрема тому, що в ньому у високомистецькій формі зображена трагедія українського села.

Юрій ЛУЦЬКИЙ

У видавництві ПРОЛОГ вийшло з друку

друге видання

збірки поезій

Василь Симоненко

БЕРЕГ ЧЕКАНЬ

Упорядкував і вступну статтю написав Іван Кошелівець.

У збірці поезії, заборонені в Українській РСР та Радянському Союзі або спотворені цензурою КІРС.

Збірка має 220 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту. Замовляти безпосередньо у вид-вах «ПРОЛОГ» і «СУЧАСНІСТЬ». Книжку можна купити також в українських книгарнях.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

МІЖНАРОДНИЙ ДЕБЮТ «ПАНА ПРЕМ'ЄРА»

Нью-йоркський щоденник «Дейлі Ньюз» (одноразовий тираж якого становить 2,5 млн примірників) подав у своєму виданні від 28 червня коротеньку вістку про те, що один день раніше з Нью-Йорку від'їхав В. В. Щербицький, прем'єр... «Білорусії».

Ця вістка характеристична для ілюстрації, яке враження залишив після десятиденного перебування в Нью-Йорку, на «надзвичайній окремій сесії генеральної асамблеї ОН», голова ради міністрів Української РСР — Володимир Васильович Щербицький. Можна сміливо сказати, що жадне враження, хоч у своєму виступі в ОН він зазначив, що говорить «від імени свого 46-мільйонного народу». Справа в тому, що в очах дипломатів, пресових кореспондентів і громадськості в цілому від імени 46-мільйонного народу Щербицького говорив на генеральній асамблеї ОН три дні раніше Алексей Ніколаевич Косигін. Тому в час, коли події світового масштабу змінювалися з години на годину, повторення поглядів, що їх уже виклав Косигін, не могли належати до найцікавіших. А таким повторенням був виступ Володимира Васильовича з Києва.

«Ньюзмейкерами» (тобто «творцями новин») у ті драматичні дні були такі персонажі: Косигін, який зустрічався з президентом США Джонсоном і який погодився виступити на пресконференції в Об'єднаних Націях; румунський прем'єр Георге Маврер (хоч його країна має більше ніж на половину менше населення, ніж країна Щербицького), який висловив погляди на ситуацію на Близькому Сході, цілковито відмінні від тих, що їх з'ясував Косигін; міністер закордонних справ Албанії (населення 2 млн) Несті Насе, який цікавий передусім тим, що на форумі ОН його вважають речником Китайської Народної Республіки; пані Людмила Гвішіянї (дочка Коси-

гіна), за якою ганялися кореспонденти та поліційна ескорта навіть тоді, коли вона рішила поїхати до косметичного салюну, щоб змінити свою зачіску. Можна припускати, що, якби В. В. Щербицький захотів одного дня вийти з будинку постійного представництва УРСР при ОН, щоб піти до перукаря, про нього заговорили б нью-йоркські щоденники, радіо і телебачення голосніше, ніж про його 40-хвилинний виступ з трибуни ОН. У газеті «Нью-Йорк Таймс» його виступ був віднотований чотирьома рядками (один рядок про 10 хвилин промови), коли про виїзд Люди, колишньої Косигіної, до косметичного салюну ця серйозна американська газета подала аж 24 рядки.

Дебютанська промова «пана прем'єра Української РСР» на форумі ОН таки не внесла нічого нового в дебати представників країн світу про ситуацію на Близькому Сході. Правда, це аж ніяк не була «калька» промови Косигіна, але погляди, висловлені обома промовцями, були ті ж самі. Щербицький навіть ясніше, ніж всесоюзний прем'єр Косигін, сполучив участь Ізраїля у війні з «агресивною політикою Сполучених Штатів», зарахувавши війну на Близькому Сході до «широкої змови певних імперіалістичних сил» і назвавши її тією самою політикою, «що її здійснюють Сполучені Штати у брудній війні проти В'єтнаму, у втручанні в справу Ляосу та Камбоджі, ... у Домініканській Республіці». Цей пасус у промові Щербицького був дуже близький до слів албанця Несті Насе, який заявив, що «у війні проти арабів Ізраїль дістав допомогу від Сполучених Штатів, Великобританії і ...» (тут він «перегнав» Володимира Васильовича) «від уряду Брежнєва-Косигіна».

Досить неумудрим кроком з боку авторів промови Щербицького (можна припускати, що голова ради міністрів УРСР не тише сам свої

промов, а має для цього відповідних дорадників, як, до речі, мають таких майже всі державні мужі у світі) було включення в промову згадки про єврейське населення на Україні. Щербицький сказав таке: «Відомо, що серед населення України проживає значна кількість громадян єврейської національності. Як представник уряду Української РСР я повинен заявити, що єврейське населення нашої республіки займає ту ж позицію, що й весь український народ, — воно рішуче засуджує ізраїльську агресію проти арабських народів, засуджує політику Ізраїля, яка привела до війни». Така заява в Нью-Йорку, де проживає коло трьох мільйонів євреїв, аж надто добре поінформованих про найдрібніші деталі із життя своїх одновітців на Україні, аж ніяк не звучала перекожливо.

Свій дебют — свій перший виступ на засіданні генеральної асамблеї ООН — «прем'єр Української РСР» виголосив російською мовою. Він мав право виступати по-українськи — треба було тільки наперед предкласти текст промови в перекладі на одну з офіційних мов в ООН у відділі запряжених перекладачів. Наприклад, італійський міністер закордонних справ Амінторе Фанфані прекрасно володіє французькою мовою, і коли він був головою генеральної асамблеї ООН, керував нарадами цією офіційною мовою. Але рік пізніше, коли в загальних дебатах Фанфані виступав як представник Італії, він читав свою промову неофіційною італійською мовою. А восени минулого року член уряду, в якому головує В. В. Щербицький, — міністер закордонних справ УРСР Дмитро Захарович Білококос виступив на генеральній асамблеї ООН українською мовою; прем'єр цього ж уряду чомусь рішився не користати з свого права. До речі, представники африканських держав також великою мірою користуються мовами своїх колишніх колоніальних панів — французькою або англійською. У російській мові Володимира Васильовича чути постійно українську вимову деяких

«сакраментальних літер»: він має типовий для українця клопіт з літерою «г», тому часто чулося «г» («легалізувати», «гаварит», «агресор» тощо).

Зате до позитивів з приводу промови Щербицького треба зарахувати факт, що «Радянська Україна» від 24 червня 1967 надрукувала цю промову без змін та пропусків, як це було, наприклад, з промовою Білоколоса в минулому році. Текст надрукованої промови покривається з тим текстом, що його прочитав Щербицький на форумі: ООН 22 червня 1967, за винятком одного досить незначного пасусу. Говорячи про «панів з Тель-Авіву», Володимир Васильович заявив, що «їм не вдалося і не вдасться обманути народи, не вдалося і не вдасться приховати того факту, що ініціатором нинішнього конфлікту на Близькому Сході, справжнім агресором є Ізраїль». У «РУ» двічі повторені слова «і не вдасться» (надруковані тут курсивом) — пропущені. Припускаю, що скреслив їх сам промовець, заки передав текст до публікації, бо з погляду політика та дипломата такі слова переходять межу обережності.

*

У вівторок, 4 липня 1967, міністер закордонних справ УРСР Дмитро З. Білококос, виступаючи на засіданні генеральної асамблеї ООН, сказав, між іншим, таке: «Ми добре знаємо справжню ціну розглагольствуванням окупантів про те, як вони піклуються про населення на загарбаній ними чужій землі». Йому, може, відома також «опіка» російсько-більшовицьких окупантів на загарбаній ними Україні.

Чи висловлене ним речення не звучить як голос справжнього патріота суверенної соборної, ні від кого не залежної...?

Ростислав Л. ХОМ'ЯК

У своєму виступі з трибуни Об'єднаних Націй (київські публіцисти говоритимуть про «міжнародну арену»), ніби мова йде про якийсь цирковий виступ) Володимир В.

Щербицький ужив фразу «звалити вину з хворої голови на здорову», не подумавши, мабуть, при цьому, що саме цією фразою можна схарактеризувати зміст його промови.

«Українська Республіка незмінно відстоювала і відстоює — говорив, між іншим, Володимир Васильович — право кожного народу на самостійність незалежність і суверенітет. Ми будемо відносини з усіма народами в душі поваги до їх найкращих прагнень і гідности, в душі зміцнення миру і дружби».

А як з самостійністю, незалежністю та суверенітетом українського народу? З радянських наукових та політичних публікацій відомо, що «для збереження соціалістичних перетворень і для зміцнення своєї обороноздатности» Українська РСР та інші радянські республіки «об'єдналися в єдину державу» — СРСР, на чю користь вони відреклися всіх своїх суверенних прав. Відомо також, що з самостійности України постійно насміхається російсько-більшовицький агітпроп (це окреслення беруть звичайно в лапки) і планує ідею самостійности то «залишком буржуазного мислення у свідомості деяких громадян», то просто «українським буржуазним націоналізмом». У якій ділянці уряд, очолюваний сьогодні Щербицьким, «незмінно відстоював і відстоює» право українського народу на свою державну незалежність? Чи, може, наприклад, у ділянці народної освіти, коли в серпні 1966 республіканське міністерство освіти було переведене на статус союзно-республіканського і втратило свою сповидну автономію? Не говоримо вже про такі «найкращі прагнення» кожного народу, як власні державні фінанси, суверенна закордонна політика, організація самостійної армії та зв'язаного з нею міністерства оборони, незалежна зовнішня торгівля тощо. Це все, до речі, самозрозумілі атрибути кожної держави «соціалістичного табору» — таких, як Румунія, Польща, Чехо-Словаччина та інші, а навіть таких, як Монгольська Народна Республіка. Досі ні словом не було чути, щоб «голова ради міністрів

УРСР» колинебудь відстоював «це право кожного народу» також і для свого власного українського народу. Виходить, що вище наведені державні атрибути не стосуються «гідности» українського народу. Щербицький сказав: «Ми будемо відносини з усіма народами...» Хто такий «ми»? Напевно не київський уряд УРСР. Бо при ньому ні не акредитовані дипломатичні чи консульські представництва, ні він таких представництв за кордон не висилає. Цей уряд навіть не проводить власного незалежного культурного обміну з закордоном. Словом, Володимир Васильович дослівно «звалює вину з хворої голови на здорову».

У дальшому Щербицький говорив також про «зміцнення державної незалежности і здійснення глибоких соціальних перетворень, які сприяють подоланню тяжкої спадщини панування колонізаторів у ряді арабських країн», і що цей факт «спонукав імперіалістичні сили шукати засобів та способів, які б могли підірвати суверенітет та незалежність арабських держав».

Знову маємо справу з тим самим «звалюванням вини». Кожному відомо, в тому числі також і керівникам КПРС, що глибокі соціальні перетворення здійсненні саме в Ізраїлі, а не в сусідніх з ним арабських країнах. Це хіба не відомо тільки громадянам СРСР, які здані виключно на односторонню інформацію зцентралізованої та єдино унаправленої пропаганди ЦК КПРС. Не виключено, що саме ці соціальні перетворення і зв'язаний з ними економічний ріст та добробут в Ізраїлі стимулювали Насера та Атасі «вирядувати» Ізраїль як державу, а євреїв «скинути в море». Єгипетський та сирійський диктаторські режими постійно побоюються, щоб ізраїльський соціальний експеримент не перекинувся в їхні країни і щоб, наприклад, єгипетські фелахи не запрогнули чогось подібного, як в Ізраїлі, також і для себе.

На цьому місці не варто вводити в дискусію, наскільки «уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки висловлює думку і волю

народу своєї країни», як це висловився Щербицький. Заяви того роду з уст представника єдинопартійного, диктаторського і тоталістського (до того й чужого окупаційного) режиму варті менше, ніж той папір, на якому вони написані. Таку дискусію треба б залишити тим на еміграції, хто вважає себе компетентним «єдино виступати від імени українського народу».

Але огидним лицемірством, безсоромністю та глибоким забріханням відгонить фраза «пана прем'єра» УРСР про «ізраїльських загарбників, дії яких так нагадують чорні дні гітлерівської агресії».

У вересні 1939 уряд Радянського Союзу допоміг зовнішньо-політично гітлерівській агресії влаштувати «чорні дні» для єврейського населення на польській етнографічній

території. Від цих «чорних днів», без безпосередньої співучасті СРСР, ні В. В. Щербицький, ні його зверхники з політбюро ЦК КППС досі не відмежувалися і їх не засудили. У цьому контексті треба передусім згадати російсько-більшовицьких агресорів доби Леніна-Троцького, дії яких аж ніяк не були «світлими днями» для України та українського народу; згадати треба також сталінську агресію під час «ліквідації куркульства як класу» та ліквідації творчої інтелігенції «як ворогів народу та прихованих речників українського буржуазного націоналізму». Власне ці дії російсько-більшовицького імперіялізму ні в чому не різняться від «чорних днів гітлерівської агресії», які мали місце на Україні в 1941—44 рр.

В. П. СТАХІВ

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерти Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

Іван Франко

ПРО СОЦІЯЛІЗМ І МАРКСИЗМ

(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева.

Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність»

ЗМІСТ

Борис Нечерда. Корабелі	3
Альбер Камю. Справедливі	16
Микола Львівський. Пабло Пікассо	32
о. Іван Гриньох. Собор, який для нас не відбувся (II)	37
Степан Ю. Процюк. Загрозливі демографічні процеси на Україні	51
Мирослав Прокоп. У наших російських сусідів	53
Льондинчик. Югославсько-радянські аналогії	69
Василь Шахрай і Сергій Мазлах. До хвили	75
Євген Онацький. По похилій площі	92
Від видавництва та редакції	120
Критика і бібліографія. Чи Марке пізнав би своїх послідов- ників? (Марта Богачевська) — Невідоме оповідання Бабеля про колективізацію на Україні (Юрій Луць- кий)	121
Огляди, нотатки. Міжнародний дебют «пана прем'єра» (Рости- слав Л. Хом'як — В. П. Стахів)	124

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 150
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylo
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Dufourstrasse 15
Burgdorf

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ» на 1967 рік

одно число: річно:

Австралія	0,70	7,—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуеля	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
8 München 2, Karlsplatz 8/III
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457
Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr. 22278

Додаткові кошти переслання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 6,5 дол. річно.

КАТАЛОГ КНИЖОК

	нм	ам. дол.
* * * Арка — журнал літератури, мистецтва і критики р. 1947 ч.: 1, 4, 6; 1948 ч.: 2, 3-4, 5 кожне число	0,50	0,15
Барка Василь: Правда Кобзаря , стор. 288	7,50	2,00
Бикав Василь: Мертвим не болить , стор. 196	10,00	2,50
Галайчук Богдан: Нація поневолена, але державна , стор. 100	0,50	0,25
Голуб Всеволод: Україна в Об'єднаних націях , стор. 82	0,50	0,25
Гриньох Іван: Вселенський Собор, Ватиканський II , стор. 70	2,50	0,75
Гриньох Іван: Слуга Божий Андрей — Благовісник єдності (полотняна оправка), стор. 222	11,00	3,00
Гуменна Докія: Діти чумацького шляху , т. I, стор. 140	2,00	0,50
Діти чумацького шляху , т. III, стор. 166	2,00	0,50
Діма: Росяні зорі, поезії , стор. 32	0,50	0,20
Домонтович Віктор: Доктор Серафікус , повість, стор. 174	0,75	0,20
* * * Допевідь М. С. Хрущова на XX з'їзді КПРС Лист укр. в'язнів до ОН , стор. 104	2,50	0,75
* * * Збірник УЛГ , стор. 336	12,00	3,95
* * * Злочини комуністичної Москви в Україні , влітку 1941, стор. 86	1,75	0,50
Кононенко Кость: Колоніальний визиск — основа советської індустріалізації , стор. 28	0,75	0,20
Кононенко Кость: Наукове дослідження , стор. 68	0,75	0,20
Кошелівець Іван: Нариси з теорії літератури , стор. 130	4,00	1,00
Кошелівець Іван: Панорама найновішої літератури в УРСР , стор. 368	10,00	2,95
Кошелівець Іван: Сучасна література в УРСР , стор. 380	12,00	3,40
Кравців Богдан: На багрянотому коні революції , (Реабіліта- ційний процес в УРСР), стор. 64	1,75	0,50

(Далі на 4 стор. обкладинки)